

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXVII

Beograd

No. 4/2015.

RASPRAVE I ČLANCI

*Marina GLAMOTCHAK, Energetska zavisnost Zapadne Evrope:
uspon i pad*

*Marko FILIJOVIĆ, „Trka za resursima” u astro-prostoru:
šta nam donosi budućnost?*

*Nikola STOJANOVIĆ, Kriza u mediteranskom susedstvu:
test za migracionu politiku Evropske unije*

*Dragan ĐUKANOVIĆ, Zapadni Balkan:
stalni usud evropske periferije*

*Duško DIMITRIJEVIĆ, Osvrt na konferenciju o bezbednosti i saradnji
u Evropi: 40 godina nakon Helsinkija*

*Pero PETROVIĆ, Duško KOSTIĆ, Uticaj Svetske ekonomske krize
na globalni valutni rat*

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 67, (2015), br. 4, str. 273–422

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Zamenik urednika

Dr Srđan KORAC

Sekretar

Dr Mihajlo VUČIĆ

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Predrag BJELIĆ, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

Prof. dr Dražen DERADO, Univerzitet u Splitu, Ekonomski fakultet, Split

Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg

Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd

Prof. dr Irena KIKERKOVA, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije, Ekonomski fakultet, Skoplje

Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za međunarodne odnose, Zagreb

Prof. dr Jelena KOZOMARA, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ruska akademija nauka, Ekonomski institut, Moskva

Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva

Prof. dr Dragana MITROVIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd

Prof. dr Jasmina OSMANKOVIĆ, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za ekonomiju i biznis, Sarajevo

Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Gordana ILIĆ POPOV, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd

Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Dr Vladimir BILANDŽIĆ, Misija OEBS u Srbiji, Beograd
Dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Prof. dr Demetrius ANDREAS FLOUDAS, Hjuž Hol koledž, Kembridž
Mr Dejan GAJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
MA Petar PETKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
MA Stevan RAPAJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Edita STOJIC-KARANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za srpski jezik

Maja JOVANOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

„Mala knjiga +”, Novi Sad

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXVII

BEOGRAD

BROJ 4/2015

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Marina GLAMOTCHAK</i> , Energetska zavisnost Zapadne Evrope: uspon i pad	279
<i>Marko FILIJOVIĆ</i> , „Trka za resursima” u astro-prostoru: šta nam donosi budućnost?	304
<i>Nikola STOJANOVIĆ</i> , Kriza u mediteranskom susedstvu: test za migracionu politiku Evropske unije	328
<i>Dragan ĐUKANOVIĆ</i> , Zapadni Balkan: stalni usud evropske periferije	349
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ</i> , Osvrt na konferenciju o bezbednosti i saradnji u Evropi: 40 godina nakon Helsinkija	365
<i>Pero PETROVIĆ</i> , <i>Duško KOSTIĆ</i> , Uticaj Svetske ekonomske krize na globalni valutni rat	391
PRIKAZI KONFERENCIJA I KNJIGA	411

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXVII

BELGRADE

No. 2–3/2015

CONTENTS

ARTICLES

<i>Marina GLAMOTCHAK</i> , Energy dependence of Western Europe: the rise and fall	273
<i>Marko FILIJOVIĆ</i> , “Race for resources” in astrospace: what does the future hold?	304
<i>Nikola STOJANOVIĆ</i> Crisis in the mediterranean neighbourhood: a test for the European Union migration policy	328
<i>Dragan ĐUKANOVIĆ</i> The Western Balkans: the fate of an European periphery	349
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ</i> Review of the conference on security and cooperation in Europe: 40 years after Helsinki	365
<i>Pero PETROVIĆ and Duško KOSTIĆ</i> , The impact of world economic crisis on global currency war	391
REVIEWS	411

Dr Marina GLAMOTCHAK¹

UDK:338:620.9(4-672EU)
Bibliid: 0025-8555, 67(2015)
Vol. LXVII, br. 4, str. 279–303
Izvorni naučni rad
septembar 2015.
DOI:10.2298/MEDJP1504279G

ENERGETSKA ZAVISNOST ZAPADNE EVROPE: USPON I PAD

APSTRAKT

Rad analizira geopolitičke i geostrateške implikacije činjenice da su SAD postale energetske nezavisne, za razliku od hronično energetske zavisne Zapadne Evrope, te da zbog toga po prvi put posle više decenija transatlantski partneri nemaju podudarne ciljeve politike energetske bezbednosti. Globalna ekonomska kriza od 2008. godine označava prekretnicu u razvoju zapadnoevropskih zemalja. Pored opšte deindustrijalizacije, prezaduženosti, stalnog rasta broja nezaposlenih, krizu dodatno produbljuje značajan stepen hronične energetske zavisnosti. Zapadnoevropske zemlje, pre svega zemlje Evropske unije, uvele su brojne administrativne mere kao institucionalni odgovor na rastuću energetske zavisnost i kombinuju ih sa merama štednje energije (energetska efikasnost), diverzifikacije izvora (sigurnost snadbevanja) i ulaganjem u obnovljive izvore energije (energetska tranzicija). Autorka posebno naglašava da pred pretećim zagrevanjem (ili hlađenjem) planete, Zapadna Evropa kao veliki zagovornik smanjenja emisije ugljen-dioksida ostaje pasivno zavisna od politike NATO-a u domenu odbrane i nove geopolitičke dinamike povezane sa energetske zavisnošću posmatranom u funkciji osiguranja postojanog privrednog rasta.

Ključne reči: energetska zavisnost, energetska bezbednost, energetska tranzicija, energetska diplomatija, klimatske promene.

¹ Autorka je viši istraživač u ATOS Juris-u i nezavisna konsultantkinja za pitanja energetske bezbednosti iz Pariza. E-mail: mglamotchak@gmail.com

Dominacija Zapadne Evrope tokom XIX i početkom XX veka oslanjala se na moć njene industrije, veliku pomorsku silu i kolonijalnu ekspanziju. Dva svetska rata vođena na evropskom tlu oslabila su globalni uticaj Zapadne Evrope. U isto vreme, ekonomska moć SAD-a i Japana u stalnom su usponu. Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, iako više ne dominira svetom, ekonomija Zapadne Evrope bila je stabilna a njeno stanovništvo imalo je vrlo visok standard, zato što je niska cena nafte omogućila obnovu industrijskog sektora i dobar plasman proizvoda. Period hladnog rata (1947–1991) vezao je Evropu za spoljnu politiku SAD-a, posebno na vojnom planu preko Severnoatlantskog pakta (NATO).

Pad komunizma i demokratizacija realsocijalističkih evropskih zemalja odigrala se uporedo sa vojnim uključenjem u Partnerstvo za mir i, potom, učlanjenjem u NATO – čime se Evropa još više vezala za politiku SAD-a. Na ekonomskom planu, svetska monetarna politika vezana je za američki dolar i Evropa masovno uvozi visoku američku tehnologiju.² Broj stanovnika Evropske unije iznosi oko 500 miliona, ali udeo evropske populacije u svetskoj populaciji je u stalnom padu i predstavlja samo 7,5%.³

Danas je ekonomski razvoj našeg kontinenta usporen i jedva dostiže dva odsto, a evropske zemlje su prezadužene. Ratovi na Bliskom i Srednjem istoku doveli su do progona stotina hiljada ljudi koji su došli pred evropska vrata, dok istovremeno hiljade mladih Evropljana migriraju u zemlje brzog ekonomskog razvoja. Proces globalizacije podstiče dezindustrijalizaciju Evrope koja, budući slabo konkurentna, definitivno gubi kontrolu nad izvozom. Prateći trend liberalizacije ekonomije, u vidu deregulacije nacionalnog tržišta i ukidanja državnog monopola, stavlja nacionalnu ekonomiju pod pritisak i sankcioniše svaki oblik državnog protekcionizma. Uspostavljanje jedinstvenog svetskog tržišta smanjuje mogućnost nacionalnih država da podstiču razvoj vlastite ekonomije. Zapadna Evropa suočava se sa sve većom zavisnošću ekonomije od uvezene energije a samim tim i sa mogućnošću prosperiteta. Zapadna Evropa nema direktnog pristupa značajnim rezervama fosilnih goriva, a nuklearna opasnost posle katastrofe iz Fukušime od 2011. godine postaje realna, pa su vlade odlučile da postepeno ugase nuklearne elektrane.

² Međunarodni monetarni sistem, nazvan zlatno-dolarski, ustanovljen je krajem Drugog svetskog rata. Američki dolar je postao svetska obračunska moneta i samo je on mogao biti zamenjen za odgovarajuću količinu zlata. Na osnovu sumnje da SAD štampa više dolara nego što za to ima pokrića u zlatu, Nemačka je 1971. zatražila povraćaj u zlatu, dok je ruski predsednik Vladimir Putin 2008. zatražio proveru stanja rezervi zlata u Fort Noksu (gde su položene zlatne rezerve). Kina je, pak, 2009. godine pronašla lažne poluge zlata sa oznakama Fort Noksa. Moneta u odnosu na zlato (*Gold standard*) ne može biti arbitrarno emitovana od strane države, pa bi krah zlata izazvao globalnu krizu neslućenih posledica.

³ Alexandre Lacroix, "Le déclin de l'empire européenne", *Philospohie*, N°42, septembre 2010, p. 38.

Uglavnom nezainteresovani za mehanizme globalizacije, sociolozi i ekonomisti istražuju njene posledice – dezindustrializaciju, migracione tokove, međunarodni turizam itd. – dok u analizama nema mesta za zabrinutost što je Evropa u toku samo jedne generacije izgubila vojnu, političku a sada i ekonomsku moć. Kapital i njegova oplodnja doveli su do toga da ogroman deo evropske štednje i zarade bude prebačen u zemlje sa jeftinom radnom snagom koja donosi ogroman profit. U početku su posledice bile minorne (otpuštanja, zatvaranje fabrika, privatizacija) i mogle su se pravdati tehnološkim napretkom Zapadne Evrope, koja je u okviru nove svetske podele na tržištu rada za sebe rezervisala „čiste poslove”. Činjenica je da „50 kg optičkog vlakna može poslati više poruka od jedne tone bakra”, ali je činjenica i to da je u Zapadnoj Evropi porasla nezaposlenost i da brojni građani bivših zemalja blagostanja danas žive od socijalne pomoći a ne od rada.⁴

Postavlja se pitanje da li je progresivno slabljenje Zapadne Evrope, izraženo jezikom šifri i zvaničnih ekonomskih izveštaja Evrostata i Svetske banke, u spoju sa njenom realnom težinom na svetskoj sceni, dovoljni pokazatelj „propasti”. Današnja Evropa, iako oslabljena, čini deo sveta koji budućnost usmerava ka „predvidljivoj evoluciji” (tehnološka prednost, upotreba asimetričnih ratova, itd.) i na taj način drži na distanci potencijalne antagonističke snage. Pristup energiji i do sada je Evropi bio omogućen upravo iz njenog tehnološkog kapitala izraženog u ekonomskom, vojnom i geopolitičkom uticaju. Samim tim, aktuelna analiza o „padu Evrope”, koja se oslanja na tezu korelacije između ekonomskog razvoja i potrošnje/proizvodnje energije, uzima dakako u obzir dostupnost novih tehnologija, razvoj novih izvora energije i energetske efikasnost.

U novoj ekonomskoj i geopolitičkoj konstelaciji, kada i zemlje brzog ekonomskog razvoja sve više traže energiju, raste uticaj zemalja koje poseduju sirovine i koje, stoga, imaju mogućnost kontrole ekonomije zemalja uvoznica energije. Utoliko energetska zavisnost Zapadne Evrope upućuje na drugu vrstu korelacije: ekonomski razvoj jednak je stepenu dostupnosti potrebne energije.

ENERGETSKA BEZBEDNOST ILI ENERGETSKA ZAVISNOST?

Tokom Hladnog rata NATO i Varšavski savez, kao dva antagonistička bloka, podelili su interesne zone i svako se podvrgavao „kulturi energetske prava i pravičnosti pristupa”. Tačnije rečeno, proizvodnja energije razvijala se u stabilnom okruženju zasnovanom na geopolitičkoj stabilnosti proistekloj iz strategije uzajamnog odvratanja od direktnog vojnog napada. Pad komunizma, koji je prouzrokovao pad ravnoteže snaga iz perioda vojnog bipolarizma, uspostavio je

⁴ Citat naveden prema: Edem Kodjo, *L'Occident, du déclin au défi*, Stock, Paris, 1988, p. 273.

zajedno sa mutacijom u oblasti ekonomije novi strateški pristup proizvodnji i posedovanju energije.

Novoj svetskoj konjunkturi više odgovara koncept tzv. proširene bezbednosti, gde ekonomski elementi dobijaju stratešku dimenziju a energija zauzima poseban značaj. Bezbednost i odbrana pokazuju izuzetnu dinamiku i postaju matrica refleksije očuvanja/zadobijanja pozicija u nastaloj konjunkturi; njima se poverava razrada geostrateških scenarija, kao i mere zaštite u brojnim novonastalim rizicima – obezbeđivanje novih tehnologija, bezbednosne implikacije piraterije ili rizika snabdevanja energijom. Tako bezbednost u današnjem multipolarnom svetu pored vojne i političke dimenzije dobija i ekonomsku dimenziju, sa energijom kao primarnim elementom. Pitanja vezana za fosilna goriva napuštaju čisto ekonomski domen i ulaze u strateška pitanja. U operativnom smislu, sfera energije ostaje esencijalno geopolitička, s tim da se akcenat stavlja na tzv. energetske glad kombinovanu sa strahom od prekida snabdevanja. Uprkos diverzifikaciji zasnovanoj na obnovljivim izvorima energije ili povratku na ugalj zbog recesije, gas (prirodni i tečni prirodni gas) ostaje izvor čija potrošnja najviše raste.⁵

Posmatrano sa teorijskog stanovišta, aktuelni značaj energije pored geopolitičkog pristupa treba analizirati i kroz prizmu geoeconomije, u kojoj „energetska diplomatija” dobija sve više na značaju na planu staranja o energetske i ekonomskoj bezbednosti društva, a pre svega zapadne civilizacije koja je najsvesnija prednosti i granica korišćenja dostupnih izvora energije.⁶ Kako tekuća pitanja energetske politike prevazilaze nacionalne granice, tako i energetska diplomatija postaje sve važnija u strateškom promišljanju delovanja države na međunarodnoj sceni.

Od državne do civilizacijske energetske bezbednosti

Sve do sedamdesetih godina prošlog veka, ekonomski problemi, iako prisutni u bezbednosnim pitanjima, nisu bili eksplicitno vezivani za problematiku nacionalne bezbednosti. Smisao i sadržaj pojma „energetska bezbednost” bio je podređen različitim štetnim posledicama koje je energetske sektor izazvao u životnoj sredini.⁷

⁵ Prirodni (ili zemni) gas se radi lakšeg transporta pretvara u tečni prirodni gas (ili tečni zemni gas).

⁶ Geoeconomija analizira ekonomsku strategiju države kao deo političkog odlučivanja u pogledu unapređenja položaja nacionalne ekonomije (ili nacionalnog preduzeća) na međunarodnom tržištu. Videti detaljnije u: Pascal Lorot, “De la géopolitique à la géoéconomie”, *Géoéconomie*, N° 1, mars 1997, p. 29.

⁷ U međunarodnom pravu oblast energetike vezuje se za Sporazum o međunarodnom energetske programu (Pariz, 1974), Ugovor o energetske povelji (Lisabon, 1994) i Protokol o energetske efikasnosti (Lisabon, 1994) sa pratećim amandmanima u vezi trgovinskih odredbi ovog ugovora (Brisel, 1998).

Naftni šok od 1973. godine izazvan političkim embargom kombinovanim sa klasičnim primerom potrošačke panike, otvorio je pitanje energetske bezbednosti.⁸ Zemlje OPEK-a koristile su naftu tokom arapsko-izraelskog rata u oktobru 1973. godine kao političko oružje, što je definitivno ustanovilo novu podelu sveta u oblasti energije – na zemlje potrošače i zemlje proizvođače. Koncept energetske bezbednosti, stvoren kao odgovor zapadnih zemalja na naftni šok, obezbedio je koordinaciju među industrijalizovanim zemljama u slučaju poremećaja u oblasti energije i dao okvir saradnje u oblasti energetske politike.⁹ Energetska bezbednost je fokusirana na iznalaženje rešenja za poremećaje u snabdevanju koje izazivaju zemlje proizvođači.

Ekonomska recesija, kao jedan od vidova zaštite interesa potrošača energije, uvodi princip racionalizacije snabdevanja naftom i naftnim derivatima i pravi pomak u shvatanju energetske bezbednosti. Pad Berlinskog zida 1990. godine aktuelizovao je pojam energetske bezbednosti, jer se dogodila suštinska promena u geopolitičkoj ravnoteži i u opštem kontekstu same bezbednosti. Zemlje koje imaju sirovinske resurse u mogućnosti su da utiču direktno, preko energenata, na ekonomski razvoj zemalja uvoznica energije. Energetska bezbednost postala je glavna tema svake strateške debate. Zapadne zemlje, oskudne u sirovinama i svesne značaja klimatskih promena, zabrinute su za nacionalnu energetska bezbednost i prilagođavaju se ozbiljnim energetskim izazovima, investirajući sve više u održive oblike energije.

Analizi o energetskoj bezbednosti Zapadne Evrope treba dodati i faktor klimatskih promena pred kojima se našlo čovečanstvo, porast broja stanovnika i ekonomski rast novih zemalja brzog razvoja u potrazi za energijom, pojavu terorizma i novu sekuritizaciju puteva energije, opasnost od prođužetka nuklearnih postrojenja i tehnološku ograničenost u stvaranju obnovljivih izvora energije, kao supstituta fosilnim gorivima.

*Energetska zavisnost u službi energetske bezbednosti:
Evropska unija, Rusija i zemlje brzog ekonomskog razvoja*

Energetska bezbednost nije posebno definisana niti određena na eksplicitan način: na nivou države reč je o posedovanju energetskog parka tj. „energetskoj samodovoljnosti” i potrebe za uvozom energije odnosno o tzv. energetskoj zavisnosti. Na globalnom planu, pak, postoji jedna opšta, dominantna vizija u

⁸ Leonardo Maugeri, *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*, Praeger Publishers, Westport, 2006, p. 261.

⁹ Međunarodna agencija za energiju (*International Energy Agency*) sa sedištem u Parizu osnovana je 1974. godine. Detaljnije o agenciji na: www.iea.org/

energetskim odnosima „energetsko dihotomna paradigma”. Energetska sigurnost tretira se isključivo kao pitanje zavisnosti zemalja potrošača, zbog čega i dolazi do poistovećivanja termina „energetske bezbednosti” i „bezbednosti snabdevanja energijom”. Pitanje energetske bezbednosti zemalja koje poseduju energiju, odnosno zemalja izvoznica, izraženo preko zavisnosti od korisnika (kupovina energenata preko dugoročnih ugovora koji garantuju postojanu cenu i sigurnu nabavku), nije imalo težinu u stručnoj literaturi.

Održivost ekonomskog razvoja razvijenih zemalja usko je vezana za energetske snabdevenost,¹⁰ te se i analiza pojmovne kategorije energetske bezbednosti oslanja na:

1) bezbednosne komponente:

- geopolitika rizika (lokalizacija, pristup i raspolaganje energetskim resursima, fizička udaljenost između izvora energije i mesta potrošnje, geopolitički rizik dobavljanja koji varira u zavisnosti da li je reč o nafti ili gasu);
- sekuritizacija infrastrukture;
- dugoročna stabilnost inostranih investicija u energetska postrojenja;¹¹
- stabilnost energetskih ugovora (kratkoročni i dugoročni ugovori);
- predviđanje mogućih rizika (atentati, piraterija, terorizam i nestabilni regioni).

2) preduzete mere da se smanji energetska zavisnost (štednja energije izražena kroz energetske efikasnost, administrativne mere Evropske unije preko Energetske zajednice, diverzifikacija dobavljača energije itd.).¹²

U definiciji energetske bezbednosti, energetska zavisnost je najvažnija kategorija. Međutim, u operativnom smislu, koncept energetske bezbednosti određen je zaštitom čitavog lanca snabdevanja energijom. Konkretno, dosadašnja definicija energetske bezbednosti bila je više opisnog karaktera i zasnivala se na tri različita aspekta:

¹⁰ “Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, COM(2006) 105 final, 8 March 2006, Commission of the European Communities, http://fire.pppl.gov/eu_energy_greenpaper_030806.pdf, 30/07/2015. O različitim indikatorima za utvrđivanje energetske bezbednosti videti: Martin Scheepers, Ad Seeberteng, Jacques de Jong and Hans Maters, *EU Standards for Energy Security of Supply*, Netherlands Institute of International Relations, Clingendael, April 2007, www.ecn.nl/docs/library/report/2007/e07004.pdf, 31/07/2015.

¹¹ Iran je bio praktično zatvoren za inostrane investicije. Evropsko tržište je sa Trećim energetskim paketom dovelo u pitanje rentabilnost investicija u velikim energetskim projektima, poput „Južnog toka” (*South Stream*).

¹² Članovi Energetske zajednice su Evropska unija, Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija, Moldavija (2010), Srbija i Ukrajina (2011). Status posmatrača imaju Norveška, Turska i Gruzija. Zajednica teži da primi i zemlje iz Centralne Azije i Kavkaza.

- dostupnost energenata u dovoljnoj količini i po pristupačnim cenama;¹³
- stabilnost isporuka;
- fizička bezbednost infrastrukture.

Uprkos nuklearnoj energiji i obnovljivim izvorima energije, Evropska unija ostaje tesno zavisna od uvoza energenata. Rizici dodatne energetske zavisnosti zemalja Evropske unije počivaju na:

- a) potpunom prekidu dobavljanja energenata (prirodna katastrofa, prekid tehničke prirode, teroristički akt ili politička odluka);
- b) riziku nedovoljnih investicija (u nove izvore energije, skladištenje i transportnu infrastrukturu);
- c) riziku postojanja samo jednog dobavljača (diverzifikacija dobavljača je neophodna);
- d) zavisnosti od zemalja tranzita i klimatskih promena.

Podstaknuta strahom od prekomerne zavisnosti od Rusije i oslonjena jednim delom na rezultate „energetske tranzicije” i diverzifikacije izvora, strategija Brisela usredsređena je na moć normi i tzv. Treći energetske paketa.¹⁴ Položaj važnog potrošača ruskog gasa dao je za pravo Uniji da reguliše ruski energetske uticaj na svom prostoru i tim postupkom ugrozi energetske bezbednost zemlje izvoza. Za zemlje izvoznice energenata, energetske bezbednost ima značenje „bezbednosti potražnje”, uredno plaćanje, ekonomsku i bezbednosnu kontrolu nad glavnim cevovodima (gasovodi i naftovodi) ili, uopšte govoreći, tržišnim kanalima prevoza nafte i gasa. U tom kontekstu, Rusija je sve do aktuelne krize sa Ukrajinom privilegovala Zapadnu Evropu kao „sigurnog potrošača” da bi se okrenula ka Kini kao meri „diverzifikacije klijenata”.¹⁵ Najzad, za zemlje brzog razvoja (Kina, Indija i Brazil), energetske bezbednost očitava se u prilagođenosti na globalnom tržištu energenata i brizi kako da promene cena energenata ne utiču na platni bilans.

¹³ Navedenu definiciju Međunarodne agencije za energiju preuzeli su brojni autori, kao npr. Barry Barton, Catherine Redgwell, Anita Ronne and Donald N. Zillman (eds), *Energy Security: Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

¹⁴ Zajedničko tržište energije u Evropskoj uniji regulisano je tzv. Trećim paketom, koji interveniše u oblasti trgovine gasom i električnom energijom kako bi se omogućila konkurentnost, te zahteva da proizvodnja i upravljanje transportnom infrastrukturom budu razdvojeni. Brojni autori smatraju da su ove mere usmerene protiv monopola ruskog *Gazproma* i njegova dva glavna projekta (Severni tok i Južni tok).

¹⁵ Rusija i Kina potpisale su 21. maja 2014. gasni sporazum na rok od 30 godina, vredan 400 milijardi američkih dolara (“Russia signs 30-year gas deal with China”, *BBC News*, 21 May 2014, www.bbc.com/news/business-27503017, 10/08/2015).

Dakle, pojmovi energetske bezbednosti i energetske zavisnosti ne poklapaju se uvek. Pored toga, sve vrste energije (struja, gas, nafta) nemaju isti uticaj na energetska bezbednost. Imajući u vidu navedeno, energetska bezbednost bi se mogla definisati kao zaštita opštih, vitalnih ekonomskih interesa od nestabilnosti nabavke (i kupovine) energije i raspoloživosti energenata. Preplitanje različitih interesa u koncepciji energetske bezbednosti dovelo je do toga da uvoz i izvoz energenata, pored komercijalne, uključuje naglašenu političku komponentu.

ENERGETSKA NEIZVESNOST ZAPADNE EVROPE

Akteri na svetskom tržištu najčešće svoje analize fokusiraju na strogo ekonomske elemente, ignorišući pri tome promenljive geostrategijske uticaje, odnosno povezanost svetske ekonomske aktivnosti i (geo)politike energenata. Osnovno pitanje je da li proizvodnja gasa i nafte iz uljnih škriljaca (u SAD-u) i proizvodnja energije iz obnovljivih izvora može, i u kojoj meri, da promeni dosadašnji „geostrategijski kod” na tržištu energenata. Rusija je do sada bila najveći izvoznik gasa u svetu, a SAD su zahvaljujući gasu iz škriljaca postale najveći proizvođač tog energenta.

Novi „rat” pada cena barela nafte čiji je predvodnik Saudijska Arabija – koja je zbog najvećeg udela u proizvodnji nafte jedna od najmoćnijih članica Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC) – inicijalno je imao za cilj regulaciju tržišta nafte, poremećenog drastičnim rastom ponude prouzrokovanim američkom i kanadskom proizvodnjom nafte iz uljnih škriljaca, usporavanjem privrednog rasta u Evropi i Kini i napredovanje Islamske države (Islamska država Iraka i Levanta – ISIL) koja je zaposela brojna naftna polja u Siriji i Iraku.¹⁶ Druga ciljna meta programiranog pada cena nafte bio je onemogućavanje Irana da izađe na svetsko tržište energenata.¹⁷ Destabilizacija Rusije preko energenata (preko 70% njenog BDP-a) i ekonomski krah pred kojim se našla Venecuela bile su direktne posledice pada cene nafte. Ipak, pokazalo se da je to samo „vrh ledenog brega” iza kojeg realno stoji obezvređivanje ulaganja u obnovljive izvore energije i, posebno, stvaranje tržišne

¹⁶ Prema podacima Statističkog pregleda svetske energije (*Statistical Review of World Energy*) od 2015. godine, SAD su postale najveći proizvođač nafte na svetu, ostavivši Saudijsku Arabiju na drugom i Rusiju na trećem mestu. Islamska država prodaje naftu krijumčarskim kanalima, a procene dnevnog prihoda kreću se od jednog do dva miliona dolara (Scott Bronstein and Drew Griffin, “Self-funded and deep-rooted: How ISIS makes its millions”, *CNN News*, 7 October 2014, <http://edition.cnn.com/2014/10/06/world/meast/isis-funding/>, 02/07/2015).

¹⁷ Dogovor međunarodne zajednice postignut sa Iranom jula 2015. godine o ograničavanju i strogoj kontroli njegovog nuklearnog programa doveo je do postupnog ukidanja sankcija (UN, SAD i EU) i zabrane na izvoz nafte.

atmosfera u kojoj će se pokazati nerentabilnost američkog ulaganja u proizvodnju nafte i gasa.¹⁸

Uprkos činjenici da je evropski energetska sektor izgubio 10,7% tržišne vrednosti za nekoliko meseci, pad cena barela nafte može na kratak rok dovesti do ekonomskog rasta u Zapadnoj Evropi.¹⁹ Time bi odnos Evropske unije prema smanjenju efekta staklene bašte mogao da bude dvojako doveden u pitanje: obezvređivanjem ulaganja u obnovljive izvore energije i smanjenjem učešća gasa u ukupnom energetska miksu. Proces udaljavanja Zapadne Evrope od uvoza ruskog gasa radi sprečavanja energetska zavisnosti od Rusije, u vidu blokiranja projekta izgradnje gasovoda „Južni tok” merama iz Trećeg energetska paketa, diverzifikacije izvora i otvaranja američko-evropska „Južna gasna koridora” (koji istovremeno omogućava jačanje energetska uticaja Turske), dovela je do energetska neizvesnosti u zemljama Zapadne Evrope.²⁰

Sankcije Unije uvedene Rusiji zbog učešća u ukrajinska krizi i aneksije Krima, pojačale su energetska neizvesnost. Rusija je onemogućena da dobije status projekta od međunarodne važnosti koji je imala za „Severni tok” i odustala je od projekta „Južni tok”.²¹ S obzirom da je energetska bezbednost jedan od faktora politike opšte bezbednosti u pregovorima o Transatlantska zoni slobodne trgovine (*Transatlantic Free Trade Area* – TAFTA) između Evropska unije i SAD-a naći će se i priprema za uvoz GNL-a iz SAD-a. „Ekonomski NATO”, kako je Transatlantski ugovor nazvala bivša državna sekretarka SAD-a Hilari Klinton (Hillary Clinton), prevazišao bi dosadašnja administrativna ograničenja za izvoz prirodnog gasa iz SAD-a u Uniju.²² Ambiciozan i skup projekat zamene ruskog gasa američkim tečnim gasom čini se da neće ni na kratak rok niti na dug rok smanjiti evropska zavisnost od ruskog gasa.²³ Drugačije rečeno, repozicioniranje SAD-a, Rusije i Evropska unije kao

¹⁸ F. Nodé-Langlois, “Pétrole: l’Arabie saoudite déclare la guerre ouverte aux Américains”, *Le Figaro*, 23 Decembre 2014, www.lefigaro.fr/conjoncture/2014/12/23/20002-20141223ARTFIG00165-petrole-l-arabie-saoudite-declare-la-guerre-ouverte-aux-americains.php, 20/07/2015.

¹⁹ Pogledati vrednosti *EMIX Europe Index*-a, indeksa specijalizovanog portala i časopisa *Euromoney*, na: www.euromoneyindices.com/indices/EMIX%20European%20Indices/emix-europe-index.aspx, 25/07/2015.

²⁰ Marina Glamotchak, *L’enjeu énergétique dans les Balkans: Stratégie russe et sécurité européenne*, Technip, Paris, 2013, p. 49.

²¹ Ukupna kapacitet gasovoda „Severnog toka” iznosi 55 milijardi kubika (m³). Gasovod po dnu Baltika se račva u Nemačkoj u dva kraka: OPAL, koji se proteže istočnim delom zemlje do granice sa Češkom, i NEL koji se prostire kroz zapadni deo Nemačke.

²² Philippe Régnier, “Marché UE-USA: une revanche, un pari et des dangers”, *Le Soir*, 14 février 2013.

²³ Jason Bordoff and Trevor Houser, *American Gas to the Rescue?*, Columbia University and Center on Global Energy Policy at the School of International and Public Affairs, New York, September

glavnih aktera na međunarodnoj energetskej sceni neće smanjiti nivo energetske zavisnosti Zapadne Evrope.

EVROPSKA „GLAD ZA ENERGIJOM” I PREDUZETE MERE

Prema Drejerovoj i Stangu (Iana Dreyer, Gerald Stang), „(e)vrovska ekonomska kriza, zrelost njene ekonomije, demografska stagnacija i njeni napori za smanjenjem fosilnih goriva su osnova za usporenu energetske potražnju. Uprkos tome, očekuje se porast evropske uvozne zavisnosti od fosilnih goriva”.²⁴ Dakle, uprkos stalnom padu ukupne potrošnje energije (6%) poslednjih godina Evropska unija je najveći svetski uvoznik energije: više od polovine potrošene energije (54%) se uveze i to u godišnjoj vrednosti od 400 milijardi evra.²⁵ Između 2001. i 2013. godine energetska zavisnost Unije porasla je sa 47% na 53% (posmatrani svi izvori energije zajedno).²⁶ Evropska globalna potražnja za energentima raste i očekuje se da će do 2030. godine da se poveća za još 27%.

U 2013. godini nuklearna energija je sa 29% činila najveći deo energetske potrošnje u Evropskoj uniji, a potom slede obnovljivi izvori energije (24%), čvrsta goriva (20%), gas (17%) i nafta (9%). Evropska unija uvozi 80% nafte i 60% gasa. Uprkos visokom procentu učešća nuklearne energije i obnovljivih izvora energije u ukupnom uvozu energije, ruska nafta i gas imaju posebnu težinu.²⁷ U ukupnom uvozu gasa u Uniju, ruski gas učestvuje sa 39%, norveški sa 33%, dok gas iz Severne Afrike (Alžira i Libije) predstavlja 22%. Navedeni procenat varira u odnosu na svaku zemlju ponaosob. Primera radi, Danska je jedina energetske nezavisna članica Unije, dok Rumunija beleži najmanji stepen zavisnosti zbog proizvodnje nafte, uglja, nuklearne i hidroelektrične energije, te male potrošnje. Estonija je zahvaljujući preradi iz uljnih škriljaca smanjila nivo energetske zavisnosti sa 32%

2014, http://energypolicy.columbia.edu/sites/default/files/energy/CGEP_American%20Gas%20to%20the%20Rescue%3F.pdf, p. 32.

²⁴ Iana Dreyer and Gerald Stang, “What energy security for the EU”, *Brief*, No. 39, November 2013, EU Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_39_Energy_security.pdf, p. 1.

²⁵ Evropska unija bi na osnovu pada cena nafte mogla da na uvozu energije uštedi oko 80 milijardi dolara godišnje.

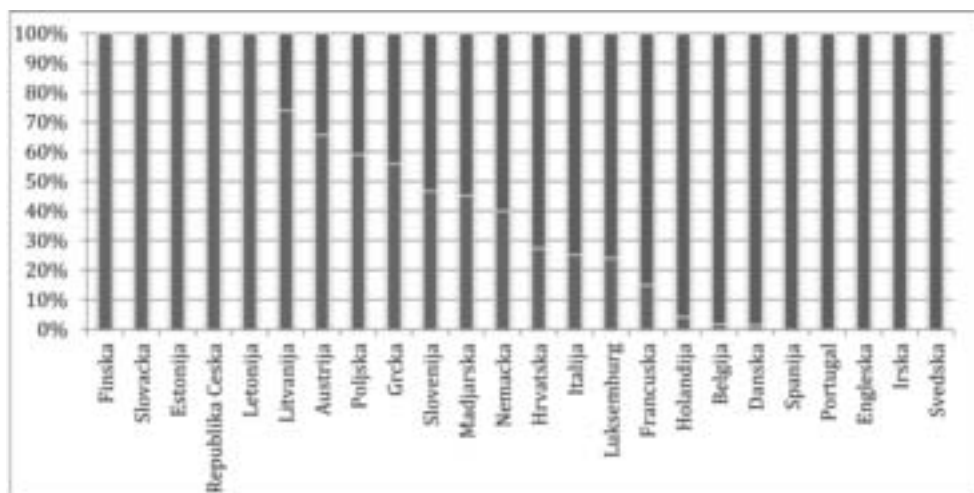
²⁶ Stopa zavisnosti od uvoza energenata definiše se kao neto uvoz podeljen sa bruto potrošnjom.

²⁷ Pad izvoza ruske sirove nafte u Evropu praćen je odlukom da se prerada nafte obavlja u domaćim rafinerijama. Za ruske kompanije mnogo je profitabilnije, uprkos ulaganja od 55 milijardi dolara u program modernizacije rafinerija, da izvoze derivate nego sirovu naftu. Izvoz gotovih naftnih proizvoda daleko je unosniji i zbog carinskih opterećenja.

na 17% u periodu između 2001. i 2012. godine, ali sa porastom emisije ugljen-dioksida.²⁸ U Nemačkoj je 2014. uvoz ruskog gasa iznosio 38,6%.

Tabela 1. prikazuje potrošnju ruskog gasa (136 milijardi kubnih metara godišnje) u okviru ukupne potrošnje zemalja Evropske unije. U kontekstu evropske politike „čiste energije” i težnje za smanjenjem emisije ugljen-dioksida očekivanja su da će potražnja za gasom nastaviti da raste u budućnosti. Članice Unije koje su nekada bile deo Sovjetskog saveza ili deo Istočnog bloka (baltičke republike, Poljska, Češka, Slovačka i Mađarska) imaju izuzetno visok stepen (od 47 do 100%) potrošnje ruskog gasa u opštoj potrošnji energenata. Razlog tako visoke zavisnosti nalazi se u činjenici da njihova infrastruktura datira iz sovjetskog perioda i da su, samim tim, ove zemlje upućene na ruski gas. U okviru Energetske zajednice, kao instrumenta politike EU u oblasti energije, primetno je nastojanje da se stvori sistem konekcija pomoću koga će gas cirkulisati u oba pravca i zemlje članice neće biti zavisne samo od jednog izvora.

Slika 1: Potrošnja ruskog gasa u okviru ukupne potrošnje članica EU



Izvor: sintetizovani podaci Međunarodne agencije za energiju, OECD-a i EUROSTAT-a.

Sukcesivne krize (2006, 2009, 2014. i 2015) između Ukrajine i Rusije, a potom i sankcije protiv Rusije, doprinele su da Evropska komisija 2014. godine usvoji novu strategiju u cilju sigurnog snabdevanja energijom i smanjenja zavisnosti od

²⁸ Sophie Clairet, “Panorama des dépendances énergétiques européennes”, *GeoSophie – Paysages géopolitiques*, 9 juin 2014, <http://geosophie.eu/2014/06/09/panorama-des-dependances-energetiques-europeennes/>, 15/07/2015.

uvoza ruskog gasa.²⁹ Nova strategija EU za energetska bezbednost (*European Energy Security Strategy*) zasniva se, pored štednje energije, i na:

- diverzifikaciji izvora nabavke utemeljenoj na „Južnom koridoru” (gas iz Azerbejdžana), Sredozemlju (gas iz Alžira), proširenju gasne infrastrukture sa Norveškom i povećanju upotrebe tečnog prirodnog gasa;
- modernizaciji energetske infrastrukture;
- zaokruživanju unutrašnjeg energetskeg tržišta uz razvoj infrastrukturnih karika;
- povećanju sopstvene proizvodnje energije (porast udela električne energije sa 10% na 15%, razvoj obnovljivih izvora energije i eksploatacija ugljovodonika i čistog uglja);
- boljoj koordinaciji nacionalnih energetskeg politika i jedinstvenom nastupu prema trećim zemljama.

Kako bi se ubrzali infrastrukturni projekti kojima će biti povezana energetska infrastruktura širom Evrope, Evropska komisija je marta 2015. godine donela odluku o stvaranju Energetske unije (*Energy Union*) kao zajedničkom energetskeg projektu 28 zemalja članica.³⁰ Fokus Energetske unije je na pet komplementarnih dimenzija: energetskeg bezbednosti, solidarnosti i poverenju, unutrašnjem tržištu energije, energetskeg efikasnosti radi umerenije potrošnje energenata, smanjenju emisija ugljen-dioksida u privredi, kao i istraživanju, inovacijama i konkurentnosti. Novina je i u pravnim merama koje treba da dovedu do veće usklađenosti sa pravilima unutrašnjeg tržišta i kriterijumima za sigurnost snabdevanja.³¹ Evropska komisija ubuduće bi morala da bude obaveštena o procesu pregovaranja međuvladinih sporazuma od rane faze, kako bi se osigurala njihova usklađenost sa pravilima unutrašnjeg evropskeg tržišta i jedinstven nastup u pregovorima sa trećim zemljama.

Energetska unija, kao izrazito centralizovan projekat, dolazi u vreme kada projekat nadsacionalne integracije nije popularan u javnom mnjenju, što zahteva dodatni politički zahvat kako bi se osigurala podrška građana. Evropska komisija nije u dovoljnoj meri uzela činjenicu da su u većini država članica energetske kompanije u državnom vlasništvu, što nacionalnim vladama omogućava da imaju kontrolu nad snabdevanjem energijom i, u određenoj meri, nad cenama energije. Takođe, vlade imaju na taj način posredno i veći manevarski prostor u vođenju

²⁹ “European Energy Security Strategy”, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, COM(2014) 330 final, 28 May 2014, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>, 01/08/2015.

³⁰ Energetska unija za razliku od Energetske zajednice obuhvata samo zemlje članice EU.

³¹ Do sada su provere usklađenosti bilateralnih sporazuma rađene tek kada država članica Unije i treća zemlja sklope sporazum.

socijalne politike, imajući u vidu rastući procenat građana koji ne mogu redovno da plaćaju korišćenje energije. Ostaje otvoreno pitanje kako će i u kojem vremenskom periodu države članice Unije, za koje je energetska politika vitalna poluga nacionalne politike, preneti nadležnosti na nadnacionalni nivo zamišljen u okviru Energetske unije.

Cilj evropske energetske politike je jačanje energetske samostalnosti. Podsetimo da je položaj značajnog potrošača ruskog gasa dao Evropskoj uniji pravo da reguliše ruski energetske uticaj na svom prostoru. Politika diverzifikacije izvora, kao najvažnija tačka oslonca nove energetske strategije Unije, u suštini je udaljavanje od ruskih izvora gasa, čime se otvara put izuzetno skupe i dugoročne realizacije drugačijih infrastruktura – izgradnje novih gasovoda, međusobnog povezivanja postojećih gasovoda i izgradnje terminala za tečni prirodni gas. U očekivanju sprovođenja ovih velikih projekata, evropska politika mora biti praćena i drugim konkretnim merama, poput smanjenja potrošnje energije, jačanja alternativnih izvora energije i investiranja u istraživanja.

Uvođenjem sankcija i stvaranjem „raskola” (Tomas Gomart) sa Rusijom, Unija je povukla poteze koje su u korist njene vlastite energetske štete.³² Evropski parlament je 17. aprila 2014. godine usvojio rezoluciju kojom poziva da se prekine izgradnja „Južnog toka”, da se zavisnost Unije od ruske nafte i gasa smanji diverzifikacijom izvora isporuke energenata. Bugarska je na zahtev Evropske komisije i američkih senatora obustavila radove na realizaciji „Južnog toka”. Bugarska je bila najvažnija zemlja trase „Južnog toka”, koji je iz Crnog mora trebalo da uđe na njenu teritoriju, a potom da se deli na dva kraka – jedan ka Zapadnom Balkanu, a drugi ka Grčkoj i da dnom Jadranskog mora dovede ruski gas u Italiju. Konačno, pritisak Evropske unije doveo je do toga da Rusija decembra 2014. godine odustane od ovog mega projekta, što je donelo veliku štetu evropskim energetske firmama koje su učestvovala u izgradnji gasovoda – italijanski *ENI* 20%, nemački *Wintershall* 15% i francuski *EDF* 15%. Napuštanjem „Južnog toka” najviše su oštećene zemlje Zapadnog Balkana kojima je, u suštini, gas iz ovog gasovoda i trebalo prvenstveno da bude namenjen. Odluka Rusije da od 2019. godine zaustavi ukrajinski tranzit ruskog gasa – koji obezbeđuje celokupnu potrebu Srbije, Moldavije, Slovačke i Slovenije za gasom i pola potrebne količine u Austriji, Grčkoj, Češkoj i Hrvatskoj, te 40% potreba Italije – otežava energetske položaj zemalja ovog dela Evrope.³³

³² Tomas Gomart, “Les conséquences du schisme russo-occidental”, *Revue de deux mondes*, février 2015, www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/thg_2015-01-291532revue_des_deux_mondes.pdf, 16/08/2015.

³³ Od puštanja ruskog gasovoda „Severni tok” 2011. godine samo oko 15% uvoza gasa u Zapadnu Evropu prolazi preko teritorije Ukrajine.

Samit Evropske unije i SAD-a, održan u martu 2014. godine, završio se obećanjem predsednika Baraka Obame (Barack Obama) da će Evropljani dobiti američki gas i to bez prethodne odluke Kongresa. Fosilna goriva u SAD-u smatraju se strateškim nacionalnim proizvodom i potrebna je dozvola parlamenta za izvoz, posebno za izvoz gasa. Ovo pravilo ima dva izuzetka: u slučaju kada je reč o zemljama sa kojima je SAD sklopila ugovor o slobodnoj trgovini i kada predsednik dozvoli izvoz u ime razloga zaštite nacionalne bezbednosti.

Sa čisto geostrateške tačke gledišta, razvoj terminala za dopremanje tečnog prirodnog gasa za Evropsku uniju je poželjna opcija u odnosu na gasovode povezane sa Rusijom. Ipak, razvoj terminala ima realna neposredna i posredna ekonomska i tehnička ograničenja. Da bi se gas prevezao preko Atlantskog okeana potrebno je investirati, pre svega, u izvozne terminale u SAD-u gde se prirodni gas prevodi u tečno stanje, zatim u transport posebnih brodova-tankera u uvozne terminale u Evropi za regasifikaciju, u izgradnji novih dokova za pristup preokookeanskih brodova i, najzad, u povezivanje gasovodne strukture od terminala do velikih gasovoda. Ako je na domaćem tržištu jeftiniji od ruskog gasa, američki gas dopremljen u Zapadnu Evropu mora uračunati u konačnu cenu pomenute investicije, pored marže za izvozne američke i uvozne evropske kompanije. U okolnostima pada cene nafte rentabilnost planiranih projekata je, bar za sada, ozbiljno dovedena u pitanje.

Politizovani diskurs sa obe strane Atlantika stavio je u senku realnost, perspektivu i moguće posledice izvoza tečnog prirodnog gasa iz SAD-a. Evropska mreža terminala nije dovoljna da primi 160 milijardi kubika, koliko Rusija redovno godišnje isporučuje zemljama Evropske unije.³⁴ Čak i kada bi postojala tolika količina raspoloživog tečnog prirodnog gasa spremna za izvoz evropskom kontinentu, mrežom terminala nije pokriveno celo područje Evropske unije i u slučaju prekida isporuka ruskog gasa, delovi Unije u Srednjoj i Istočnoj Evropi ostali bi bez gasa.

³⁴ Početkom 2014. evropsko učešće u trgovini tečnim gasom nije dostizalo 14%. Evropski terminali predviđeni da prihvate desetine milijardi kubnih metara gasa radili su u drugoj polovini 2014. samo sa 15% kapaciteta. Navedeno prema sajtu kompanije *IFP Energies nouvelles*: www.ifpenergiesnouvelles.fr; razgovor sa predsednikom *IFP Energies nouvelles*, francuske kompanije koja razvija korišćenje obnovljivih izvora energije.

Mapa 1: Postojeći terminali, terminali u konstrukciji i proširenja postojećih terminala u Evropskoj uniji



Izvor: CIIGNL, GLE (2015).

Planirana raširena upotreba tečnog prirodnog gasa suočava se sa strukturnim ograničenjem tehnologije regasifikacije. Terminal za hlađenje gasa, koji se doprema u tečnom stanju, mora da bude smešten na samoj obali mora kako bi brodovi-hladnjače za prevoz gasa mogli lako da uplove i istoče teret. Za razliku od npr. Litvanije, Estonije i Poljske koje nastoje da izgrade sopstvene terminale, evropske zemlje bez izlaza na more osuđene su da čekaju povezivanje postojećih nacionalnih mreža.

Druga alternativa ruskom gasu bila je proizvodnja iz uljnih škriljaca, ali je američka kompanija *Chevron* posle Poljske i Litvanije napustila projekte traženja gasa iz uljnih škriljaca i u Rumuniji. Time je jedno veliko poglavlje obnove energetske nezavisnosti zatvoreno.

DOMETI ENERGETSKE DIPLOMATIJE RUSIJE

U novoj svetskoj konjunkturi, država kao značajan ekonomski faktor pokušava da zadrži uticaj ali ne više preko vojnih kapaciteta, već kroz strateški, ekonomski razvoj. Država teži da osvoji strana tržišta radeći zajedno sa velikim nacionalnim

kompanijama od strateškog značaja. Tako, na primer, *Gazprom* postaje poluga nacionalne bezbednosti Rusije izražene preko geoekonomije, konkretno ekonomske bezbednosti.³⁵ Ruska „energetska diplomatija” ima dvojaki cilj: da Rusiju ekonomski podigne i da joj omogući jačanje uticaja u međunarodnim odnosima.³⁶

Rusija kao naslednica SSSR-a našla se u sistemskoj krizi koja je zahvatila sve segmente državnog i društvenog života, a naročito u sferi bezbednosti gde je izgubila status supersile. Pred bezbednosnom dilemom u zaštiti vitalnih nacionalnih interesa i Evroazije kao svog interesnog i strateškog prostora, Rusija se oslonila na energetske sistem i ogromna prirodna bogatstva (nafta, gas, retki minerali). Zbog toga je energetska diplomatija postala neprikosnoven instrument sprovođenja politike nacionalne bezbednosti i poslednji bastion odbrane suvereniteta i ekonomskog razvoja Rusije.³⁷ Stabilizacija i konsolidacija vlasti sa dolaskom Putina 1999. godine omogućena je, između ostalog i dešavanjima na globalnom energetsom tržištu, odnosno višestrukim rastom cena energenata – nafte i gasa – na čijem izvozu se počeo graditi rast ruske ekonomije. Ogromni energetske potencijal, vešto vođenje energetske politike i visoki prihodi od prodaje energenata, učinili su da energetska komponenta postane okosnica strategije bezbednosti Ruske Federacije.

Energija je postala poluga obnove moći Rusije i njenog globalnog značaja. Međutim, „bumerang efekat” takve ekonomije poznat kao „holandska bolest” ogleda se u tome što se ne ulaže dovoljno u ostale privredne grane.³⁸ Sankcije Evropske unije uvedene 2014. godine Rusiji upravo računaju na ovu strukturnu slabost ruske privrede. Izolacija Rusije zbog podrške proruskim snagama u ukrajinskom građanskom ratu i u vidu suspendovanja članstva u grupi osam najmoćnijih privreda sveta G8 i pritiska da se obustavi izgradnja „Južnog toka”, uz opšti pad cena nafte i smanjenu potražnju za gasom, prisilile su vladu u Moskvi da povuče četiri poteza koji će dodatno ugroziti energetske sigurnost Zapadne Evrope:

- *Gazprom* će od 2019. godine obustaviti isporuku gasa Zapadnoj Evropi preko nestabilne ukrajinske teritorije. Direktna posledica ruske odluke biće ta da će Evropa, bežeći od zavisnosti od ruskog gasa, postati isključivo zavisna upravo od njega preko nesigurnih ukrajinskih transportnih sistema;
- Vlada u Moskvi potpisaće ugovor sa Turskom o izgradnji gasovoda „Turski tok”, koji bi mogao da bude završen do 2016. godine, a dobrim delom trase preuće

³⁵ Pascal Lorot, “De la géopolitique à la géoéconomie”, *Géoéconomie*, 2009/3 (N° 50), pp. 9–19.

³⁶ Marina Glamotchak, *L'enjeu énergétique dans les Balkans: Stratégie russe et sécurité européenne*, op. cit.

³⁷ Ibid., p. 48.

³⁸ Otkriće nalazišta prirodnog gasa šezdesetih godina prošlog veka u holandskom delu Severnog mora dovelo je do jačanja nacionalne valute guldena, što je potom prouzrokovalo pad aktivnosti u ostalim sektorima nacionalne ekonomije.

neostvareni američko-evropski projekat gasovoda „Nabuko”.³⁹ *Gazprom* se odlučio za gasovod koji zaobilazi Bugarsku i teritoriju Evropske unije, a evropske kompanije biće odgovorne za izgradnju neophodne infrastrukture o sopstvenom trošku. Zajedno sa odlukom o prestanku isporuke gasa preko Ukrajine od 2019. godine, Rusija je stavila Evropu u situaciju da samo za nekoliko godina izgradi novi gasovod od turske granice preko Balkana. Posle izgradnje „Severnog toka”, zbog nesigurnosti *Gazprom* je smanjio tranzit preko Ukrajine sa 137 milijardi kubika u 2004. na 62 milijarde kubika u 2014. godini.⁴⁰ Sada se navedena količina ruskog gasa nudi Zapadnoj Evropi, ali preko „Turskog toka”. Tačka ruske isporuke evropskom potrošaču biće na tursko-grčkoj granici. Samim tim, Rusija će izbeći evropske propise Trećeg energetske paketa i uvesti Tursku kao nezaobilaznu kariku evropske energetske (ne)zavisnosti. Geopolitički gledano, i Evropska unija je preko načela diverzifikacije i projekta „Južni koridor” učinila Tursku centralnim gasovodnim čvorištem između Evrope, Kavkaza, Srednje Azije i Bliskog istoka. Odluka o napuštanju „Južnog toka” i izgradnja „Turskog toka” je kraj *Gazprom*-ovog modela gde se kompanija fokusirala na direktne isporuke gasa krajnjim potrošačima na evropskom tržištu:

Mapa 2: Ruta gasovoda „Turski tok”



Izvor: www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/turkish-stream/

³⁹ Aktuelni predsednik Turske Redžep Erdogan (Recep Tayyip Erdoğan) nije dobio većinu na izborima održanim 7. juna ove godine, pa su zbog nemogućnosti dogovora oko formiranja nove vlade predviđeni novi izbori za 1. novembar. Uspostavljanje nove vlade pomeriće potpisivanje bilateralnog dogovora oko izgradnje gasovoda.

⁴⁰ *Gazprom* je najveći proizvođač prirodnog gasa u svetu i najveća ruska nacionalna kompanija.

- da smanji isporuku Evropskoj uniji i da se orijentiše na diverzifikaciju izvoznih pravaca i izađe na tržište Južne Amerike i Indije sa tečnim prirodnim gasom;
- da se okrene zemljama BRIKS, prvestveno Kini i potpiše sa njom 51 ugovor u maju 2014. godine.⁴¹ Posebno mesto u ugovorima zauzima energija (u vrednosti od 400 milijardi dolara) i izgradnja gasovoda „Snaga Sibira” dužine 4000 kilometara, sa finalnim kapacitetom od 60 milijardi kubika godišnje, odnosno onoliko koliko je trebalo da ima „Južni tok”. Reč je o investiciji ukupne vrednosti od 80 milijardi dolara, gde će 55 milijardi uložiti ruska strana, a 25 milijardi kineska. Savez Rusije sa Kinom i zemljama brzog ekonomskog razvoja predstavlja novu realnost pred kojom se našla zajednička energetska politika Unije.

Pređocene mere Evrope i Rusije za energetske (ne)zavisnost uz upotrebu sintagme „rat za gas” ili „gas kao oružje”, vraćaju nas u stvarnost gde je energija deo domena geopolitike. Krize, poput aktuelnih u Ukrajini i Siriji, sastavni su njen deo.

ENERGETSKA TRANZICIJA

Pojam energetske tranzicije (*green deal*) početno je označavao prestanak korišćenja fosilnih goriva kao velikih emitera ugljen-dioksida radi smanjenja efekta staklene bašte. Kasnije je njegovo značenje prošireno, tako da je njime sada obuhvaćeno i gašenje nuklearnih reaktora koji ne proizvode ugljen-dioksid i prelazak na obnovljive izvore energije koji na svoj način emituju ugljen-dioksid. Ideološki gledano, energetska tranzicija kao svojevrsna svetovna religija treba da omogući čovečanstvu da „živi u raj” (od vetra, sunca ili mora), a ima revolucionarni karakter kao što su to nekada imale parna mašina ili električna energija.⁴²

Rizik koji proističe iz klimatskih promena daje značaj obnovljivim izvorima energije. Fundamentalni princip energetske tranzicije počiva na razvoju solarne energije i energije vetra, jer su najkompetitivnije u odnosu na druge vrste obnovljivih izvora (biomasu, hidro i geotermalnu energiju). Bez obzira što je cena proizvodnje skupa iz tzv. fatalnog izvora,⁴³ što je neophodno konstruisati novu mrežu dalekovoda

⁴¹ BRIKS (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika) osnovan je 2008. i simbol je modela ekonomije brzog razvoja. Saradnja između Rusije i Kine učvršćena je Šangajskim sporazumom od 2001. godine koji, pored regionalne saradnje, ima za cilj uspostavljanje novog finansijskog sistema usmerenog na slabljenje dominacije američkog dolara u svim sferama svetske trgovine.

⁴² Mereno prema ceni 1 KWh, solarne energija je dvadeset puta skuplja od energije proizvedene u nuklearnom reaktoru.

⁴³ Reč je o izvoru energije koji nije moguće kontrolisati i gde energiju treba preuzeti u datom trenutku da ne bi bila izgubljena. Henri Safa, *Quelle transition énergétique?*, EDP Sciences, Paris, 2013, p. 81.

visokog napona i nove centre za skladištenje sa brojnim tehnološkim ograničenjima, Evropska unija je 2007. godine jasno definisala da do 2020. godine ostvari energetske i klimatske ciljeve nazvan „3x20” – 20% povećanja energetske efikasnosti, 20% smanjenja štetnih gasova i 20% veće korišćenje alternativnih izvora energije. Administrativna odluka neće, makar ne za jednu deceniju, promeniti realnost: energija dobijena iz obnovljivih izvora je preskupa i subvencionirana od strane države i još uvek ne donosi čudesno rešenje koje će u potpunosti da zameni upotrebu fosilnih goriva. Istovremeno, ovo pitanje je povezano sa pitanjem vlasništva i kapitala budući da zbirna vrednost kompanija uglja, nafte i gasa iznosi preko 5000 milijardi dolara, pri čemu treba dodati i ne tako beznačajna ulaganja za postojeću nuklearnu energiju.⁴⁴

Konstatacijom da obnovljivi izvori mogu biti samo dodatak izboru između nuklearne energije i/ili gasa, dva izvora koji ne emituju ugljen-dioksid, ponovo se otvara pitanje energetske zavisnosti. Pored toga, model „centralizacije energije” u vidu centralizovane proizvodnje i distribucije energije zamenjen je devedesetih godina minulog veka modelom „devertikalizacije”, što je transformisalo i odnos prema energiji pa su sada funkcije proizvodnje, transporta, distribucije i skladištenja energije razdvojene.

Osnovna paradigma energetske politike Evropske unije su njena energetska bezbednost i smanjena emisija ugljen-dioksida u kontekstu klimatskih promena. Međutim, njeni konkretni rezultati su, za sada, kontroverzni. Paradoks energije dobijene iz obnovljivih izvora je neophodnost njihovog balansiranja u čestim slučajevima smanjene proizvodnje energije iz vetra i sunca. Uprkos rastu obnovljivih izvora u Zapadnoj Evropi, termoelektrane na uglj imaju vitalnu ulogu u obezbeđenju energetske bezbednosti Starog kontinenta. Zato je neophodno izdvojiti veća sredstva za stabilizaciju elektroenergetskog sistema, naročito u Nemačkoj koja ima najveći procenat zastupljenosti „čiste energije”. Kompanije koje su potpisale pristup ovom skupom sistemu balansiranja tržišta – i koje za ove vanredne intervencije mogu da budu plaćene čak 400 puta iznad cene električne energije na veleprodajnom tržištu – koriste, u principu, termoelektrane na uglj.

Neodmereno subvencionisanje proizvodnje struje iz obnovljivih izvora energije dovelo je i do zanemarivanja proizvodnje iz konvencionalnih elektrana. Pored porasta cena struje, direktna posledica takve politike je značajno osipanje stabilnih izvora električne energije i destabilizacija elektroenergetskih sistema usled velikog broja nestabilnih izvora, posebno vetroelektrana i solarnih elektrana i njihovog balansiranja.

⁴⁴ “Fossil fuel divestment: A \$5 trillion challenge”, *White Paper*, Bloomberg New Energy Finance, 25 August 2014, http://about.bnef.com/content/uploads/sites/4/2014/08/BNEF_DOC_2014-08-25-Fossil-Fuel-Divestment.pdf, p. 1.

GLOBALNO ZAGREVANJE I KLIMATSKE PROMENE

Termin „klimatske promene”, bez obzira da li je reč o zagrevanju ili hlađenju planete, označava brzu i, u skoroj budućnosti, katastrofalnu promenu klime prouzrokovanu ljudskim aktivnostima, a pre svega iskorišćavanjem fosilnih ostataka (nafta, gas, ugalj) koji emituju otrovne gasove (ugljen-dioksid) i zagađuju atmosferu.

Evropska unija, kao svetski predvodnik u borbi protiv klimatskih promena, donela je oktobra 2014. godine odluku da do 2030. godine smanji emisiju ugljen-dioksida za 40% i da se učešće obnovljivih izvora energije poveća na 27% (umesto dosadašnjih 20%). U decembru 2014. godine, na konferenciji u Limi, usaglašen je deo pregovaračkog teksta na osnovu kojeg se na konferenciji u Parizu (COP 21) u decembru 2015. godine očekuje potpisivanje novog globalnog sporazuma, koji će 2020. zameniti sadašnji Protokol iz Kjota. Revolucionarni dogovor Kine i SAD-a, kao najvećih globalnih zagađivača, o smanjenju emisije ugljen-dioksida ulio je novi optimizam da će se na međunarodnom nivou najzad pronaći mogućnost da se globalno zagrevanje zaustavi na prosečnom povećanju temperature od 2°C.⁴⁵ Usvajanje novog pristupa u organizaciji privrednih aktivnosti nazvanog „ekologija kapitalizma” ili *natural capitalism*, trebalo bi da istovremeno omogući nesmetan ekonomski razvoj i smanji emisiju ugljen-dioksida u atmosferu.⁴⁶

Klimatske nepogode (cunami, poplave, suše) jedna su od posledica globalnog zagrevanja planete. Studije o odnosu zavisnosti društva od prirodnih uslova i povezanosti odbrane sa klimatskim uslovima, bile su u domenu promene i bezbednosti životne sredine.⁴⁷ Naučna istraživanja o relativno brzim klimatskim promenama, posebno u pojedinim regionima u vidu porasta nivoa mora, smanjenja saliniteta mora, otapanja glečera, invazije insekata i širenja sa njima povezanih bolesti itd., kao i političke akcije koje slede (politika planiranja i razvoja), podigle su svest o posledicama koje klimatske promene mogu imati na stanovništvo i opštu bezbednost (nacionalnu ili međunarodnu).

Stalni rast prosečne temperature promeniće geografiju Zemlje što će potom dovesti do nove geopolitike, novih izazova i planetarnih pretnji – sektor u kome je vojna odbrana direktno povezana sa klimatskim promenama. Sistemi nacionalne

⁴⁵ „Svake sedmice jedna nova električna centrala na ugalj se priključi na kinesku mrežu. Pre 25 godina, Kina je proizvodila struje koliko i Francuska. Danas, ona proizvodi osam puta više”. Navedeno prema: Henri Safa, *Quelle transition énergétique?*, op. cit., p. 50.

⁴⁶ Paul Hawken, Amory Lovins and Hunter Lovins, *Natural Capitalism: Comment réconcilier économie et environnement*, Scali, Paris, 2008.

⁴⁷ Lucile Maerens, “La sécurité environnementale et le processus de sécurisation: définitions et enjeux théoriques”, *Fiches de l'IRSEM*, N° 17, Juin 2012.

odbrane prilagođavaju se novom kontekstu bezbednosnih rizika, jer su klimatske promene dodatni izazov za koncipiranje i sprovođenje politike odbrane, ne samo u geopolitičkoj ili doktrinalnoj ravni, već i u domenu vojne industrije i upravljanju krizama na terenu. Koncept „zelene odbrane” odnosno razvoj vojne strategije u skladu sa klimatskim promenama i oslanjanjem na preventivni pristup, redefinisao je klasičnu vojnu doktrinu.

Identifikovani rizik klimatskih promena izražen kao „klimatska bezbednost” orijentiše se prema strategiji upravljanja krizama i izlazi iz okvira studija o životnoj sredini.⁴⁸ Na taj način i hidro-diplomatija koja se bavi prevazilaženjem oskudice vode, nova je geopolitička i vojna paradigma koja po važnosti sledi odmah iza energo-diplomatije. Klimatske promene su dodatni izazov za koncepciju odbrane u:

- geopolitičkoj i/ili doktrinarnoj orijentaciji;⁴⁹
- domenu vojne industrije, koja je veliki emiter štetnih gasova. Klimatske promene se ne razmatraju u odlučivanju o programima naoružanja i, uprkos opštem apelu za smanjenjem emisije štetnih gasova, odbrambeni sektor ostaje i dalje privilegovan jer je primarni cilj vojne operacije dobijanje optimalnih rezultata sa minimalnim brojem neposrednih žrtava;⁵⁰
- operacionalizaciji akcija (upravljanje krizama);
- eksperimentisanju sa klimom u vojne svrhe.⁵¹ Upotrebom geoinženjeringa značajno se povećava udeo nevojnih sredstava borbe u spektru opšteg vojnog delovanja. Njihov glavni cilj nije momentalno pobediti neprijatelja, već postići destabilizaciju zemalja i regiona izazivanjem prirodnih nepogoda i katastrofa (mogućnost uticaja na promenu klime). Nezavisna Grupa za istraživanje i

⁴⁸ Béatrice Quenault, “La résurgence/convergence du triptyque ‘catastrophe-résilience-adaptation’ pour (re)penser la ‘fabrique urbaine’ face aux risques climatiques”, *Développement durable et territoires*, Vol. 5, N°3, décembre 2014, p. 183.

⁴⁹ Na primer, brza militarizacija Arktika, čija je geopolitika promenjena usled brzog otapanja glečera, predstavlja novi prostor sa ogromnim energetske potencijalom i zalihama retkih minerala za koje su zainteresovane SAD, Rusija, Kina, Kanada, Danska i Evropska unija.

⁵⁰ Industrija odbrane ne može da se oslobodi značajnih transportnih vojnih blindiranih vozila namenjenih terenima sa visokim temperaturama, iako ispuštaju *fluorougljovodonik* (CFC, jedinjenje koje sadrži hlor, fluor, brom i ugljenik) koji daleko nadilazi štetnost emitovanja ugljen-dioksida.

⁵¹ Koncept američkog naučnog projekta HAARP (*High Frequency Active Auroral Program*) ili sovjetskog *Jet Stream* i njihove brojne aplikacije (uticaj na ponašanje ljudi, skeniranje unutrašnjosti Zemlje u potrazi za skrivenim bazama, promena meteoroloških uslova, izazivanje zemljotresa itd) počele su da se razvijaju još šezdesetih godina dvadesetog veka; brojna istraživanja usmerena su na jonosferu i elektromagnetne talase. Videti opširnije u: Jean-Michel Valentin, *Guerre et Nature: L'Amérique se prépare à la guerre du climat*, Editions Prisma, Paris, 2013.

informisanje o miru i bezbednosti (*Groupe de recherche et d'information sur la paix et la sécurité* – GRIP), sa sedištem u Briselu, proučava od 1998. godine uticaj vojnih aktivnosti u političkoj, ekonomskoj, pravnoj, naučnoj i etičkoj ravni.⁵²

Za razliku od SAD-a, Evropska unija kao predvodnik u borbi protiv emisije štetnih gasova i efekta staklene bašte, još uvek nema zajedničku politiku odbrane u kontekstu klimatskih promena već se oslanja na „novi faktor kriznog razvoja”, odnosno umesto vojnog pristupa države članice stvaraju civilnu zaštitu koja bi trebalo da predvidi prirodne katastrofe i izgradi snage za brzo reagovanje.⁵³ Okvirni program Evropske unije za istraživanje klimatskih promena i njenog uticaja na bezbednost Evrope razvija se od 2007. godine i nastoji da identifikuje oblasti koje bi mogle najviše da budu pogođene klimatskim promenama. Uprkos tome, nacionalna politika i sistem odbrane ostaju i dalje u nadležnosti svake države članice ponaosob, pa tako svaka na svoj način povezuje odbranu i klimatske promene. Jedan od razloga je odsustvo jedinstvenog evropskog bezbednosnog identiteta i nadnacionalne strateške koncepcije koja je, za sada, tesno povezana sa spoljnom politikom SAD-a i NATO-a.

U SAD-u pitanje klimatskih promena nije samo pitanje životne sredine nego je od 2003. godine definisano kao jedan od strateških izazova.⁵⁴ SAD prednjače u istraživanju strateških pretnji u nastajanju i klimatske promene su važan segment američke odbrambene doktrine u vojnom i u civilnom sektoru.⁵⁵ Rizici porasta nivoa mora ili topljenje polarne kape na Arktiku mogu da dovedu do manjka elementarnih uslova za preživljavanje (nedostatka vode i hrane), sanitarnih problema (bolesti, epidemije) i do katastrofalnih socijalnih promena (smrtnost stanovništva, velikih migracija) sa kojima su neizbežno povezani nasilje i rizici pojave novih sukoba.

⁵² GRIP smatra da istraživanja poput HAARP-a zbog ukupnog uticaja na globalnu životnu sredinu treba da budu podvrgnuta kontroli nezavisnog međunarodnog tela (Luc Mampaey, *Le programme HAARP: Science ou désastre?*, Les rapports du GRIP, GRIP, Bruxelles, 1998).

⁵³ Sophie Fabrégat, “Catastrophes naturelles et humaines: une force d’intervention d’urgence européenne dès 2014”, *Actu-environnement*, aout 2010, www.actu-environnement.com/ae/news/inondations-coulees-boue-10827.php4#xtor=EPR-1, p. 3.

⁵⁴ Alex Bastien, Alain Coldefy, Hervé Kempf, “Conséquences du dérèglement climatique pour le ministère de la Défense”, *IRIS*, juin 2014, pp. 13–19.

⁵⁵ Jean-Michel Valentin, *Guerre et Nature, L’Amérique se prépare à la guerre du climat*, op. cit; *Quadrennial Defense Review Report 2014*, U.S. Department of Defense, 2014, http://archive.defense.gov/pubs/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf, 21/08/2015.

ZAKLJUČAK

Nemoć Zapadne Evrope da preokrene kurs svoje socijalne i ekonomske evolucije vrlo često se izjednačava sa temom evropskog pada, naročito kada je reč o spoljnoj energetske zavisnosti. Uprkos relativno razvijenoj tehnološkoj mogućnosti u domenu energetike, ne može se lako izaći iz tri međuzavisna dihotomna ekonomska kruga: proizvodnja/potrošnja, tehnološki progres/oplodnja kapitala, većinska proizvodnja energije iz fosilnih goriva/emitovanje ugljen-dioksida.

Polovina nuklearnog kapaciteta u Zapadnoj Evropi trebalo bi da bude uklonjena u narednih deset godina. Diverzifikacija izvora snabdevanja energijom sama po sebi ne mora da garantuje i postizanje zadovoljavajućeg nivoa energetske bezbednosti. Ako je cilj diverzifikacije pristup ne-ruskim izvorima gasa, onda je zapadnoevropsko usmeravanje na pristup alternativnim izvorima snabdevanja prirodnim gasom rizična strategija u kojoj Evropa iz stanja stabilne energetske zavisnosti (od ruskog gasa) prelazi u stanje energetske neizvesnosti. Energetska tranzicija oslonjena na obnovljive izvore energije kao substitut je dugotrajni proces koji će zavisiti od tehnološkog napretka i ekonomske isplativosti povećanja obnovljivih izvora energije u sistemima i na evropskom tržištu električne energije.

Za razliku od prethodnih civilizacija koje su se isto tako našle u situaciji oskudice resursa, „energetska tranzicija” je izraz stalne inovacije. Međutim, o inovaciji se može govoriti tek kad se tehnologija primeni na konkretan ekonomski sistem sa vrednostima i akterima koji mogu da pokrenu novi točak istorije.

Na kraju, Evropa nije na putu „civilizacijske propasti” već se, kao i ostatak sveta, nalazi pred mogućnošću (samo)destrukcije prirode čiji je uzročnik sam čovek. Nije reč više o tome da li smo iscrpeli ili ne izvore fosilnih goriva, nego o mogućim poremećajima u stanju klime, voda, mineralnih resursa, sastava plodne zemlje itd. Povratak prirodi je, kako bi to rekao francuski sociolog Edgar Moren (Edgar Morin), mogućnost da se na drugačiji način uspostavi odnos između čoveka i ekonomije u „političkoj civilizaciji”.⁵⁶ *De facto*, energetska tranzicija ne može da bude samo stvar inženjera ili pitanje njenog finansiranja, već suštinsko pitanje opstanka civilizacije u kome su putevi energije i klime ukršteni.

LITERATURA

Barton, Barry, Redgwell, Catherine, Ronne, Anita and Zillman, Donald N. (eds), *Energy Security: Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

⁵⁶ Edgar Moran, *L'An I de l'ère écologique: la Terre dépend de l'homme qui dépend de la Terre*, Tallandier, Paris, 2007.

- Bastien, Alex, Coldefy, Alain et Kempf, Hervé, “Conséquences du dérèglement climatique pour le ministère de la Défense”, *IRIS*, juin 2014.
- Bordoff, Jason and Houser, Trevor, *American Gas to the Rescue?*, Columbia University and Center on Global Energy Policy at the School of International and Public Affairs, New York, September 2014, http://energypolicy.columbia.edu/sites/default/files/energy/CGEP_American%20Gas%20to%20the%20Rescue%3F.pdf, p. 32.
- Clairat, Sophie, “Panorama des dépendances énergétiques européennes”, *GeoSophie – Paysages géopolitiques*, 9 juin 2014, <http://geosophie.eu/2014/06/09/panorama-des-dependances-energetiques-europeennes/>, 15/07/2015.
- Dreyer, Iana and Stang, Gerald, “What energy security for the EU”, *Brief*, No. 39, November 2013, EU Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_39_Energy_security.pdf.
- “European Energy Security Strategy”, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, COM(2014) 330 final, 28 May 2014, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>, 01/08/2015.
- Fabrégat, Sophie, “Catastrophes naturelles et humaines: une force d’intervention d’urgence européenne dès 2014”, *Actu-environnement*, aout 2010, www.actu-environnement.com/ae/news/inondations-coulees-boue-10827.php4#xtor=EPR-1.
- “Fossil fuel divestment: A \$5 trillion challenge”, *White Paper*, Bloomberg New Energy Finance, 25 August 2014, http://about.bnef.com/content/uploads/sites/4/2014/08/BNEF_DOC_2014-08-25-Fossil-Fuel-Divestment.pdf.
- Glamotchak, Marina, *L’enjeu énergétique dans les Balkans: Stratégie russe et sécurité européenne*, Technip, Paris, 2013.
- Gomart, Tomas, “Les conséquences du schisme russo-occidental”, *Revue de deux mondes*, février 2015, www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/thg_2015-01-291532revue_des_deux_mondes.pdf, 16/08/2015.
- “Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, COM(2006) 105 final, 8 March 2006, Commission of the European Communities, http://fire.pppl.gov/eu_energy_greenpaper_030806.pdf, 30/07/2015.
- Hawken, Paul, Lovins, Amory and Lovins, Hunter, *Natural Capitalism: Comment réconcilier économie et environnement*, Scali, Paris, 2008.
- Kodjo, Edem, *L’Occident, du déclin au défi*, Stock, Paris, 1988.
- Lacroix, Alexandre, “Le déclin de l’empire européenne”, *Philosophie*, N°42, septembre 2010.
- Lorot, Pascal, “De la géopolitique à la géoéconomie”, *Géoéconomie*, N° 1, mars 1997.
- Lorot, Pascal, “De la géopolitique à la géoéconomie”, *Géoéconomie*, 2009/3 (N° 50).
- Maerens, Lucile, “La sécurité environnementale et le processus de sécurisation: définitions et enjeux théoriques”, *Fiches de l’IRSEM*, N° 17, Juin 2012.
- Mampaey, Luc, *Le programme HAARP: Science ou désastre?*, Les rapports du GRIP, GRIP, Bruxelles, 1998.

- Maugeri, Leonardo, *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*, Praeger Publishers, Westport, 2006.
- Moran, Edgar, *L'An I de l'ère écologique: la Terre dépend de l'homme qui dépend de la Terre*, Tallandier, Paris, 2007.
- Quadrennial Defense Review Report 2014*, U.S. Department of Defense, 2014, http://archive.defense.gov/pubs/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf, 21/08/2015.
- Quenault, Béatrice, "La résurgence/convergence du triptyque 'catastrophe-résilience-adaptation' pour (re)penser la 'fabrique urbaine' face aux risques climatiques", *Développement durable et territoires*, Vol. 5, N°3, décembre 2014.
- Safa, Henri, *Quelle transition énergétique?*, EDP Sciences, Paris, 2013.
- Scheepers, Martin, Seeberteng, Ad, de Jong, Jacques and Maters, Hans, *EU Standards for Energy Security of Supply*, Netherlands Institute of International Relations, Clingendael, April 2007, www.ecn.nl/docs/library/report/2007/e07004.pdf, 31/07/2015.
- Valentin, Jean-Michel, *Guerre et Nature: L'Amérique se prépare à la guerre du climat*, Editions Prisma, Paris, 2013.

Marina GLAMOTCHAK

**ENERGY DEPENDENCE OF WESTERN EUROPE:
THE RISE AND FALL**

ABSTRACT

The relationship between energy sources import and export is placed in the centre of energy security analysis. The issue of the future of Europe is becoming increasingly important with the depth of the economic crisis that started in 2008. In addition to a continuous growth in the number of the unemployed, the crisis particularly emphasizes the chronic level of energy dependence. The energy saving measures (energy efficiency), diversification of sources (stability of supply), and the creation of substitutes in renewable energy (energy transition), interwin with administrative measures and form the response of European countries to the growing energy dependence. At the same time, although facing the threatening warming (or cooling) of the Earth, Europe, as a big advocate of reducing CO₂ remains passively dependent on NATO policy in the field of defence in the context of energy dependence. However, for the first time after many decades, Europe and America do not have the same energy, and consequently geo-strategic objective: the United States has become energy independent, while Europe is chronically energy dependent. Preservation of the environment and the fight against climate deregulation becomes a crucial energy security domain.

Key words: energy dependence, energy security, energy transition, climate change, energy diplomacy.

„TRKA ZA RESURSIMA” U ASTRO-PROSTORU: ŠTA NAM DONOSI BUDUĆNOST?

APSTRAKT

Rad analizira kako brz tehničko-tehnološki napredak može da olakša pronalaženje i iskorišćavanje alternativnih izvora energije u svemirskom prostoru i u isto vreme podstakne postojeće i otvori nove dugoročne sukobe oko prevlasti u komercijalizaciji kosmičkih resursa. Autor posebnu pažnju posvećuje razmatranju održivosti aktuelnih i planiranih projekata najvažnijih zemalja članica prestižnog kluba „svemirskih nacija” – SAD-a, Japana, Rusije i Evropske unije. Rast potražnje za budućim sigurnim snabdevanjem energentima podstakao je tehnološki napredne države da intenzivnije istraže mogućnosti lociranja alternativnih izvora energije u astro-prostoru, jer je utvrđeno da on obiluje energetskim potencijalima i da bi se, uz odgovarajuće unapređenje svemirske tehnologije, u doglednoj budućnosti astroresursi mogli iskoristiti kao alternativa ili bar dopuna postojećoj resursnoj bazi. Autor ukazuje da sve veće i vidljivije ambicije Kine, Indije i donekle Irana u pogledu osvajanja svemirske tehnologije, stvaraju potencijalna čvorišta novih geopolitičkih i geoekonomskih sukoba u međunarodnim odnosima. Autor zaključuje da će svemir kao značajan alternativni izvor resursa i energetske bezbednosti u narednoj deceniji pre postati novo poprište ostvarivanja strateških interesa najmoćnijih država, nego zajednička baština čovečanstva dostupna svim nacijama.

Ključne reči: energetska bezbednost, astropolitika, svemirsko pravo, svemirska solarna energija, lunarna solarna energija, helijum 3.

Nemoguće je zamisliti privredni rast i razvoj bez energije. Prema izveštaju Nacionalnog obaveštajnog saveta SAD-a (*U.S. National Intelligence Council*) od 2004. godine, porast potrošnje energije u periodu od 1980. do 2000. godine iznosio je 34 odsto, dok se za prve dve decenije dvadeset prvog veka predviđa

¹ Autor je doktor bezbednosnih nauka i samostalni istraživač iz Beograda. E-mail: mfiliyovic@yahoo.com

porast od čak 50 odsto.² Kada je reč o električnoj energiji, prema pojedinim procenama svetska potražnja će do 2035. godine porasti za 87 odsto, pri čemu se procenjuje da će obnovljivi izvori – potencijal vetra, hidropotencijal, solarna energija, geotermalna energija itd. – zadovoljiti samo 23 odsto povećane tražnje.³ Opravdano se postavlja pitanje iz kojih će se izvora zadovoljiti taj rast potrebe za energentima.

Kako se navodi u *Statističkom pregledu* Nacionalnog obaveštajnog saveta SAD-a za 2014. godinu, trenutno neprikosnoveno vodeće mesto drže fosilna goriva: uglj, nafta i gas. Iz ta tri izvora podmiruje se više od 85 odsto ukupnih energetske potreba, pa je tako u celokupnoj potrošnji energije u 2013. godini uglj učestvovao sa 31,1 odsto, nafta sa 32,9 odsto a prirodni gas sa 23, 7 odsto.⁴ U odnosu na 2012. godinu, potrošnja nafte i gasa povećana je za 1,4 odsto, uglja za 3 odsto, nuklearne energije za 0,9 odsto i hidroenergije za 2,9 odsto.⁵

Mada je procenat povećanja potrošnje u 2013. godini ispod višegodišnjeg proseka (osim za naftu i obnovljive izvore energije), činjenica da se trend porasta potrošnje energije nastavlja, svakako predstavlja razlog za zabrinutost. O tome upečatljivo svedoči izjava bivšeg indijskog predsednika Abdula Kalama (A.P.J. Abdul Kalam) iz 2011. godine: „(č)ak i ako upotrebimo sve moguće izvore energije – čiste i prljave, konvencionalne i nekonvencionalne, solarne, geotermalne, nuklearne, naftne i gasne – svetu će do 2050. godine opet nedostajati energije”.⁶ Pa ipak, iako vrlo indikativna, navedena izjava ne predstavlja novost. Kako objašnjava Majkl Klare (Michael Klare), „trka za onim što je preostalo (na Zemlji, *prim. aut*) već neko vreme se odvija. Države su odavno proširile i intentivirale potragu za neiskorišćenim energetske deponijama (ali i rezervama sveže vode i retkih metala) izvan nacionalnih teritorija i regiona u kojima se nalaze, usmeravajući se sve češće ka veoma udaljenim i ponekad teško pristupačnim lokacijama na drugim

² *Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*, National Intelligence Council, Government Printing Office, Pittsburgh, 2004, www.futurebrief.com/project2020.pdf, 20/04/2015, p. 12.

³ Becky Stuart, “New initiative looks to space for solar energy”, *PV Magazine*, 5 November 2010, www.pvmagazine.com/news/details/beitrag/new-initiative-looks-to-space-for-solar-energy-_100001521/, 20/04/2015.

⁴ Potrošnja uglja u 2013. predstavlja istorijski maksimum posmatrano u periodu od 1970. godine do danas. Kada je reč o alternativnim izvorima, nuklearna energija je učestvovala u 2013. godini u ukupnoj potrošnji sa 4,4 odsto, hidroenergija sa 6,7 odsto, a obnovljivi izvori sa svega 2,7 odsto. Navedeno prema: *BP Statistical Review of World Energy*, June 2014, www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf, 20/04/2015, pp. 1–5.

⁵ *Ibid.*, pp. 3–5.

⁶ Becky Stuart, “New initiative looks to space for solar energy”, *op. cit.*

kontinentima”.⁷ Međutim, prema poslednjim informacijama koje pristižu iz različitih krajeva sveta, čini se da su neke zemlje izrazile spremnost da načine i „jedan korak dalje”.

PRIVLAČNOST ASTRORESURSA

Suočene sa oskudnošću neobnovljivih resursa, pojedine tehnološki napredne nacije opredelile su se da detaljno istraže mogućnosti eksploatacije alternativnih izvora energije daleko van državnih granica – u svemirskom prostranstvu. Pored evidentnog povećanja energetske potrebe na Zemlji, kao motiv za ovakav poduhvat verovatno je poslužio podatak da u svemiru postoji sedam puta više energije po mernoj jedinici u poređenju sa našom planetom.⁸ Izveštaji relevantnih institucija ukazuju da bi se resursni kapacitet kosmosa u značajnoj meri mogao iskoristiti ukoliko se razvije potrebna tehnologija. U tom pogledu, pojedini projekti su već pokrenuti, a najveću pažnju čini se da privlače potencijali svemirske solarne energije i helijuma 3 (³He).

Svemirska solarna energija

Premda je u poslednje vreme veoma aktuelna, ideja o prikupljanju solarne energije u svemiru nije nova. O njoj se, makar u SAD-u, razmišlja već gotovo pola veka. Koncept je još 1968. godine predstavio dr Piter Glejzer (Peter Glaser), smatrajući da razvoj svemirske solarne energije može doprineti realizaciji neiscrpnog i bezbednog lanca snabdevanja energijom i artikulisati se kao optimalnije rešenje aktuelnih i anticipiranih energetske probleme, nego što bi to bio razvoj tehnologija zasnovanih na etanolu ili nuklearnoj energiji.⁹ Osnova ideja bila je da se u određene delove orbite postave solarni kolektori, koji bi nošeni satelitima sakupljali sunčevu svetlost. Sakupljena solarna energija bi se putem radio-talasa ili laserski odašiljala u specijalne antene na Zemlji (tzv. rektene), nakon čega bi se konvertovala u električnu energiju, te distribuirala kroz postojeću elektro-mrežu.

Istraživanja solarne svemirske energije sprovodili su Ministarstvo energetike (*Department of Energy*) i Nacionalna uprava za vazduhoplovstvo i svemir (*National Aeronautics and Space Administration – NASA*). Do 1981. godine utvrđeno je da predloženi koncept predstavlja visokorizičan projekat, ali da je istraživanja potrebno

⁷ Za više informacija: Michael Klare, *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last Resources*, A Metropolitan Book, Henry Holt and Company, New York, 2012.

⁸ Becky Stuart, “New initiative looks to space for solar energy”, op. cit.

⁹ John W. Cox, “Vision for the Future: The Age of Space-Solar Energy”, *Global Research*, 17 May 2010, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=19210, 22/04/2015.

nastaviti. Sa povećanjem potražnje električne energije i njene cene, NASA je u periodu od 1995. do 1997. godine značajno unapredila koncept i predložila „projekat vredan trilion američkih dolara”, koji bi obuhvatio slanje nekoliko desetina solarnih satelita u geostacionarnu orbitu do 2050. godine.¹⁰ Bilo je predviđeno da svaki od satelita, putem bežičnog prenosa energije, odašilja između dva i pet gigavata energije na Zemlju. Međutim, ovaj plan je prema oceni direktora projekta Džona Mankinsa (John Mankins) propao zbog toga što „nijedna državna agencija nije bila odgovorna za sveobuhvatan program koji bi uključio svemirska istraživanja i energetska bezbednost u koherentnu celinu”.¹¹

Koncept svemirske solarne energije nešto kasnije ponovo je aktuelizovan jer su energetska troškovi američkog vojnog angažovanja u Iraku i Avganistanu porasli višestruko. U skladu sa tim, u izveštaju koji je 2007. godine objavila Kancelarija ministarstva odbrane SAD-a zadužena za pitanja nacionalne bezbednosti u svemiru (*Department of Defense's National Security Space Office*), izdato je savetodavno mišljenje da je potrebno „započeti koordinisani nacionalni program kako bi se razvio svemirski solarni sektor”.¹² Projekat je ubrzo pokrenut, a tehnolozi su se ubrzo suočili sa tri izazova: prvi, koji se odnosi na veličinu, težinu i kapacitet solarnih kolektora koji apsorbuju energiju; drugi, koji se tiče sposobnosti robota koji bi sklapali solarne kolektore u svemiru; i treći, koji je vezan za pitanje cene i pouzdanosti transporta kolektora i robota u svemirski prostor.

Dva od tri problema su rešena od trenutka kada se ideja o svemirskoj solarnoj energiji pojavila. Razvoj tehnologije omogućio je izradu novih kolektora koji su značajno redizajnirani tako da je njihova efikasnost prikupljanja i konverzije energije povećana, dok su veličina i težina smanjene. Paralelno sa tim, nova generacija industrijskih robota može da izvršava veoma kompleksne zadatke. Treći problem još uvek predstavlja ograničenje. Transport materijala u astro prostor ostao je izazov, jer je njegova cena i dalje veoma visoka i iznosi 20.000 američkih dolara po kilogramu. Prema procenama pojedinih ekonomista, da bi transport materijala potrebnih za prikupljanje solarne energije u svemiru bio rentabilan, cenu transporta po kilogramu trebalo bi smanjiti na 200 dolara neto, odnosno 3500 dolara bruto.¹³

¹⁰ Ibid. Geostacionarna orbita predstavlja kružni orbitalni pojas koji se prostire iznad ekvatora u visini od 36.000 km. Ako se neki objekat (npr. satelit) nađe u tom pojasu za njega se kaže da ima inklinaciju 0° (period njegove orbite jednak je sideričkom periodu rotacije planete Zemlje) i za posmatrača na Zemlji on ima fiksnu poziciju (Everett Dolman, *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Frank Cass, London and Portland, 2002, p. 55).

¹¹ John W. Cox, “Vision for the Future: The Age of Space-Solar Energy”, op. cit.

¹² Ibid.

¹³ Bruto cena obuhvata troškove celokupnog procesa isporuke obračunate po kilogramu tereta: od transporta u svemir do ispostave i sklapanja u sistem.

Kako pronalaženje načina za smanjenje cene transporta zahteva dodatno vreme, pri čemu troškovi finansiranja celokupnog svemirskog programa postaju nepodnošljivi, administracija Baraka Obame odlučila je 2011. godine da ugasi svemirski program *Constellation*, čime je, pored brojnih planiranih svemirskih projekata, kao što je ponovno ovladavanje Mesecom, ideja sakupljanja solarne energije u kosmosu takođe pala u senku drugih nacionalnih prioriteta.¹⁴ Naravno, tome na odmet nisu bili ni stavovi američkih stručnjaka koji smatraju da je tehničko-tehnološka izvodljivost ovako visokoambicioznog projekta upitna, zato što će biti potrebno mnogo vremena i novca da se zamisao ostvari praktično, odnosno da će proći decenije dok investicije ne počnu da se isplaćuju.¹⁵

Premda isprva nelogična sa aspekta dosadašnjih istraživanja – kao i sa stanovišta uspostavljanja visokog stepena energetske bezbednosti na nacionalnom nivou i očuvanja američkog primata u kosmosu – odluka Obame da obustavi svemirske letove sa ljudskom posadom do Međunarodne svemirske stanice (*International Space Station* – ISS) i da delovanje NASA usmeri ka drugim projektima, pokazalo se da, dugoročno gledano, ipak nije štetna po američke nacionalne interese. Ukidanjem favorizovanih državnih projekata otvorio se put veoma moćnom privatnom sektoru, koji je za kratko vreme pokazao svoj potencijal. Na primer, američki energetske gigant *Pacific Gas and Electric Company*, koji opslužuje San Francisko i Severnu Kaliforniju električnom energijom, potpisao je ugovor sa kompanijom *Solaren Corp* prema kojem ona treba da obezbedi 200 MW struje sakupljene u svemiru. Plan predviđa da satelit u vlasništvu kompanije *Solaren Corp* bude pozicioniran na oko 35.000 kilometara iznad ekvatora, gde bi sakupljao solarnu energiju i radio talasima odašiljao u risiver smešten u gradu Fresno (Kalifornija), gde bi se ona konvertovala u električnu energiju i uvela u postojeću elektro-distributivnu mrežu. Početak rada zakazan je za 2016. godinu, a veliki segment stručne javnosti smatra da je projekat izvodljiv, finansijski isplativ, bezbedan i pozitivan sa aspekta energetske efikasnosti.¹⁶

SAD nisu jedina država koja polaže nade u državno-privatno partnerstvo u pogledu razvoja svemirskih solarnih sistema. Japan je jedan od najozbiljnijih aspiranata za eksploataciju astroresursa. Japanska svemirska istraživačka agencija

¹⁴ Jonathan Amos, “Obama cancels Moon return project”, *BBC*, 1 February 2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/8489097.stm>, 22/04/2015.

¹⁵ Na primer, pogledati u: Donald Rapp, “Solar Power Beamed from Space”, *Astropolitics*, Vol. 5, No. 1, 2007, p. 64.

¹⁶ Suzanne Goldenberg, “Space, the final frontier... and California’s latest source of low-carbon electricity”, *Guardian*, 16 April 2009, www.guardian.co.uk/environment/2009/apr/16/solarpower-spacetechnology, 24/04/2015.

(Japan Aerospace Exploration Agency – JAXA) okupila je čitav tim eksperata iz javnog i privatnog sektora kako bi ubrzala razvoj svemirskih tehnologija. Javno-privatni konzorcijum „zemlje izlazećeg Sunca” namerava da u naredne tri decenije instalira svemirski solarni sistem višestruke namene. Reč je o solarnom generatoru koji bi se pozicionirao u geostacionarnu orbitu, gde bi prikupljao i transmitovao 1 GW energije na Zemlju – količinu ekvivalentnu energetsom proizvodu jedne veće nuklearne elektrane.¹⁷ Pored toga što bi pozitivno uticao na globalno zagrevanje, istraživači kompanije *Mitsubishi Heavy* smatraju da bi takav sistem pomogao i u dugoročnom uklanjanju eventualnog manjka energije u Japanu. Ekspertski tim koji okuplja 16 kompanija saopštio je da bi, ukoliko zaživi, ovaj projekat mogao da osigura čistu energiju za preko 300.000 domaćinstava, uz procenu da bi ovako proizvedena električna energija bila čak šest puta jeftinija od postojeće.¹⁸

Japan je još od 1998. godine veoma posvećen razvoju programa iskorišćavanja solarne svemirske energije, a samo u poslednjoj deceniji državna izdvajanja su dostigla iznos od 21 milijardu dolara.¹⁹ Prema najnovijim informacijama koje pristižu iz ove azijske zemlje, čini se da ulaganja imaju jako opravdanje. Početkom 2015. godine *Mitsubishi Heavy* i JAXA objavili su vest o prvom uspešnom bežičnom prenosu energije sa velikom preciznošću.²⁰ Iako je prenos količine energije u datom eksperimentu iznosio svega 10 KW, analitičari smatraju da je zabeležen značajan uspeh iz više razloga. Pored toga što je eksperiment potvrdio unapređenje sistema za kontrolu i regulaciju mikrotalasnih signala, testirana tehnologija praktičnu primenu može imati i u nekim drugim projektima, kao što je npr. bežično snabdevanje energijom električnih automobila.²¹ Testiranje je očigledno

¹⁷ Važnost ovog projekta raste imajući u vidu nedavnu katastrofu koja se dogodila u nuklearnom reaktoru u Fukušimi.

¹⁸ Preliminarne analize sugerišu da bi Japan mogao da ostvari cenu struje od 9 američkih centi po kilovat-času i tako postane konkurentan u odnosu na cene drugih oblika energije (Tom Chivers, “Japan plans giant solar power station in space”, *The Telegraph*, 10 November 2009, www.telegraph.co.uk/earth/energy/solarpower/6536752/Japan-plans-solar-power-station-in-space.html, 25/04/2015).

¹⁹ Shigeru Sato and Yuji Okada, “Mitsubishi, IHI to Join \$21 Bln Space Solar Project (Update1)”, *Bloomberg*, 31 August 2009, www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aJ529lsdk9HI, 25/04/2015.

²⁰ Električni signal se najpre konvertuje u mikrotalase, koji se potom šalju u 55m udaljeni prijemnik, gde se primljena energija uspešno konvertuje u električnu. Navedeno prema: Andrew Tarantola, “Scientists make strides in beaming solar power from space”, *Engadget*, 12 March 2015, www.engadget.com/2015/03/12/scientists-make-strides-in-beaming-solar-power-from-space/, 25/04/2015.

²¹ Prema: Eric Mack, “Japan takes a step towards beaming solar power to Earth from space”, *Gizmag*, 13 March 2015, www.gizmag.com/japanese-breakthrough-in-wireless-power/36538/, 25/04/2015.

podstaklo Japance da intenziviraju istraživanja. Kako navodi Susumu Sasaki (Susumu Sasaki), profesor emeritus u JAXA, agencija sada planira da izgradi tri kilometra dugo veštačko ostrvo u tokijskoj luci u okviru pripreme infrastrukture potrebne za budući prijem mikrotalasnih signala iz gigantskih solarnih kolektora, koji će za najkasnije tri decenije biti pozicionirani na 36.000 km iznad Zemlje.²²

Mada će proći još vremena do uspostavljanja potpuno operativnog sistema eksploatacije svemirske solarne energije, Japan intenzivno radi na usavršavanju postojeće tehnologije. Na to, između ostalog, verovatno u određenoj meri utiče i opšte rastuće interesovanje za astroresurse. Shvatajući koliki potencijal poseduje ovaj vid alternativne energije, pored Japana i SAD-a, želju da učestvuju u razvoju sistema potrebnih za njegovo iskorišćenje sve više pokazuju i druge zemlje – pojedine samostalno, a druge u saradnji sa finansijski moćnijim i tehnološki naprednijim partnerima.

Kanada je jedna od država koje samostalno nastoje da razviju ovu vrstu projekata. Na međunarodnoj konferenciji posvećenoj svemirskoj solarnoj energiji (*International Symposium on Solar Energy from Space*), održanoj u Torontu 2009. godine, Mark Garnu (Marc Garneau), bivši astronaut, parlamentarac i predsednik Kanadske svemirske agencije (*Canadian Space Agency*), izjavio je da „koncept eksploatacije svemirske solarne energije predstavlja veoma interesantnu i prosperitetnu ideju” i da „Kanada poseduje sve neophodne preduslove da u njegovom razvoju igra vodeću ulogu”. Zaključak učesnika konferencije bio je da „izgradnja masivnog svemirskog solarnog sistema, dugoročno gledano, predstavlja jedan od najefektnijih načina da se otkloni dvostruka pretnja – globalno zagrevanje i zavisnost od fosilnih goriva”.²³

Ubrzo nakon toga, ambicije u pogledu eksploatacije svemirske solarne energije obznanili su Evropljani. Posle 30 godina naučnih rasprava u okviru Evropske unije, inženjeri najveće evropske svemirske kompanije *EADS Astrium*, u saradnji sa vladama zemalja članica Unije koje se smatraju liderima u svemirskim istraživanjima, izjavili su krajem 2010. godine da su već započeli razvoj sopstvenog svemirskog solarnog projekta, koji bi služio interesima celog evropskog kontinenta. U *EADS Astrium*-u planiraju da do 2016. godine lansiraju probni satelit manjeg

²² Ostrvo bi bilo popunjeno sa pet milijardi antena koje bi služile za prijem i konverziju mikrotalasne energije u električnu (Ellie Zolfgharifard, “Japan comes closer to beaming solar power from Space: Mitsubishi makes breakthrough in sending energy wirelessly”, *Daily Mail*, 13 March 2015, www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2993973/Japan-comes-closer-beaming-solar-power-SPACE-Mitsubishi-makes-breakthrough-sending-energy-wirelessly.html, 25/04/2015).

²³ Prema: Tyler Hamilton, “Bright idea or sci-fi?”, *The Star*, 9 September 2009, www.thestar.com/business/2009/09/09/bright_idea_or_sci-fi.html, 27/04/2015.

kapaciteta, koji bi, ukoliko se pokaže isplativim i bezbednim, poslužio kao model za budući, napredni i integrisani sistem kolektora koji bi sakupljali solarnu energiju za potrebe EU, ali i ostatka sveta, kreirajući na taj način neprekidni lanac snabdevanja.²⁴

Godinu i po dana kasnije, uoči simpozijuma posvećenog svemirskoj energiji (*Space Power Symposium*), održanog septembra 2012. godine u Napulju, Rusija je informisala javnost o ostvarenim dostignućima u pogledu razvoja svemirskih solarnih sistema. Iz posebnog odseka Ruske federalne svemirske agencije (*Roscosmos*) stigla je vest o izradi prototipa kapaciteta 100 KW. Tačan datum finalizacije projekta i planirane generalne probe satelita, doduše, nisu navedeni.

Gotovo istovremeno, Kineska asocijacija za nauku i tehnologiju (*China Association for Science and Technology* – CAST) objavila je detalje o svom projektu. Prema navodima CAST-a, reč je o satelitu snage 100 KW, čije se postavljanje u nižu orbitu²⁵ planira za 2025. godinu, nakon čega bi trebalo da usledi instaliranje potpuno operativnog sistema u geostacionarnoj orbiti do 2050. godine.²⁶

Australija pripada grupi država koje smatraju da će do značajnijih rezultata u pogledu razvoja tehnologije za eksploataciju svemirskih resursa doći kroz kooperaciju sa tehnološki naprednijim nacijama – pre svega sa SAD-om. Australijska vlada je sa vladom SAD-a još 2010. godine pokrenula saradnju na planu razvoja projekata namenjenih smanjenju cene proizvodnje solarnih panela (*US-Australia Solar Research Collaboration Initiative*). Australijski solarni institut (*Australian Solar Institute*) tada je objavio da već radi na razvoju projekata koji će imati značajan obostrani doprinos.²⁷

Da partnerstvo u razvoju svemirskog solarnog programa sa SAD-om može biti lukrativno sa ekonomskog i uopšte razvojnog aspekta, mišljenja su i u Indiji. Godine 2010, kada je potpisana australijsko-američka saradnja, (sada već bivši) indijski predsednik Kalam pokrenuo je inicijativu za uspostavljanje američko-indijskog partnerstva u eksploataciji svemirskih solarnih kapaciteta. Tzv. Kalam–NSS inicijativa (*Kalam-NSS Energy Initiative*) ima za cilj da ustanovi čvrstu bilateralnu

²⁴ Corey Binns, “Space based solar power - satellites that capture light from the Sun and beam power back to Earth”, *Popular Science*, 2 June 2011, www.popsci.com/technology/article/2011-06/satellites-could-gather-energy-sun-and-beam-it-down-earth, 27/04/2015.

²⁵ Niža Zemljina orbita obuhvata orbitalni prostor na visini od 160 do 2000 km iznad površine planete.

²⁶ Emmet Cole, “Space-based solar farms power up”, *BBC*, 27 February 2013, www.bbc.com/future/story/20130226-space-based-solar-farms-power-up, 27/04/2015.

²⁷ Becky Stuart, “US and Australia join solar forces”, *PV Magazine*, 10 November 2010, www.pv-magazine.com/news/details/beitrag/us-and-australia-join-solar-forces-_100001548/#axzz3XqSJvIbQ, 27/04/2015.

osnovu kako bi se istovremeno suočila sa višestrukim izazovima: rešavanjem globalne energetske krize, rešavanjem problema „staklene bašte” i rešavanjem krize zaposlenosti sledećih generacija američkih radnika.²⁸ U inicijativi se ističe da je potreba za ovakvim pristupom nužna, sudeći po tome da solarna energija predstavlja neiscrpan energetski izvor – Sunce proizvodi 10 triliona puta više energije nego što savremeno društvo trenutno koristi – da nije štetna po životnu sredinu, te da se njenim korišćenjem proizvodi minimalna količina štetnog ugljen-dioksida.²⁹ Osim toga, kako se navodi u dokumentu, ukoliko učvrste bilateralnu saradnju u okviru svemirskog solarnog programa, SAD i Indija bi lako mogle postati i „najveći izvoznici energije na svetu”, budući da bi se solarna energija mogla prodavati kada se za to stvore svi neophodni uslovi.³⁰

Mada je prateća tehnologija još uvek u fazi razvoja, sve veći broj država zainteresovano je za iskorišćenje potencijala svemirske solarne energije. Države koje su procenile da samostalnim snagama neće uspeti da blagovremeno razviju potrebnu tehnologiju, opredelile su se za saradnju sa moćnijim partnerom. S druge strane, pojedini „svemirski igrači” teže da ostanu nezavisni, verovatno smatrajući da će im to na duži rok biti profitabilnija opcija.

Razvoj i postavljanje satelita za sakupljanje svemirske solarne energije u nižoj Zemljinoj orbiti i geostacionarnoj orbiti nisu jedina opcija o kojoj se razmišlja. Američki astrofizičar dr Dejvid Krisvel (David Criswell) razradio je ovu ideju i predložio Mesec kao još jednu od optimalnih lokacija za instalaciju solarnih stanica. Taj projekat promovisan je pod nazivom „Lunarna solarna energija” (*Lunar solar energy*).

Lunarna solarna energija

Eksploatacija lunarne solarne energije zasniva se na ideji da se solarni paneli – umesto na satelitima u Zemljinoj orbiti – instaliraju na površini Meseca, gde bi sakupljali solarnu energiju i odašiljali je na Zemlju putem lasera ili radio-talasa. Krisvel je koncept zasnovao na postojanju mogućnosti tzv. resursnog iskorišćavanja na licu mesta (*on-site resource utilization*), uz procenu da bi korišćenje lunarnih materijala znatno snizilo troškove izgradnje solarne „farme”. Umesto da se potrebni resursi dopremaju sa Zemlje, Krisvel je zamislio teleoperabilnu fabriku, tj. kran koji

²⁸ NSS predstavlja skraćenicu za Američko savezno društvo za svemir (U.S. National Space Society).

²⁹ Prema: Becky Stuart, “New initiative looks to space for solar energy”, op. cit. Jedan od motiva za ovakav poduhvat Nju Delhija može biti i to što Indija ima ogroman problem u isporuci električne energije udaljenim delovima potkontinenta i što generalno pati od „hroničnih pomračenja” uzrokovanih prekidima u snabdevanju strujom (“Let the sun shine in”, *The Economist*, 4 December 2008, www.economist.com/node/12673299, 27/04/2015).

³⁰ Prema: Becky Stuart, “New initiative looks to space for solar energy”, op. cit.

bi sklapao mikrotalasne reflektore i rovere koji bi sastavljali solarne ćelije. Time bi se, prema njegovom mišljenju, najviše uštedelo upravo na najskupljem segmentu svih svemirskih projekata – transportu.³¹ Čak i američki analitičari koji su skeptični po pitanju isplativosti eksploatacije svemirske solarne energije u celini, smatraju da ako neki od oblika iskorišćenja solarne energije u svemiru ima makar i malu šansu da u budućnosti zaživi, onda je to koncept lunarne solarne energije.³² Uzimajući u obzir sve trenutne poteškoće u implementaciji svemirskih solarnih programa, perspektiva se ipak čini otvorenom.

Jedno od idejnih rešenja privatnog japanskog konzorcijuma *Shimitzu Corporation* govori u prilog isplativosti korišćenja lunarne solarne energije. Ova inženjersko-građevinska kompanija predložila je 2010. godine projekat koji prevazilazi sve do sada prezentovane ideje. Plan naslovljen „Koncept lunarnog prstena” zagovara izradu tzv. solarnog pojasa, tj. pojasa sa solarnim ćelijama oko čitavog Mesečevog ekvatora u dužini od 11.000 km.³³ Preliminarna istraživanja sugerišu da bi „Lunarni prsten” mogao da prikupi dovoljno energije da zadovolji čitave svetske energetske potrebe.³⁴ Slično kao i Krisvel, inženjeri ove japanske kompanije u izgradnji potrebne infrastrukture najviše računaju na upotrebu robota, koji bi teledirigovani sa Zemlje pripremili i sklapali mašine i potrebnu opremu u orbiti, pre nego što je potom spuste na samu površinu Meseca. Tim astronauta pružao bi podršku robotima na licu mesta. Uzimajući u obzir ogroman broj solarnih panela i drugih materijala potrebnih da se projekat realizuje, lunarni resursi bili bi maksimalno iskorišćeni. Voda bi mogla da se proizvodi u blizini Mesečevog ekvatora, za šta bi takođe bili korišćeni lokalni resursi u kombinaciji sa vodonikom donetim sa Zemlje. Mesečevi materijali bi, kako objašnjavaju japanski eksperti,

³¹ Opširnije o tome u: David Criswell, *Lunar Solar Power System: Review of the Technology Base of an Operational LSP System*, International Astronautical Society, Beijing, 1996; David Criswell, “Lunar-Solar Power System: Need, Concept, Pay-offs, Challenges”, *IEEE Potentials*, 1996, pp. 4–7; David Criswell, “Solar Power via the Moon”, *The Industrial Physicist*, April–May 2002, American Institute of Physics, http://2012.moonbots.org/sites/default/files/solar_power_and_the_moon.pdf, 13/03/2015.

³² Donald Rapp, “Solar Power Beamed from Space”, op. cit., p. 84.

³³ Energija sakupljena solarnim ćelijama bila bi sprovedena električnim kablovima do transmisionih postrojenja. Nakon što bi se električna energija konvertovala u mikrotalase i laserske zrake, antena prečnika 20 kilometara bi je odašiljala u risivere na Zemlji. Tehnologija za navođenje radio-talasa obezbedila bi njihovu nesmetanu i preciznu transmisiju od odašiljača do risivera. Prikupljena energija na Zemlji konvertovala bi se u električnu energiju i mogla ubaciti u postojeći sistem snabdevanja električnom energijom.

³⁴ Prema: Lisa Zyga, “Japanese firm wants to transform the Moon into a giant solar power plant”, *PhysOrg*, 2 June 2010, <http://lunarscience.arc.nasa.gov/articles/the-luna-ring-concept>, 28/04/2015.

mogli da budu upotrebljeni i za proizvodnju cementa i betona pri čemu bi se, koristeći postojeću tehnologiju, na licu mesta mogle proizvoditi cigle, staklena vlakna i drugi strukturalni materijali potrebni za realizaciju projekta.³⁵

Premda u pogledu sakupljanja solarne energije na Meseću pojedini naučnici ističu da postoje brojna otvorena pitanja (npr. visina cene transporta materijala od Zemlje do Meseca, efikasnost prikupljanja lunarne solarne energije uzimajući u obzir daljinu i ciklusnu otvorenost Meseca u odnosu na Sunce i drugi tehničko-tehnološki detalji) eksperti *Shimizu Corporation*-a smatraju da bi „Lunarni prsten” mogao da osigura stalno snabdevanje čistom energijom, u količini dovoljnoj da podmiri energetske potrebe Japana i ostatka sveta, te da na taj način gotovo u potpunosti okonča zavisnost čovečanstva od primarnih energenata. Opravdanje za takvu tvrdnju počiva na činjenici da svet trenutno za jednu godinu potroši oko 15.000 teravata energije, a da bi sistem, kada počne sa radom, mogao da proizvodi 13.000 teravata energije godišnje.³⁶

Delotvornost kontrole lunarnog ambijenta jedino je što u ovom trenutku brine japanske naučnike. Mada u atmosferi Meseca nema pojava poput klimatskih nepogoda koje bi mogle da naškode solarnim panelima, postoje ipak otežavajuće okolnosti poput lunarne prašine, koja bi mogla raspršena npr. udarima mikrometeorita ili solarnim vetrom da prekrije solarne panele i drastično smanji njihovu moć prikupljanja energije. Iznaženje načina za prevazilaženje ovog problema, kako navode iz japanske kompanije, ostao je poslednji zadatak za eksperte.³⁷ Da li je samouverenost sa kojom Japanci zastupaju projekat opravdana, tj. da li će se ovaj plan ostvariti, ostaje da se vidi. Kako god bilo, lunarnoj solarnoj energiji do sada nije bila posvećena dovoljna pažnja, pa je potrebno nastaviti istraživanja. Međutim, sakupljanje solarne energije nije jedino što privlači „svemirske nacije” ka prirodnom Zemljinom satelitu. U poslednje vreme, sve više reči u akademskoj javnosti ima o još jednom mesečevom energetsom resursu – Helijumu 3 (³He).

Helijum 3

³He predstavlja laki, neradioaktivni izotop helijuma i o njemu se govori u kontekstu nuklearne fuzije.³⁸ Suprotno od nuklearne fisije koja deli jezgro atoma

³⁵ Ibid. Detaljnije informacije o projektu „Lunarni prsten” pogledati na: www.shimz.co.jp.

³⁶ Ellie Zolfgharifard, „Japan comes closer to beaming solar power from SPACE: Mitsubishi makes breakthrough in sending energy wirelessly”, op. cit.

³⁷ Lisa Zyga, „Japanese firm wants to transform the Moon into a giant solar power plant”, op. cit.

³⁸ Brandon Southward, „China’s quest for a new energy source heads to space”, *Fortune*, 20 December 2013, <http://fortune.com/2013/12/20/chinas-quest-for-a-new-energy-source-heads-to-space/>, 02/05/2015.

na pola, nuklearna fuzija kombinuje jezgra da bi se proizvela energija. Kako je nuklearna fuzija već testirana sa izotopima hidrogena – deuterijumom i tritijumom – pokazalo se da je u sklopu ovog procesa oslobođena velika količina energije u vidu radioaktivnih neutrona. To se, kako navodi Dženifer Horton (Jenifer Horton), pokazalo kao veoma nebezbedno. S druge strane, ^3He je potpuno bezbedan. Ne emituje nikakvo zagađenje i ne ostavlja iza sebe radioaktivni otpad, tako da ne predstavlja opasnost po životnu okolinu i ljude.³⁹

Kao izotop helijuma, ^3He se sastoji od dva protona i jednog neutrona. Kada se zagreje do visokih temperatura i kombinuje sa deuterijumom, reakcija oslobađa neverovatne količine energije. Samo jedan kilogram ^3He kombinovan sa 0,67 kg deuterijuma proizvodi 19 megavat-godina energije. To bi značilo da 40 tona ovog materijala može da proizvede količinu energije dovoljnu za čitave SAD za jednu celu godinu.⁴⁰ Iako na Zemlji ovog izotopa nema, eksperti tvrde da Mesec njime obiluje. Procenjuje se da Zemljin prirodni satelit sadrži više od jednog miliona tona ovog elementa. Energija koja se može proizvesti iz ove količine je deset puta veća od energije koja se može proizvesti iz ukupnih rezervi fosilnih goriva, ali bi komercijalna cena jedne tone ^3He koštala oko četiri milijarde dolara u sadašnjim okolnostima.

Problemi koji za sada prate ovaj koncept odnose se na praktične nedostatke po pitanju ekstrakcije helijuma i podešavanja fuzionog procesa. Postojeći fuzioni reaktori tek treba da dostignu održive visoke temperature potrebne za proizvodnju električne energije, a ekstrakcija ^3He iz lunarne površine zahteva mnogo rafinisanja zbog toga što se on pojavljuje u jako malim koncentracijama u zemljištu.⁴¹ Međutim, sudeći prema poslednjim vestima, čini se da neke nacije pomenuti problemi nimalo ne obeshrabruju.

Zvanična Moskva nedavno je objavila strateški dokument u kojem se nedvosmisleno ističe ruski interes za Zemljin prirodni satelit i pruža jasan uvid u plan njegovog etapnog „osvajanja”.⁴² Prema saznanjima moskovskog lista *Izvestija*,

³⁹ Jenifer Horton, “Can we harness energy from outer space?”, *Howstuffworks*, 2008, <http://science.howstuffworks.com/environmental/green-science/energy-from-space.htm>, 29/04/2015.

⁴⁰ Brandon Southward, “China’s quest for a new energy source heads to space”, op. cit.

⁴¹ Jenifer Horton, “Can we harness energy from outer space?”, op. cit. Npr. za ekstrakciju jedne tone ^3He potrebno je prekopati deo mesečeve površine od oko 20 kvadratnih kilometara sa tri metara dubine („Rusija počinje kolonizaciju Meseca”, *eNovosti.info*, 1. februar 2014, http://mojenovosti.com/lat/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=11&idnovost=84450&Rusija/pocinje/kolonizaciju/Meseca#.VUDR-yGqqko, 29/04/2015).

⁴² Kako prenose *RIA Novosti*, dokument o istraživanju i kolonizaciji Meseca pripremili su Ruska akademija nauka, Roskosmos i Moskovski univerzitet („Rusija se sprema za kolonizaciju Meseca”, *RTS*, 8. maj 2014, www.rts.rs/page/magazine/sr/story/511/Zanimljivosti/1593312/Rusija+se+sprema+za+kolonizaciju+Meseca.html, 02/05/2015).

novi ruski lunarni program sastojace se iz tri faze koje bi trebalo da budu realizovane u periodu od 2016. do 2040. godine. Prva faza pocela bi 2016. i trajala do 2025. godine i sastojala bi se iz upucivanja cetiri rovera („Luna-25”, „Luna-26”, „Luna-27” i „Luna-28”) u neposrednu blizinu mesecevih polarnih oblasti. Njihov primarni zadatak je, kako se navodi, da istraze fizicke i hemijske karakteristike lunarnog regolita (površinskog sloja sastavljenog od mnoštva različitih materija) i naslaga leda, odnosno da pronađu oblast sa najbogatijim mineralnim sastavom kao potencijalno najbolju lokaciju za buduću bazu sa ljudskom posadom.⁴³ Druga faza trebalo bi da bude realizovana od 2025. do 2030. godine, kada bi se sprovele orbitalne misije sa ljudskom posadom. Međutim, u tom periodu ne bi bilo sletanja na Mesec, već bi astronauti obavljali različita istraživanja iz lunarne orbite, po modelu funkcionisanja današnje Međunarodne svemirske stanice. Obavljanje misija na površini Meseca rezervisano je za treću fazu (2030–2040), kada je planirano sprovođenje detaljnih pregleda izabranih lokacija i početak operacija instaliranja osnovnih infrastrukturnih elemenata buduće baze. Prema procenama stručnjaka koji su sačinili nacrt, cena realizacije prve faze ruskog lunarnog programa iznosila bi oko 800 miliona dolara, a druge oko 4,5 milijarde dolara.⁴⁴

Mada predstavnici *Roskosmosa* navode da će nacrt morati da prođe dodatnu, veoma detaljnu ekspertsku analizu pre nego što bude dostavljen vladi na usvajanje, privatne korporacije već su pokazale veliki interes za učešće u ovom programu. Primera radi, korporacija *Lin Industrial* izrazila je nameru da usavrši postojeću verziju ruske rakete „Angara”, koja bi služila za transport kosmonauta, a želi da učestvuje i u izgradnji

⁴³ I ruski i američki naučnici već odavno smatraju da područja u blizini Mesečevih polova predstavljaju optimalne lokacije za stalne baze, i to iz dva razloga. Prvi je blizina ogromnih rezervi leda, koje su u polarne kratere dospеле putem kometa i ostale u onim delovima do kojih Sunčeva svetlost nikada ne dopire. Drugi razlog su oblasti tzv. tangencijalne osvetljenosti, koje omogućavaju posadi da radi pod stalnim svetlom i na taj način izbegne hladne noćne periode koji na Mesecu traju dve nedelje (Miroljub Nikolić, „Moskva: Ruski plan kolonizacije Meseca do 2040. godine”, *Međunarodni Radio Srbija*, 16. maj 2014, www.glassrbije.org/%C4%8Dlanak/moskva-ruski-plan-kolonizacije-meseca-do-2040-godine, 02/05/2015). Ravan teren oko južnog mesečevog pola, u blizini planine Malapert, bio bi najpogodniji za instaliranje ljudske kolonije. Kako objašnjava Aleksandar Iljin, glavni inženjer privatne ruske kompanije *Lin Industrial*, sa tog mesta direktno se vidi Zemlja i ono pruža dobre uslove za komunikaciju i sletanje, pri čemu svetlost obasjava planinu 89 odsto dana, dok se noć događa samo nekoliko puta godišnje i ne traje duže od tri do šest dana („Rusi počinju sa gradnjom baze na Mesecu, na planini Malapert”, *Web-Tribune*, 6. januar 2015, web-tribune.com/tema_dana/rusi-pocinju-sa-gradnjom-baze-na-mesecu-na-planini-malapert#, 02/05/2015).

⁴⁴ Ruski plan uključuje i paralelnu izgradnju specijalne lunarne opservatorije za posmatranje Zemlje i svemira. (Miroljub Nikolić, „Moskva: Ruski plan kolonizacije Meseca do 2040. godine”, op. cit.)

lunarne baze.⁴⁵ Raketna korporacija *Energija* takođe radi na razvoju projekta izgradnje teretnog kosmičkog broda velike nosivosti, dok je *Lavochkin Research and Production Association* otpočela razradu mesečevih modula neophodnih da se na odgovarajuću lokaciju dopreme robotizovana sredstva radi izgradnje mesečeve infrastrukture.⁴⁶

Čini se da ruski lunarni program nije privukao pažnju samo privatnog sektora. Želju da učestvuje u „osvajanju” Meseca izrazio je i zvanični Teheran, pri čemu u Moskvi vidi partnera. Strateški dokument koji su nedavno potpisali predstavnici *Roscomosa* i Iranske svemirske agencije predviđa značajno proširenje bilateralne saradnje dveju zemalja – od dozvole Irancima da pristupaju snimcima napravljenim ruskim satelitima, preko lansiranja iranskih satelita uz pomoć ruskih raketa-nosača, do obuke iranskih astronauta. Iako je u pogledu razvoja nacionalnog svemirskog programa Iran do sada postigao skromne rezultate,⁴⁷ vest o završetku pripreme projekta prve iranske svemirske letelice (2013) koja bi se u orbiti mogla naći do 2020. godine, ukazuje da su Iranci visoko motivisani da se pridruže prestižnom „klubu svemirskih nacija” i učestvuju u istraživanju kosmosa.⁴⁸

Za podrobnije istraživanje astroprostora, a naročito Mesečevih potencijala, zainteresovana je i kineska vlada. O tome ubedljivo govore ostvarena dostignuća u okviru programa „Čange” (*Chang’e*) pokrenutog 2007. godine sa fokusom na lunarna istraživanja. Nakon nekoliko realizovanih misija, poslednja kineska sonda nazvana „Zec od žada” uspešno je sletela na lunarnu površinu decembra 2013. godine, a njen povratak na Zemlju sa uzorcima očekuje se 2017. godine. Kina procenjuje da će prikupljeni podaci pružiti osnovu za slanje prve ljudske misije na Mesec oko 2027. godine i već je najavila izgradnju novih kosmodroma, poboljšanje postojećih i razvoj novih raketnih sistema.⁴⁹ Navedeni plan dobija smisao u spoju

⁴⁵ Eksperti *Lin Industrial*-a smatraju da bi se gradnja mogla realizovati u periodu od deset godina, pri čemu bi koštala 10 milijardi dolara. Navedeno prema: „Rusi počinju sa gradnjom baze na Mesecu, na planini Malapert”, op. cit.

⁴⁶ Miroljub Nikolić, „Moskva: Ruski plan kolonizacije Meseca do 2040. godine”, op. cit. „Rusija počinje kolonizaciju Meseca”, op. cit.

⁴⁷ Iranci su do sada u svemir bezbedno uspeali da pošalju miša, kornjaču i crve, dok su posle nekoliko neuspešnih pokušaja isto učinili i sa majmunom (Igor Afanasjev, „Rusija i Iran surađivat će u svemiru”, *Russia Beyond the Headlines*, hrvatsko izdanje, 14. maj 2014, http://hr.rbth.com/science/2014/05/14/rusija_i_iran_surađivat_će_u_svemiru_27397.html, 02/05/2015; „Ahmedinedžad želi biti prvi iranski astronaut”, *Klix*, 2. februar 2013, www.klix.ba/vijesti/svijet/ahmedinedžad-zeli-biti-prvi-iranski-astronaut/130204067, 02/05/2015).

⁴⁸ Mediji su izvestili da je reč o letelici za tri pilota koju su konstruirali stručnjaci sa Univerziteta Hadže Nasir (Igor Afanasjev, „Rusija i Iran surađivat će u svemiru”, op. cit).

⁴⁹ Jelena Kovačević, „Kina postala treća zemlja koja je osvojila Mjesec!”, *Večernji list*, decembar 2013, www.vecernji.hr/znanost/kinezi-sletjeli-na-mjesec-iran-poslao-majmuna-u-svemir-909201,

sa činjenicom da Kina poseduje sopstvenu svemirsku stanicu *Tiangong 1* („Nebeska palata”), čije je kompletiranje oročeno na 2022. godinu, kada će ona praktično biti jedina svemirska stanica nakon okončanja rada Međunarodne svemirske stanice 2024. godine.⁵⁰ Među ambicioznim planovima vlade u Pekingu je i slanje sonde na Mars do 2020. godine kao „simbola nove moći zemlje pod vođstvom Komunističke partije”, za šta su opredeljena pozamašna budžetska sredstva.⁵¹

Uprkos tome što se o dugoročnim astro-energetskim planovima Kine zapravo ne zna ništa detaljnije, jedan segment američke stručne javnosti smatra da je najmnogoljudnija zemlja na svetu, baš kao i Rusija, zainteresovana za izgradnju lunarne stanice i eksploataciju ³He.⁵² Pošto se „ponovno osvajanje Meseca” trenutno ne nalazi visoko na listi kosmičke agende SAD-a, američki naučnici traže od političkog vrha da ponovo reorganizuje nacionalne prioritete. Tačnije, grupa eksperata iz Lunarne analitičke grupe za istraživanje (Lunar Exploration Analysis Group – LEAG, koja pomaže NASA u planiranju istraživanja Meseca), zastupa stav da bi slanje ljudi i opreme na Zemljin prirodni satelit trebalo što pre da se nađe na listi najvažnijih zadataka. Kampanja koju su pokrenuli, kako sami ističu, došla je upravo nakon uspešno realizovane misije kineskog „Čange 3”.⁵³ Međutim, čini se da zvanični Vašington za sada ne deluje zabrinuto zbog ruskih i kineskih svemirskih aktivnosti. Izgleda da su neki drugi ciljevi u ovom trenutku važniji za aktuelnu predsedničku administraciju.

02/05/2015. Kineski establišment najviše računa na program *Long March*, koji obuhvata razvoj teških svemirskih raketa (*LM 5*, *LM 6* i *LM 7*), namenjenih da, pored ljudstva, prenose teret i namirnice potrebne za nesmetano obavljanje budućih misija. Aktuelna faza razvoja ovog programa započeta 2012. traje do 2017. godine. Kina je najavila izgradnju novog kosmodroma u Hainanu, nakon što su tri postojeća lansirna postrojenja nedavno unapređena (Nicholas Gerbis, “10 Signs China Is Serious About Space”, *Howstuffworks*, nedatirano, <http://science.howstuffworks.com/10-signs-china-is-serious-about-space.htm#page=8>, 02/05/2015).

⁵⁰ Kao jedan od razloga izgradnje nezavisne nacionalne svemirske stanice navodi se isključenje Kine iz međunarodne svemirske saradnje koja okuplja SAD, Rusiju, EU, Japan i Kanadu, zbog sankcija nakon dešavanja na Tjenanmenu (Milan Konjikovac, „Mesto i uloga NR Kine u definisanju bezbednosti azijsko-pacifičkog regiona”, *Vojno delo*, god. LXIII, jesen 2012, str. 84).

⁵¹ „Ovako Kina planira da osvoji svemir”, *Blic*, 8. decembar 2014, www.blic.rs/Vesti/Svet/517578/AMBICIOZNO-Ovako-Kina-planira-da-osvoji-svemir, 02/05/2015.

⁵² Prema: Brandon Southward, “China’s quest for a new energy source heads to space”, op. cit.

⁵³ „Naučnici mole za novo proučavanje Meseca”, *Vesti.rs*, 25. decembar 2013, www.vesti.rs/Facebook/NOVA-SVEMIRSKA-TRKA-Naucnici-mole-za-novo-proucavanje-Meseca.html, 03/05/2015.

Asteroidi, Mars i druga nebeska tela

SAD su usredsređene na projekte koji uključuju daleko složenije zadatke od ponovnog sletanja na Mesec, poput smanjenja cene kosmičkog transporta po kilogramu tereta, „hvatanja” asteroida i slanja ljudske misije na Mars.

U kontekstu smanjenja cene transporta tereta u astroprostor, establišment u Vašingtonu oslonio se u velikoj meri na privatni sektor. Sudeći po tome da se tzv. svemirski turizam već neko vreme promovise, američki privatni preduzetnici uveliko rade na potencijalnim rešenjima. Npr. SpaceX i Boeing su od NASA dobili 2,6 odnosno 4,6 milijardi dolara da osiguraju nezavisan i bezbedan prevoz američkih kosmonauta do Međunarodne svemirske stanice.⁵⁴ SpaceX najviše nade polaže u projekat „Dragon 2”, dok Boeing računa na „CST-100”, pri čemu obe kompanije procenjuju da bi do 2017. godine letovi već mogli da se izvode.⁵⁵ Pored toga, iz *SpaceX*-a navode da je naredni zadatak kompanije svodenje cene transporta na 500 dolara po kilogramu tereta, što bi pored razvoja komercijalizacije kosmičkih putovanja moglo da se pozitivno odrazi i na uštede u pogledu razvoja sistema za eksploataciju solarne svemirske energije.⁵⁶ Navedene informacije su verovatno blagotvorno uticale na političke odlučioce da podrže uključjenje privatnog sektora u razvoj svemirskih programa. Radi uštede u državnom budžetu privatnom sektoru mogle bi da se u potpunosti dodele misije povezane sa tzv. nižom Zemljinom orbitom, dok bi se NASA usredsredila na kompleksnije projekte, poput istraživanja asteroida i slanja ljudskih misija na Mars.⁵⁷

Značaj „hvatanja” asteroida je na prvi pogled teško prepoznati sa (astro)energetskog aspekta, ali ne treba isključiti iz ukupne analize najave koje pristižu iz NASA i privatnih kompanija u oblasti svemirskih istraživanja. U NASA smatraju

⁵⁴ Od 2012. godine uslugu prevoza američkih kosmonauta do Međunarodne svemirske stanice obezbeđivali su ruski partneri za nadoknadu.

⁵⁵ Jane Wells, “The new space race (sort of): SpaceX vs Boeing”, *CNBC*, 26 January 2015, www.cnn.com/id/102369765, 03/05/2015. *Interesovanje za razvoj „svemirskih taksija” pokazali su i Virgin Galactic, Orbital ATK i Lockheed Martin* (Christian Davenport, “A new space race emerges as NASA prepares to award contract to ferry supplies to space station”, *The Washington Post*, 9 March 2015, www.washingtonpost.com/blogs/the-switch/wp/2015/03/09/a-new-space-race-emerges-as-nasa-prepares-to-award-contract-to-ferry-supplies-to-space-station/, 03/05/2015).

⁵⁶ Sebastian Anthony, “Beam me down, Scotty: Space-based solar power finally comes of age”, *Extreme Tech*, 28 February 2013, www.extremetech.com/extreme/149638-beam-me-down-scotty-space-based-solar-power-finally-comes-of-age, 03/05/2015. *SpaceX*-ov projekat „Falcon 9” deluje obećavajuće. Čelnici kompanije smatraju da bi cena prevoza tereta novom raketom u nižu Zemljinu orbitu mogla da bude smanjena na 3000 dolara/kg, pa čak i na 1000 dolara/kg ako se jedna jedinica bude koristila više puta. (“Let the sun shine in”, op. cit.)

⁵⁷ Jane Wells, “The new space race (sort of): SpaceX vs Boeing”, op. cit.

da je razvoj tehnologije za ovladavanje asteroidima neophodan korak ka uspešnom slanju ljudskih misija na Mars (prva je planirana do 2030), sprovođenju tzv. dugih svemirskih putovanja i drugih aktivnosti u okviru kosmičkih istraživanja.⁵⁸ Pojedini projekti su već u toku, a jedan od najvažnijih je razvoj *Orion* raketa i novog *Space Launch System*-a (tzv. SLS program). SLS, odnosno njegova verzija koja bi trebalo da prevozi ljude – *Orion Multi-Purpose Crew Vehicle* – planirana je da bude najveća svemirska letelica za ljudsku posadu ikad napravljena, koja će, kako se u NASA nadaju, već u narednih deset godina da prevozi kosmonaute do udaljenih destinacija.⁵⁹ Pojedine američke privatne kompanije, poput *Deep Space Industries* i *Planetary Resources*, konkretnije pokazuju ambicije u pogledu komercijalizacije asteroida. Kako navode čelnici kompanije *Planetary Resources*, cilj je da „spoje dva kritična sektora – istraživanje svemira i prirodne resurse”.⁶⁰ Drugim rečima, oni nameravaju da sa asteroida ekstrahuju prirodne resurse, kao što su voda, retki metali (posebno platinasti metali), pa čak i gorivo, i transportuju ih na Zemlju.⁶¹

Gledajući objedinjeno informacije koje pristižu iz SAD-a, sve ukazuje da su Vašington, njegovi partneri i američki privatnici manje zainteresovani za ³He i Mesec, a više za druge astro resurse. Da li to možda ima veze sa informacijom o tome da na jednom od Jupiterovih satelita, Titanu ima „stotinu puta više prirodnog gasa i drugih hidrokarbonskih depozita nego na Zemlji”, teško je pouzdano tvrditi.⁶² Ipak, činjenica je da svemir obiluje energetskim bogatstvima, a da udaljene lokacije poput asteroida, Marsa, Jupitera i njegovih satelita, privlače sve veću pažnju najrazvijenijeg dela sveta.⁶³ Vrlo indikativno deluje izjava Džordža Fridmana

⁵⁸ Jonathan O’Callaghan, Mark Prigg, “How man will land on Mars: Nasa video reveals the steps needed to transport humans to the red planet by the 2030s”, *Mail*, 30 April 2014, www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2616642/How-man-land-Mars-Nasa-video-reveals-steps-needed-transport-humans-Mars-2030s.html, 03/05/2015.

⁵⁹ Lucy Noland, “NASA Aims Again for Manned Missions”, *NBC*, 10 September 2013, www.nbclosangeles.com/news/local/NASA-Orion-Manned-Moon-Missions-Aerospace-Space-Travel-Astronauts-Johnson-Space-Center-Airborne-Systems-Jobs-223050821.html, 04/05/2015.

⁶⁰ Martin LaMonica, “Asteroid mining: Land grab in space”, *C-Net*, 24 April 2012, www.cnet.com/news/asteroid-mining-land-grab-in-space/, 04/05/2015.

⁶¹ Ibid; John Hewitt, “Deep Space Industries to begin asteroid prospecting by 2015, mining by 2020”, *Extreme Tech*, 22 January 2013, www.extremetech.com/extreme/146366-deep-space-industries-to-begin-asteroid-prospecting-by-2015-mining-by-2020, 04/05/2015.

⁶² Na osnovu snimaka načinjenih satelitom *Cassini*, ustanovljeno je da je Titan prekriven hidrokarbonskim materijalom. Kako je to izjavio jedan član istraživačkog tima *Cassini*-ja: „Titan je džinovska fabrika organskih hemikalija” (“Titan Has More Oil Than Earth”, *SpaceCom*, 13 February 2008, www.space.com/4968-titan-oil-earth.html, 04/05/2015).

⁶³ Evropska ESA i američka NASA uveliko rade na konceptima svemirskih misija usmerenih ka detaljnijem istraživanju Jupitera i njegovog okruženja. Opširnije o tome u: John Spencer and

(George Friedman), rukovodioca američkog istraživačkog centra *Stratfor*, data u jednom intervjuu čiji je povod, između ostalog, bila i promocija njegove knjige *Narednih 100 godina*, u okviru koje je čitavo poglavlje posvećeno razvoju američke kosmičke strategije.⁶⁴ Odgovarajući na pitanje novinara o budućnosti razvoja astroenergetskog sistema SAD-a, Fridman je koncizno odgovorio:

Nešto što zvuči kao naučna fantastika, uvek zvuči tako dok mi (SAD, *prim. autora*) to ne uradimo.⁶⁵

Da li će se Fridmanovo proročanstvo ispuniti, tj. da li će SAD zadržati status najvažnije „svemirske nacije” i izboriti se za titulu predvodnika u procesu iskorišćavanja astroresursa, otvoreno je pitanje. No, jedno je sigurno. Kako objašnjava Ralf Nansen (Ralph Nansen), član ekspertske grupe *Solar High*:

Engleska je dominirala svetskom ekonomijom tokom industrijske revolucije zbog uglja. SAD su dominirale svetskom ekonomijom nakon otkrića nafte u Bronsvilu 1901. godine. Ubeđen sam da će onaj koji razvije svemirske energetske potencijale ostvariti sličnu poziciju u svetskoj ekonomiji u budućnosti.⁶⁶

Sa Nansenom se slaže i član Kineske akademije nauka Vang Ksiđi (Wang Xiji) koji zaključuje: „(k)o god prvi bude započeo eksploataciju energije u svemiru, biće svetski lider. Trka počinje”.⁶⁷

BUDUĆNOST ASTRO-ENERGETSKOG SEKTORA

Uzimajući u obzir globalni rast potreba za energijom, s jedne strane, i delovanje pojedinih država u cilju zadovoljenja nacionalnih energetskih potreba, s druge strane, perspektive razvoja astroenergetskog kompleksa mogu biti različite – od toga da se svemir razvije kao zajedničko nasleđe čitavog čovečanstva, u okviru

Curt Niebur, *Planetary Science Decadal Survey: Titan Saturn System Mission*, NASA, 2010; Kim Reh et al., “The Titan Saturn System Mission—A Multi-Probe Mission to Titan and Enceladus”, 7th International Planetary Probe Workshop, 12–18 June 2010, Barcelona, <http://solarsystem.nasa.gov/docs/p342.pdf>, 10/06/2015; Julian Nott, “Titan: A distant but enticing destination for human visitors”, *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, Vol. 80, No. 10, October 2009.

⁶⁴ George Friedman, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Anchor Books, New York, 2010.

⁶⁵ “George Friedman on SpaceX’s Significance (Agenda)”, *Stratfor*, video zapis, 25 May 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=n3wxxIQSHJ8>, 20/04/2015.

⁶⁶ Emmet Cole, “Space-based solar farms power up”, op. cit.

⁶⁷ Sarah Blackman, “Giant leap for space-based solar”, *Power-Technology*, 24 November 2011, www.power-technology.com/features/featuregiant-leap-for-space-based-solar/, 04/05/2015.

kojeg će se pronaći rešenje za postojeći energetska deficit na Zemlji, do aktualizacije astroprostora kao nove arene nadmetanja za kontrolu nad prirodnim resursima.

Na prvi pogled, logično bi bilo pomisliti da bi implementacija pomenutih astroenergetskih projekata zaista mogla dovesti do okončanja energetske gladi na Zemlji. Ukoliko se realizuju, planovi poput „Lunarnog prstena” i satelitskih solarnih sistema, iako ambiciozni u tehnološkom i finansijskom pogledu, svakako poseduju takav potencijal. I ne samo to. Njihov doprinos ogledao se bi u više ravni. Pored toga što bi se instalacijom sistema obezbedio pouzdan lanac snabdevanja čistom energijom za ceo svet, drugi pozitivni efekti takođe bi se mogli očekivati. Osvrćući se na slučaj Iraka, bivši indijski predsednik Kalam objasnio je da bi razvoj svemirskog solarnog programa blagotvorno uticao i na okončanje „ratova za energiju”.⁶⁸ Motivisana objektivnim uštedama u vremenu i finansijama, saradnja na astro-energetskim projektima mogla bi dovesti i do stvaranja novih partnerstava. Zvanični Peking je npr. tokom posete indijskog predsednika, novembra 2012. godine, predložio da dve države otpočnu zajednički rad na izgradnji solarnog satelita koji bi služio energetske potrebama obe zemlje.⁶⁹ Ukoliko bi se takav vid saradnje značajno proširio i izvršila „nova podela rada” u okviru koje bi svaka država dala doprinos, kosmos bi, makar u teoriji, imao šansu da se razvije u duhu zajedničkog nasleđa čitavog čovečanstva, odnosno zajedničke nepresušne resursne baze, najavljujući novu eru međunarodnih odnosa, oslobođenu od borbe za resurse motivisane „trkom za onim što je preostalo na Zemlji” (Majkl Klare).

Takav razvoj događaj je, za sada, daleko od realnosti iz više razloga. Odbijanje „svemirskih nacija” da potpišu ili ratifikuju instrumente međunarodnog prava kojima su uređene aktivnosti u astroprostoru, sasvim sigurno se može protumačiti kao jedan od pokazatelja.⁷⁰ Posmatrano iz ugla energetske politike, jasan primer je Sporazum o upravljanju aktivnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*) ili skraćeno Lunarni sporazum. Do 1. januara 2015. godine ovaj sporazum je potpisalo svega 20 zemalja (od čega ga je 16 i ratifikovalo), a da među potpisnicama nema nijedne „svemirske nacije” potencijalno ili otvoreno zainteresovane za eksploataciju mesečevih resursa.⁷¹ To možda i ne treba da čudi

⁶⁸ Becky Stuart, “New initiative looks to space for solar energy”, op. cit.

⁶⁹ Vinay Nair, *An Investigation into Solar Based Space Power: A Case Study*, The University of Sheffield, Sheffield, 2014, p. 7.

⁷⁰ Detaljnije informacije o svemirskom pravu videti na: www.unoosa.org/oosa/en/SpaceLaw/index.html.

⁷¹ “Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2015”, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Vienna, 8 April 2015, p. 10.

zbog toga što ključni igrači na astropolitičkoj sceni smatraju da pojedini „svemirski akti” nisu koncipirani na odgovarajući način. Na primer, Lunarnom sporazumu se, između ostalog, zamera to što resursne potencijale Meseca definiše kao „zajedničko nasleđe čovečanstva”. Za kritičare sporazuma, takva definicija je nepravedna, naročito prema tehnološki naprednijim nacijama, jer bi to značilo da bi u raspodelu resursa ili koristi stečenih iz njihove upotrebe morale da se uključe sve zemlje, bez obzira na stepen razvoja i učešća u istraživanju i/ili procesu ekstrakcije.⁷²

Osim kritike i odbijanja potpisivanja Lunarnog sporazuma, pojedine države u poslednje vreme i na druge načine pokazuju da na tako nešto neće pristati. Primera radi, u strateškom dokumentu Rusije posvećenom predstojećoj kolonizaciji Meseca, pored toga što se navodi da bi „bilo poželjno da učešće u finansiranju projekta uzmu domaće i strane korporacije”, u isto vreme se naglašava „da nezavisnost ruskog lunarnog programa mora biti obezbeđena po svaku cenu, bez obzira na konkretan stepen participacije drugih partnera”.⁷³ To upućuje na zaključak da Moskva nije voljna da stvari prepušta slučaju, odnosno da dopusti da se neki drugi interesenti za lunarne resurse okoriste na račun njenih napora bez srazmernog zalaganja i njenog nadzora. Ali ne samo to. Moskva, na manje ili više direktan način, ostalim učesnicima „nove svemirske trke” daje do znanja da je rešena da štiti nacionalne interese u tom području.⁷⁴ Tvorci koncepcije u dokumentu predviđaju da će geopolitičko nadmetanje za prirodne resurse na Mesecu uskoro otpočeti, tj. da će tokom naredne dve do tri decenije vodeće kosmičke sile za sebe „rezervisati” određene zone Mesečeve površine radi budućeg praktičnog korišćenja, te smatraju da Rusija treba na vreme da se pripremi.⁷⁵

Osim svemirskih aktivnosti Kine (zemlje sa kosmičkim programom razvijenim apsolutno nezavisno od drugih nacija, takođe zainteresovane za Zemljin prirodni satelit), na takav stav ruskih planera verovatno su uticale i postojeće koncepcije o

⁷² Detaljnije o tome u: Glenn Harlan Reynolds, “Key Objections to the Moon Treaty”, *National Space Society Chapters Network*, 28 April 2003, <http://nsschapters.org/hub/pdf/MoonTreatyObjections.pdf>, 05/05/2015.

⁷³ Mirosljub Nikolić, „Moskva: Ruski plan kolonizacije Meseca do 2040. godine”, op. cit.

⁷⁴ Vicepremijer Dmitrij Rogozin, zadužen u ruskoj Vladi za kosmičku i odbrambenu industriju, objasnio je da povratak na Mesec nije nikakva privremena i „tranziciona” stavka u „novoj kosmičkoj trci”, već da je to za Rusiju proces koji uopšte nema oročen kraj: „Mi hoćemo na Mesec i tamo ćemo ostati zauvek (...) sve što nam je još potrebno je da pronađemo pravi balans između idealizma i pragmatizma, odnosno pravi način organizovanja”. Navedeno prema: Mirosljub Nikolić, “Moskva: Ruski plan kolonizacije Meseca do 2040. godine”, op. cit.

⁷⁵ „Rusija se sprema za kolonizaciju Meseca”, op. cit. „Posle Krima, Mesec: Rusija počinje kolonizaciju Meseca 2030. godine”, *InterMagazin*, 8. maj 2014, www.intermagazin.rs/poslekrima-mesec-rusija-pocinje-kolonizaciju-meseca-2030-godine/, 06/05/2015.

korišćenju svemirskog prostora zarad strategijskog pozicioniranja čiji su autori američki stratezi, a u kojima se sugerije da bi liberalni scenariji razvoja astropolitike u budućnosti lako mogli da padnu u senku realpolitičkih preferencija. Everet Dolman (Everett C. Dolman) iz Škole za napredne studije vazduhoplovstva, pri vazduhoplovnoj bazi Maksvel (*School of Advanced Airpower Studies, Maxwell Air Force Base*), predstavio je strategijsku formulu ovladavanja astroprostorom još pre više od jedne decenije. Nadograđujući proverene geopolitičke recepte nekadašnjih velikana američke spoljnopolitičke strategije, Alfreda Mehena (Alfred Mahan) i Nikolasa Spajkmena (Nicholas Spykman), Dolman je formulisao svoj koncept u sledećoj formi:

Onaj ko kontroliše nižu Zemljinu orbitu kontroliše i bliski zemaljski prostor. Onaj ko kontroliše taj prostor, kontroliše Zemlju, a onaj ko kontroliše Zemlju određuje budućnost čovečanstva.⁷⁶

U daljoj razradi koncepta, Dolman je precizno parcelisao orbitu, podelivši je na nekoliko celina, pri čemu je kao jednu od najvažnijih strategijskih lokacija identifikovao upravo Mesec.⁷⁷

Dolman je procenio da će se svemir relativno brzo artikulirati kao značajna resursna baza, te da će realizacija strateške prednosti predstavljati imperativ za one koji žele da dominiraju astro prostranstvom. Objašnjavajući da bi korišćenje ove formule u negativnom kontekstu sasvim sigurno dovelo do sukobljavanja u „četvrtoj dimenziji”, on je ipak naglasio da bi se SAD, ukoliko bi održale poziciju predvodnika kosmičkih istraživanja, svakako pobrinule da svemir ne postane novo polje sukoba.⁷⁸ Po svemu sudeći, izgleda da to nije delovalo dovoljno uverljivo za ruske kolege niti za pojedine teoretičare koji, poput Vadima Volovoja (Vadim Volovoy), smatraju da „takva priča zvuči kao bajka”, jer su „dosadašnje aktivnosti američkog strategijskog establišmenta pokazale koliko im je važna kontrola svemirskog prostranstva zarad očuvanja nacionalne bezbednosti”.⁷⁹

Da li je postojeći skepticizam u pogledu američkog budućeg uređenja astroprostora opravdan i u kolikoj meri, nezahvalno je procenjivati. Istorijska je činjenica da su se nacionalni interesi često ostvarivali na uštrb opšteg, globalnog interesa, ali ni svet nikada ranije nije bio na ovom nivou naučnog i tehnološkog

⁷⁶ Everett Dolman, *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, op. cit., pp. 6–7.

⁷⁷ U svom delu, autor navodi da u lunarnoj orbiti postoji mnoštvo strategijskih pozicija, ali da je Mesec jedina koja je okom vidljiva (Ibid., str. 60).

⁷⁸ Opširnije u: Ibid.

⁷⁹ Vadim Volovoy, “Peace and war in outer space”, *Geopolitika*, 8 April 2008, www.geopolitika.lt/?artc=612,06/05/2015.

razvoja. Međutim, jedno je sigurno. SAD kao (još uvek) ekonomski, tehnološki i vojno najnaprednija zemlja, jedina je država koja realno može da utiče na izgradnju multilateralnog astroenergetskog sistema u čijim će blagodatima svi uživati. Pitanje je samo koliko su voljne da to zaista i učine.

ZAKLJUČAK

Tereza Hičens (Theresa Hitchens), direktorka Centra za odbrambene informacije iz Vašingtona (*Center for Defense Information*), smatra da se „budućnost čovečanstva nalazi na raskrsnici” i pita se da li će „pedesetogodišnja tradicija međunarodne saradnje i mira u svemiru preovladati ili će strah od vojne i ekonomske dominacije podstaći nacije da se agresivno nadmeću za primat u „ultimativnoj arenii”.⁸⁰

Iako je prilično jasno da mogućnost eksploatacije svemirskih potencijala ne predstavlja samo temu koja se tiče nacionalne politike, ekonomije ili energetske bezbednosti, već pre svega pitanje opšteg prosperiteta globalnog društva, morala, ekologije i opstanka ljudske vrste, na osnovu dosadašnjeg razvoja situacije moglo bi se reći da mesta za optimizam ipak nema previše. S jedne strane, energetska apetiti na Zemlji rastu. S druge strane, najveći interesenti za astroresurse uporno odbijaju da potpišu određene međunarodne konvencije o svemiru, dok se proces militarizacije astroprostora manje-više odvija uprkos odlukama usvojenim pod okriljem Ujedinjenih nacija i proizvodnja novih oružja se nastavlja nesmanjenim tempom.

Na direktan ili indirektan način pojedini teoretičari već opisuju kako će izgledati novi svetski poredak zasnovan na budućoj eksploataciji astroenergenata. Na primer, Vladimir Surdin, viši naučni saradnik ruskog Državnog astronomskeg instituta, smatra da će se države ubrzo podeliti u više klasa prema stepenu učešća u istraživanju svemirskih potencijala. Surdin ističe da će zemlje koje budu uključene u astroenergetske projekte biti vodeće industrijske države, a one koje ne budu ulagale u istraživanje kosmičkih resursa, dospeće u treću ili četvrtu klasu zemalja.⁸¹

Idealan scenario funkcionisanja astroenergetskog kompleksa u budućnosti bio bi da se stvori globalna koalicija, u okviru koje bi posredstvom svojevrstne nove podele rada u eksploataciji kosmičkih potencijala mogli da učestvuju svi. Time bi se stvorio neprekidan i ekološki odgovoran energetska lanac zasnovan na saradnji i prosperitetu globalnih razmera, a ne samo pojedinih privilegovanih moćnih država. Međutim, uzimajući u obzir postojeće planove i prateće projekte, kao i najave koje

⁸⁰ Theresa Hitchens, *European Military Space Capabilities: A Primer*, Center for Defense Information Press, Washington D.C., 2006.

⁸¹ „Rusija počinje kolonizaciju Meseca”, op. cit.

pristižu iz pojedinih razvijenih država, sve, nažalost, navodi na zaključak da manir u okviru kojeg se razvija „nova svemirska trka” za sada ima više zajedničkog sa osiguranjem realizacije nacionalnih interesa tehnološki najnaprednijih zemalja i njihovim nastojanjem da u budućnosti ne ostanu „energetski gladne”, nego sa uspostavom koherentnog i održivog alternativnog energetskog sistema u čijim bi blagodatima moglo da uživa celokupno čovečanstvo. Ukoliko aktuelne „svemirske nacije” ne prihvate stav o tome da kosmos i njegovi dostupni potencijali predstavljaju zajedničko nasleđe celokupnog čovečanstva, globalno partnerstvo u eksploataciji astrolesursa pašće u senku geopolitičkih scenarija i najverovatnije dovesti do pojave nove „velike igre” – možda i najveće do sada.

LITERATURA

- BP Statistical Review of World Energy*, June 2014, www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf, 20/04/2015.
- Cox, John W., “Vision for the Future: The Age of Space-Solar Energy”, *Global Research*, 17 May 2010, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=19210, 22/04/2015.
- Criswell, David, *Lunar Solar Power System: Review of the Technology Base of an Operational LSP System*, International Astronautical Society, Beijing, 1996.
- Criswell, David, “Lunar-Solar Power System: Need, Concept, Pay-offs, Challenges”, *IEEE Potentials*, 1996.
- Criswell, David, “Solar Power via the Moon”, *The Industrial Physicist*, April–May 2002, American Institute of Physics, http://2012.moonbots.org/sites/default/files/solar_power_and_the_moon.pdf, 13/03/2015.
- Dolman, Everett, *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Frank Cass, London and Portland, 2002.
- Friedman, George, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Anchor Books, New York, 2010.
- Hitchens, Theresa, *European Military Space Capabilities: A Primer*, Center for Defense Information Press, Washington D.C., 2006.
- Klare, Michael, *The Race for What’s Left: The Global Scramble for the World’s Last Resources*, A Metropolitan Book, Henry Holt and Co., New York, 2012.
- Konjikovac, Milan, „Mesto i uloga NR Kine u definisanju bezbednosti azijsko-pacifičkog regiona”, *Vojno delo*, god. LXIII, jesen 2012.
- Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council’s 2020 Project*, National Intelligence Council, Government Printing Office, 2004, www.futurebrief.com/project2020.pdf, 20/04/2015.
- Nair, Vinay, *An Investigation into Solar Based Space Power: Case Study*, The University of Sheffield, Sheffield, 2014.

- Nott, Julian, “Titan: a distant but enticing destination for human visitors”, *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, Vol. 80, No. October 10, 2009.
- Rapp, Donald, “Solar Power Beamed from Space”, *Astropolitics*, Vol. 5, No.1, 2007.
- Reh, Kim, et al., “The Titan Saturn System Mission—A Multi-Probe Mission to Titan and Enceladus”, 7th International Planetary Probe Workshop, 12–18 June 2010, Barcelona, <http://solarsystem.nasa.gov/docs/p342.pdf>, 10/06/2015.
- Reynolds, Glenn Harlan, “Key Objections to the Moon Treaty”, *National Space Society Chapters Network*, 28 April 2003, <http://nsschapters.org/hub/pdf/MoonTreatyObjections.pdf>, 05/05/2015.
- Spencer, John, and Niebur, Curt, *Planetary Science Decadal Survey: Titan Saturn System Mission*, NASA, 2010.
- “Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2015”, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Vienna, 8 April 2015.

Marko FILJOVIĆ

**“RACE FOR RESOURCES” IN ASTROSPACE:
WHAT DOES THE FUTURE HOLD?**

ABSTRACT

The paper analyses how a fast advance in technology can ease both discovering and exploitation of alternative energy resources available in space, and at the same time can open new long-term conflicts over supremacy in commercialisation of space resources. The author considers viability of actual and planned projects of members of the prestigious club of “space nations”—the United States, Japan, Russia and the European Union. Global energy demand growth stimulates technologically advanced countries to explore more intensively the technical feasibility and economic viability of renewable energy sources in space. Along with advancement in space technology in the foreseeable future, astro-resources could be used as an alternative or at least a supplement to the existing resource base. The author argues that the increasing space technology ambitions of China, India and, to some extent Iran, create a potential knot of new geopolitical and geoeconomical international conflicts. In conclusion, the author emphasizes that the extraterrestrial sources for the Earth’s energy needs will not only stay an important alternative basis for energy security in decades to come, but space itself is likely to become rather a new battlefield of the great powers’ strategic interests than a part of the common heritage of mankind, equally accessible to all nations.

Key words: energy security, astropolitics, space law, space solar energy, lunar solar energy, Helium 3.

KRIZA U MEDITERANSKOM SUSEDSTVU: TEST ZA MIGRACIONU POLITIKU EVROPSKE UNIJE

APSTRAKT

U radu se razmatra efikasnost politika Evropske unije u oblasti azila, migracija i kontrole spoljnih granica (AMiKG) u suočavanju sa krizom na Bliskom istoku i u Severnoj Africi. Polazna pretpostavka autora je da je Evropska unija u razdoblju nakon Arapskog proleća primenjivala ekskluzivnu strategiju AMiKG, čiji su glavni prioriteti bili smanjenje imigracionog pritiska i sprečavanje ilegalnog ulaska u države članice. Identifikovana su dva osnovna mehanizma za ostvarenje ove strategije: restriktivni režim kontrole spoljnih granica i aranžmani prenosa uprave i nadzora nad spoljnim granicama sa Unije na zemlje koje su za migrante tranzitne. Autor naglašava da razvoj ekskluzivne migracione strategije nije bio praćen odgovarajućim modifikacijama u inkluzivnim aspektima politike AMiKG, odnosno da nije došlo do preventivnog jačanja prihvatnih i integrativnih mehanizama nacionalnih sistema azila država članica. Analiza podataka o naglom porastu broja ilegalnih migranata nakon 2014. godine ukazuje da je ekskluzivna migraciona strategija doživela neuspeh i da je neregulisana imigracionih tokova prouzrokovala kolaps nacionalnih sistema azila u EU. Autor zaključuje da u okolnostima disfunkcionalne kontrole spoljnih granica i nepotpune integrisanosti politika AMiKG, Evropska unija nije sposobna da se nosi sa masovnim prilivom stanovništva.

Ključne reči: Bliski istok, Severna Afrika, Arapsko proleće, Evropska unija, migraciona politika, politika azila, Zajednički evropski sistem azila, kontrola spoljnih granica.

Da li ću umreti? Ovo pitanje vrzmalo se po glavi dvadesetogodišnjeg Ibrahima Mbaloa tokom višednevne plovidbe po Mediteranu. Bežeći iz Gambije ka Evropi, suočio se sa brojnim izazovima – traumatičnim

¹ Autor je diplomirani politikolog za međunarodne odnose iz Beograda. E-mail: snikola92@gmail.com. Rad je sačinjen u okviru prve generacije Programa volontiranja IMPP, sprovedenog juna 2015. godine.

prelaskom pustinje, građanskim ratom u Libiji, krijumčarima ljudi i radikalnim islamistima. Prepreka koja je usledila bila je najdramatičnija. Pretrpani brod koji se kretao ka italijanskom ostrvu Lampeduzi, naglo je počeo da tone. Odjednom, veliki broj ljudi, žena i dece, našao se u vodi. Usledila je histerija. U ogromnoj pometnji, samo zahvaljujući staloženosti i dobrim plivačkim sposobnostima, uspeo je da preživi. Nakon što ga je pokupio spasilački brod, Mbalo je spasen i prebačen na Siciliju. Tako je konačno uspeo da se dokopa evropskog tla. No, bio je jedan od retkih. Više od 800 ljudi je izgubilo život u onome što će biti nazvano „najstrašnijim modernim mediteranskim brodolomom”.²

Svakog meseca na desetine hiljada ljudi, poput Mbaloa, stigne na tlo Evropske unije. Onog trenutka kada kroče na teritoriju neke od država članica, imigranti potpadaju pod zaštitu korpusa pravnih normi koje proizlaze iz međunarodnog prava (npr. Ženevske konvencije o statusu izbeglica od 1951) i iz pravnog nasleđa Evropske unije (npr. Evropske konvencije o ljudskim pravima).³ Na taj način, imigranti stiču minimalne pravne garancije i stiču sigurnost da neće biti deportovani u zemlju iz koje su pobjegli. Ujedno, kako bi proširili stepen svojih prava, imigranti pokreću postupak za dobijanje azila.

Budući da su obim imigracija i broj zahteva za azil drastično povećani nakon izbivanja krize u Severnoj Africi i na Bliskom istoku, prihvatni kapaciteti pojedinih članica Unije – poput Italije, Grčke i Mađarske – našli su se pod velikim opterećenjem. Obrada zahteva za azil je značajno produžena, prihvatni uslovi su dramatično pogoršani, uz sve češće kršenje prava migranata i veliki porast javnih izdataka za održavanje čitavog sistema.⁴ Nemoćne u samostalnom suočavanju sa rastućim brojem imigranata, pojedine države članice Unije usmerile su fokus prema Briselu kako bi pronašle privremena rešenja i razvile dugoročnu strategiju boljeg upravljanja migracijama.

Postojeće nezadovoljstvo odlukama u Briselu uslovljeno je dosadašnjim rezultatima politika migracije, azila i kontrole spoljnih granica EU (u daljem tekstu: politika AMiKG). Cilj ovog rada je analiza efikasnosti tih politika u suočavanju sa posledicama krize na Bliskom istoku i u Severnoj Africi. Polazna pretpostavka autora je da je Evropska unija u razdoblju nakon Arapskog proleća najviše pažnje posvetila smanjenju imigracionog pritiska i sprečavanju ilegalnih ulazaka na

² “An extraordinary escape: survivors of migrant boat disaster tell their stories”, *The Guardian*, 22 May 2015, www.theguardian.com/world/2015/may/22/migrant-boat-disaster-mediterranean-survivors-stories, 04/09/2015.

³ Jeroen Doomernik, “Migrant Smuggling between Two Logics: Migration Dynamics and State Policies”, *The International Spectator*, Vol. 48, No. 3, September 2013, p. 119.

⁴ Susan Fratzke, “Not Adding Up: The Fading Promise of Europe’s Dublin System”, Migration Policy Institute Europe, Brussels, 2015, p. 11.

teritoriju država članica. U nameri da ostvari ove pritoritete, Unija se okrenula intenzivnijem režimu kontrole spoljnih granica i uspostavljanju aranžmana o prenosu odgovornosti za sprečavanje neregularnih migracija na tranzitne zemlje i države porekla. U istom periodu, preventivno jačanje prihvatnih i integrativnih mehanizama azilnih sistema država članica čini se da je bilo zapostavljeno. No, nagli rast broja imigranata koji je postao očigledan 2014. godine, kao i potpuni neuspeh politika sprečavanja ilegalnih ulazaka, ukazali su na to da u okolnostima odsustva efikasne kontrole spoljnih granica i nepotpune integrisanosti politika AMiKG, Evropska unija ne može da spreči prelivanje krize iz mediteranskog susedstva, odnosno da ne može da se nosi sa masovnim imigracionim tokovima.

U prvom delu rada izložićemo karakteristike politika Evropske unije u oblasti migracije, azila i kontrole spoljnih granica. Na temelju konceptualnog razlikovanja unutrašnjih i spoljnih aspekata ovih politika, identifikuju se dve migracione strategije koje Uniji stoje na raspolaganju u nošenju sa imigracionim talasima – ekskluzivna i inkluzivna. U drugom delu rada, razmotrićemo položaj Evropske unije u Severnoj Africi do 2011. godine i analizirati ekskluzivnu migracionu strategiju, koja je u tom periodu uspešno sprovedena. U trećem delu rada, sagledaćemo uticaje Arapskog proleća na modifikaciju pozicije Unije prema fenomenu imigracija. Najzad, nakon predstavljanja empirijskih podataka o drastičnom porastu broja izbeglica i migranata na tlu Unije tokom 2014. i 2015. godine, u poslednjem delu ukazaćemo na razloge neuspeha ekskluzivne migracione strategije.

POLITIKE AZILA, MIGRACIJA I KONTROLE SPOLJNIH GRANICA EVROPSKE UNIJE

U javnom diskursu u Evropskoj uniji često se insistira na neophodnosti razlikovanja migranata i izbeglica. Za razliku od politike azila, koja uređuje pitanja međunarodne zaštite i izbegličkog statusa za osobe koje beže od progona iz područja sukoba, migraciona politika utvrđuje uslove i kriterijume koje državljani trećih država treba da ispune kako bi stekli pravo na legalan boravak u Evropskoj uniji. U stvari, migraciona politika svoju opravdanost zasniva na koristi koju državljani trećih država radom i boravkom stvaraju za ekonomiju i društvo Unije. Primeri legalnih migranata su radnici na slabo plaćenim poslovima, visokoobučeni kadrovi i uspešni studenti iz trećih država. Nasuprot tome, izbeglice se primaju na temelju koristi za njih same (koju stiču zaštitom od progona i sukoba), pre nego na osnovu potencijalnog doprinosa zemlji prijema.⁵

⁵ Timothy Hatton, “Asylum Policy in the EU: the case for deeper integration”, *CESifo Economic Studies*, Vol. 61, No. 3–4, September–December 2015, p. 607.

Politika migracije i politika azila uključene su u pravni okvir Evropske unije Amsterdamskim ugovorom od 1999. godine. Nekadašnje nadležnosti država članica za donošenje obavezujućih pravila u oblastima vizne politike, ilegalnih migranata, ilegalnih boravaka i repatrijacije sada su podeljene sa nadnacionalnim organima.⁶ U periodu nakon 2000. godine, Evropska unija je donela niz direktiva o izbeglicama, azilu, raseljenim osobama i legalnim tokovima migracija. Naredni korak u postepenom prenosu nadležnosti bio je Lisabonski ugovor u kome su dalje proširena ovlašćenja organa Unije. Uprkos isticanju važnosti principa solidarnosti i podele odgovornosti, u pojedinim oblastima migracionih politika i politika azila, očuvane su podeljene nadležnosti, a što je važno, države su zadržale suvereno pravo da odlučuju o tačnom broju migranata koji će primiti.⁷

U cilju upravljanja migracionim tokovima, Evropska unija je (pored migracione i azilne) razvila i treću politiku, odnosno niz pravnih instrumenata, agencija i institucija usmerenih na efikasan nadzor spoljnih granica i sprečavanje ilegalnih ulazaka na teritoriju država članica (tzv. politika kontrole spoljnih granica). Kada je sklopljen Šengenski sporazum i kada su uklonjene unutrašnje granice u Uniji – čime je uvedena sloboda kretanja – režim kontrole spoljnih granica postao je mehanizam od interesa za celu Uniju. Ulascima stranih državljana od tada se pridaje mnogo veća pažnja, a implementiran je niz javnih programa radi smanjenja ilegalnih imigracija.⁸ S jedne strane, pod okriljem Evropske unije danas deluje više agencija zaduženih za nadzor spoljnih vazdušnih, vodenih i kopnenih granica koje pomažu državama članicama u readmisiji stranih državljana.⁹ S druge strane, finansiranjem graničnih infrastruktura trećih država, pokretanjem propagandnih kampanja radi odvratanja potencijalnih migranata od useljenja u Evropu, kao i ulaganjem u lokalne kapacitete tranzitnih zemalja za prihvatanje većeg broja izbeglica, Unija je nastojala

⁶ “Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants: Regional study: management of the external borders of the European Union and its impact on the human rights of migrants”, United Nations General Assembly, Human Rights Council, 24 April 2013, p. 23.

⁷ “Treaty of Lisbon”, Article 80, *Official Journal of the European Union*, Brussels, 2007.

⁸ Corinne Balleix, “From Lampedusa to the Post-Stockholm Programme: Difficult European solidarity in the field of migrations”, *European policy brief*, No. 24, March 2014, EGDMONT – The Royal Institute for International Relations, www.egmontinstitute.be/wp-content/uploads/2014/03/EPB-241.pdf, 20/06/2015, p. 2.

⁹ Cathryn Costello and Emily Hancox, “The UK, the Common European Asylum System and EU Immigration Law”, *Policy primer*, May 2014, The Migrant Observatory, University of Oxford, www.migrationobservatory.ox.ac.uk/sites/files/migobs/UK_EU_Asylum_Law_0.pdf, 16/06/2015, pp. 3–4.

da smanji broj tražilaca azila i da prebaci obavezu kontrole sopstvenih granica na treće, najčešće susedne države (tzv. eksternalizacija kontrole).¹⁰

Kako bi se sagledala sveobuhvatna pozicija Evropske unije prema migracijama, odnosno kako bi se utvrdila osnovna namera sakrivena iza kompleksnosti nadnacionalnih politika azila, migracija i kontrole spoljnih granica, potrebno je konceptualno omeđiti spoljne i unutrašnje elemente ovih politika. Spoljni aspekti politika AMiKG obuhvataju sve one mere koje pogađaju migrante dok još nisu kročili na tle neke od država članica – to su pre svega kontrola spoljnih granica i eksternalizacija kontrole. Unutrašnji aspekti politika AMiKG uključuju sve one mere koje se sprovode kada se migranti i tražioci azila već nalaze na teritoriji Evropske unije – pravo na legalan boravak i sticanje statusa izbeglice, programi društvene integracije i dr.

U zavisnosti od toga da li su naglašeniji unutrašnji ili spoljašnji elementi politika AMiKG, moguće je utvrditi dve strategije koje Evropskoj uniji stoje na raspolaganju za upravljanje migracijama. „Migraciona strategija” zapravo ne predstavlja ni zvanični dokument niti politiku Evropske unije, već je reč o konceptualnom okviru za razumevanje karakteristika i usmeravanje totaliteta politika azila, migracija i kontrola spoljnih granica Unije.

U slučaju da su istaknutiji spoljni aspekti politika AMiKG, odnosno da se insistira na merama koje pogađaju migrante pre stupanja na teritoriju Evropske unije, strategija je isključujuća (ekskluzivna) i njena primena vodi smanjenju broja ilegalnih ulazaka na teritoriju država članica na najmanju moguću meru. Kada je uspešno sprovedena, ekskluzivna strategija sprečava širenje kriza iz susedstva i onemogućava masovna pomeranja stanovništva prema Evropskoj uniji. Ciljevi isključujuće strategije su neometan unutrašnji razvoj, držanje šakljivih pitanja solidarnosti, kvota za raseljavanje izbeglica i daljeg prenosa nadležnosti van agende političkih odlučilaca u uslovima snažne evroskeptičke opozicije, kao i zaštita zajedničkog tržišta Unije od naglih priliva niskokvalifikovane i neintegrisane radne snage.

Ukoliko se veća pažnja posvećuje unutrašnjim aspektima politika AMiKG, odnosno merama koje se odnose na migrante i tražioce azila koji se nalaze na teritoriji Evropske unije, u pitanju je uključujuća (inkluzivna) migraciona strategija. Kada se opredeli za inkluzivnu migracionu strategiju, Evropska unija insistira na što kvalitetnijem prijemu imigranata i njihovoj što bržoj integraciji sa lokalnim stanovništvom. Jasno je da opredeljenje za uključujuću migracionu strategiju zahteva značajne finansijske, organizacione, kadrovske i administrativne resurse,

¹⁰ Corinne Balleix, “From Lampedusa to the Post-Stockholm Programme: Difficult European solidarity in the field of migrations”, op. cit., pp. 7–8.

funkcionalne nacionalne sisteme za prihvata i veći stepen integracije i koordinacije politika na nivou Evropske unije. Uspešno realizovana, inkluzivna migraciona strategija osposobila bi Uniju za dugoročno suočavanje sa imigracionim tokovima, njena privreda bila bi podstaknuta prilivom u socijalno integrisane i efikasno alocirane radne snage, a neuravnotežena starosna struktura u Evropi bi bila osvežena. Ujedno, EU bi na znatno vidljiviji način ostvarivala vrednosti koje se nalaze u njenim osnovnim aktima (mirovni projekat, zaštita ljudskih prava).

Treća opcija na raspolaganju je odsustvo migracione strategije ili neuspeh oba aspekta politika AMiKG. U slučaju neuspešne kontrole granica – a da rezultirajući priliv velikog broja imigranata nije amortizovan njihovim uspešnim prihvatom i integracijom u društvo – elementarni zadaci politika AMiKG ostaju nerealizovani. Tada neuspeh politika AMiKG počinje da se prelijeva na ostale aspekte funkcionisanja Evropske unije: otpor stanovništva prema neintegrisanim imigrantima se radikalizuje, solidarnost među članicama se ruši, Šengenska zona slobodnog kretanja se dovodi u pitanje, transportni sistemi dolaze pred kolaps i dr.

PRIMENA EKSKLUZIVNE MIGRACIONE STRATEGIJE EVROPSKE UNIJE U SEVERNOJ AFRICI DO 2011. GODINE

Tokom decenije koja je prethodila Arapskom proleću, Evropska unija je igrala važnu ulogu u regionu Severne Afrike. Oslanjajući se na istorijat političke, ekonomske i društvene saradnje, Unija i njene članice održavale su partnerske odnose sa zapadno orijentisanim severnoafričkim vladama. Saradnju, koja je proisticala iz interesa članica Evropske unije za očuvanjem stabilnosti u susedstvu, nije kočila autokratska priroda arapskih režima, kao ni pitanja demokratije i poštovanja ljudskih prava.¹¹ Borba protiv radikalnog islama, ustupci u domenu kontrole migracija i opredeljenost ka Evromediterranskoj saradnji bili su dovoljni razlozi da režimi u Severnoj Africi dobiju neophodnu međunarodnu podršku. Postignuta formula bila je uzajamno korisna – dok su lideri poput Ben Alija (Ben Ali) u Tunisu i Moamera el-Gadafija (Muammar al-Gaddafi) u Libiji jačali nacionalni prestiž i međunarodnu reputaciju, stabilnost u mediteranskom susedstvu je Evropskoj uniji i njenim članicama pružala povoljno okruženje za sprovođenje i razvoj ekskluzivne migracione strategije.¹²

¹¹ Timo Behr, "The European Union's Mediterranean Policies after the Arab Spring: Can the Leopard Change its Spots?", *Amsterdam Law Forum*, Vol. 4, No. 2, June 2012, p. 78.

¹² Jean-Pierre Cassarino and Sandra Lavenex, "EU Migration Governance in the Mediterranean Region: The promise of (a balanced) partnership?", *IEMed Mediterranean Yearbook*, Vol. 9, 2012, p. 284.

Realizacija isključujuće migracione strategije Evropske unije, odnosno nastojanja da se spreče imigracioni prilivi, odvijala se posredstvom ugovora o kontroli migracija sa državama u Severnoj Africi. Važnost saradnje sa severnoafričkim režimima može biti ilustrovana primerom odnosa Evropske unije i Libije. Odluka Libije da 2002. otvori granice za afričke radnike, imala je drastičan efekat na Evropsku uniju. Preko 20.000 ljudi je, umesto u ovoj severnoafričkoj državi, ilegalno završilo na italijanskim obalama. Ovakav razvoj situacije bio je znak upozorenja zvaničnicima država članica Unije da najmanje promene u južnom susedstvu mogu podstaći porast imigracije. Uviđajući neophodnost saradnje otpočeli su pregovori sa Libijom o suzbijanju migracionih tokova. Saradnja sa ciljem kontrole granica ubrzo je uspostavljena. Saradnja je naknadno ojačana koordinisanim nadzorom graničnih prelaza, a zatim krunisana sklapanjem bilateralnog sporazuma o readmisiji između Libije i Italije. Na osnovu ovog ugovora Italija je vraćala sve ilegalne, odnosno nedokumentovane migrante, koji su se preko Libije domogli njene teritorije.¹³ Ovaj sporazum bio je kamen temeljac ekskluzivne migracione strategije i smatra se da je bio odlučujući u naglom padu broja ilegalnih migranata na tlu Evropske unije tokom 2009. godine.¹⁴ Države članice Evropske unije su slične oblike saradnje uspostavile i sa drugim severnoafričkim državama, poput Tunisa i Maroka.

Opisani ugovorni aranžmani, zajedno sa čvrstom kontrolom spoljnih granica koju je Evropska unija sprovodila, učinili su ekskluzivnu migracionu strategiju izuzetno uspešnom tokom prve decenije XXI veka. U prilog delotvornosti strategije govore podaci o broju ilegalnih ulazaka na teritoriju pojedinih država članica. U periodu od 2001. do 2010. godine prosečan godišnji priliv evidentiranih ilegalnih migranata iz arapskih zemalja u Italiju iznosio je 8. 979. Posebno se ističe 2010. godina u kojoj se broj novih migranata smanjio na 2.092.¹⁵ Ujedno je u tom periodu broj legalnih migranata u zemljama Evropske unije, sa izuzetkom Nemačke, počeo osetnije da opada. Ekonomska kriza i porast nezaposlenosti u Uniji bili su osnovni razlozi povratka značajnog broja ljudi u Tunis i Maroko.¹⁶

¹³ Slobodan Janković, „Promene na Bliskom istoku i u Severnoj Africi: ka postsuverenom svetskom poretku”, *Nacionalni Interes*, Vol. 11, br. 2, 2011, str. 299.

¹⁴ Florence Gaub, “The EU and Libya and the Art of the Possible”, *The International Spectator*, Vol. 49, No. 3, September 2014, p. 43.

¹⁵ Philippe Fargues and Christine Fandrich, “Migration after the Arab Spring”, *Migration Policy Centre Research Report*, 2012/09, September 2012, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/23504/MPC-RR-2012-09.pdf?sequence=1>, 15/06/2015, p. 17.

¹⁶ Macarena Nuno, “Migration policies of the European Union with its Mediterranean partners: Need for greater mobility: in-depth analysis”, European Parliament, Directorate-General for

Stoga, smanjenje broja legalnih i umanjen priliv ilegalnih migranata bili su istovremeno i glavni trendovi koji su obeležili kraj prve decenije XXI veka, kao i najbolji pokazatelji stvarnih dometa ekskluzivne migracione strategije Evropske unije.

ARAPSKO PROLEĆE I UTICAJ KRIZE NA MIGRACIONU STRATEGIJU EVROPSKE UNIJE

Prekretnica u odnosima Evropske unije i država Bliskog istoka i Severne Afrike bila je 2011. godina, kada su režime koje je odlikovala stabilnost još od kraja hladnog rata preplavili talasi pobuna i revolucija. Protesti velikih razmera izbili su u Tunisu, Egiptu, Libiji, Jemenu, Siriji, Bahreinu, Maroku, Alžiru, Jordanu, dok su se u manjem obimu pojavili i u drugim državama regiona. Nedemokratski režimi, od kojih je neke Evropska unija dugo podržavala, srušeni su preko noći. Višegodišnji autoritarni lideri Tunisa, Egipta i Jemena zbačeni su sa vlasti. Strana intervencija doprinela je da slične promene nastupe u Libiji. Tamo gde protesti nisu vodili političkim promenama, dolazilo je, ili do izbijanja rata, kao u Siriji, ili do njihovog gušenja stranim mešanjem, kao u Bahreinu.¹⁷ No, vetrovi promena nisu bili kratkog daha.

Revolucije su izazvale dugoročnu nestabilnost u celom regionu. Kako se političko stanje pogoršavalo, a preterana vera u domet demokratskih promena bledela, sve je veći broj ljudi, umesto o proleću, počeo da govori o „Arapskoj zimi”.¹⁸ Nade u procvat političkih sloboda, raspršilo je snažno nasilje i odsustvo sigurnosti. Nakon Sudana 2011, danas se Sirija i Irak mogu označiti kao propale države. Došlo je do implozije sistema u Libiji. Jemen je na ivici održivosti. Veliki talasi izbeglica ugrožavaju funkcionalnost Libana i Jordana. Sve istaknutijom ulogom Kurda, zatim uvlačenjem Turske, a naknadno i Rusije u sukob, građanski rat u Siriji dobio je pregršt novih dimenzija.¹⁹ Uz promenljive i često faktički

External Policies of the Union, April 2014, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/457131/EXPO-AFET_NT\(2014\)457131_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/457131/EXPO-AFET_NT(2014)457131_EN.pdf), 20/06/2015, p. 9.

¹⁷ Bassel Salloukh, “The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East”, *The International Spectator*, Vol. 48, No. 2, June 2013, p. 40.

¹⁸ Slobodan Janković, “Transformation of the Middle East after the Arab Spring”, in: Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds), *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, Global Resource Management Program, Doshisha University, and Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2015, p. 127.

¹⁹ Richard Spencer, “Turkey planning to invade Syria”, *The Telegraph*, 29 June 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/turkey/11706383/Turkey-planning-to-invade-Syria.html> 30/06/2015.

nepostojeće granice, pojava novog entiteta – Islamske države, samo je upotpunila sveobuhvatan mozaik haosa i nestabilnosti.²⁰

Na takve drastične promene u mediteranskom susedstvu Evropska unija i njene članice nisu bile spremne da reaguju. Kapaciteti za inicijalni odgovor bili su ograničeni nizom faktora. Produbljenje krize evrozone tokom 2010. godine i duge debate o nadležnostima nastajuće Evropske službe za spoljno delovanje (*European External Action Service*), usmerile su pažnju političkih odlučilaca na unutrašnja pitanja, istovremeno lišavajući spoljnopolitičke elite mogućnosti da na adekvatan način odgovore na dinamično geopolitičko okruženje Bliskog istoka i Severne Afrike. Tradicionalna posvećenost očuvanju *statusa quo* u regionu učinila je spoljnopolitičke reakcije Evropske unije i njenih članica opreznim. Tako je početkom 2011. godine Evropska unija i dalje radila na produbljenju saradnje sa Gadafijevom Libijom, dok je Francuska razmatrala slanje svojih policijskih snaga za razbijanje protesta u Tunisu.²¹ Različiti spoljnopolitički interesi država članica i mukotrni procesi njihovog usklađivanja usloveli su rigidnost i tromost evropskog spoljnopolitičkog aparata. Ilustrativan primer je ratom pogođena Sirija, kojoj zbog odsustva saglasnosti članica Evropske unije krajem 2011. godine nije mogao da bude uveden embargo na oružje i naftu.²²

Protesti i revolucije u Severnoj Africi i prateće konfuzne reakcije, okončale su praksu uzajamno korisne saradnje Evropske unije i njenih članica sa pojedinim režimima iz ovog regiona. Pad nedemokratskih lidera Tunisa, Egipta i Libije, delimično ubrzan uskraćivanjem strane podrške, ujedno je označio kraj bilateralnih ugovora sa evropskim državama o readmisiji i kontroli granica.²³ Bez tih sporazuma, broj prepreka na putu migranata preko Severne Afrike i Mediterana do Evrope drastično je smanjen, a pretnje Gadafija da će „hiljade ljudi iz Libije preplaviti Evropu” i kako će Evropa „postati crna i biti uništena” dobile su na relevantnosti.²⁴ No, tek će produbljenje krize na Bliskom istoku, a posebno intenziviranje oružanih

²⁰ Slobodan Janković, “Transformation of the Middle East after the Arab Spring”, op.cit., str. 128.

²¹ Timo Behr, “The European Union’s Mediterranean Policies after the Arab Spring: Can the Leopard Change its Spots?”, op.cit., pp. 77-79.

²² Lorenzo Trombetta, “The EU and the Syrian Crisis as Viewed from the Middle East”, *The International Spectator*, Vol. 49, No. 3, September 2014, pp. 32-35.

²³ Sergio Carrera, Leonhard den Hertog and Joanna Parkin, “EU Migration Policy in the wake of the Arab Spring What prospects for EU-Southern Mediterranean Relations?”, *MEDPRO Technical Report*, No. 15/August 2012, Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, <http://www.medpro-foresight.eu/system/files/MEDPRO%20TR%20No%2015%20WP9%20Carrera.pdf>, 23/06/2015, p. 5

²⁴ Philippe Fargues and Christine Fandrich, “Migration after the Arab Spring”, op. cit., p. 6; Florence Gaub, “The EU and Libya and the Art of the Possible”, op.cit., p. 43.

sukoba u Siriji, podstaći veći broj ljudi da krene „mediteranskom rutom”. Upravo je konfliktno i haotično okruženje Sirije i Iraka, opterećeno nestabilnostima i perpetuirajućim nasiljem, učinilo da stotine hiljada ljudi u Evropskoj uniji vide obećanu zemlju. A do nje put vodi preko Severne Afrike i Mediterana.

Tako se umesto sa novim „talasom demokratizacije” Evropska unija suočila sa kompleksnijim izazovima za nastavak realizacije ekskluzivne migracione strategije. Humanitarna kriza i oružani konflikti na Bliskom istoku proizveli su masovna pomeranja stanovništva i veliki broj izbeglica. Rušenjem autoritarnih, ali kooperativnih režima u Severnoj Africi, za bliskoistočne izbeglice je stvorena prohodna ruta ka Evropi. Izolovano, Evropska unija mogla je da se nosi sa oba navedena izazova upućena njenoj migracionoj strategiji. Međutim, upravo je paradoksalna isprepletenost i produktivna sinergija posledica Arapskog proleća umnožila razorne efekte krize i dovela Uniju pred dramatično buđenje iz dugo sanjanog sna o stabilnom susedstvu i kontrolisanim migracijama.

INTENZIVIRANJE EKSKLUZIVNE MIGRACIONE STRATEGIJE KAO ODGOVOR EVROPSKE UNIJE

Uprkos manjku empirijskih podataka o stvarnim razmerama post-revolucionarnog kretanja stanovništva i prevremenim zaključcima pojedinih autora kako Arapsko proleće, poput ratova u Libanu, bivšoj Jugoslaviji ili Iraku, neće značajnije uticati na migracije prema Evropi, bilo je jasno da krupne promene u mediteranskom okruženju predstavljaju izazov dotadašnjoj migracionoj strategiji EU i da Unija mora preventivno da promeni poziciju u cilju izbegavanja rasta imigracionih priliva.²⁵ Ipak, prelazak sa ekskluzivne na inkluzivnu migracionu strategiju ni u jednom trenutku nije dolazio u obzir. Decenija pozitivnih iskustava sa delotvornošću isključujuće migracione strategije bila je dovoljan razlog da se istim putem nastavi. Prema tome, kao idealno rešenje kako bi se migranti (i dalje) držali podalje od teritorija Evropske unije, odabrana je još intenzivnija i još restriktivnija politika kontrole spoljnih granica.²⁶

U realizaciji restriktivnije verzije ekskluzivne migracione strategije, Unija je primenila niz organa i instrumenata. Na prvom mestu, proširen je obim delatnosti

²⁵ Prevremene zaključke videti u: Philippe Fargues and Christine Fandrich, “Migration after the Arab Spring”, op. cit., p. 6; Hélène Thiollet, “Migrations, exils et printemps arabes”, dans: Frédéric Charillon et Alain Dieckhoff (eds), *Afrique du Nord Moyen-Orient 2013–2013: La double recomposition*, La Documentation française, Mondes émergents, 2013, p. 144.

²⁶ Jeroen Doornik, “Migrant Smuggling between Two Logics: Migration Dynamics and State Policies”, op. cit., p. 120.

FRONTEX-a, agencije zadužene za kontrolu vazdušnih, vodenih i kopnenih granica Evropske unije.²⁷ Njeni kapaciteti su u osnaženom obliku bili angažovani u borbi protiv „krijumčara migranata” u operacijama Posejdon (*Operation Poseidon Sea*, kontrola morske rute od Turske do Grčke), Indalo (*Operation Indalo*, put iz Alžira i Maroka ka Španiji), Hermes (*Joint Operation Hermes*, kretanja iz centralnog Mediterana prema Italiji), Enej (*Operation Aeneas*, sprečavanje ilegalnih imigracija iz Turske, Albanije i Egipta ka obalama Italije) i Triton (*Operation Triton*, kontrola morskih ruta od Libije i Tunisa do Italije).²⁸ Pored toga, 2013. godine je osnovana agencija EUROSUR sa ciljem da se upotrebom novih tehnologija, poput dronova i kamera visoke rezolucije, asistira FRONTEX-u u sprečavanju ilegalnih imigracija.²⁹

U nameri da sprovede što obuhvatniji prenos kontrole granica na treće države u vidu eksternalizacije spoljne kontrole, Unija je razvila niz programa pomoći i saradnje sa državama u mediteranskom susedstvu. Sa novim vlastima u Libiji, Tunisu i Egiptu postignuti su dogovori o jačanju graničnih infrastruktura, finansiranju razvoja prihvatnih kapaciteta i dr.³⁰ Takođe, ustanovljeno je Partnerstvo o mobilnosti (*Mobility Partnership*) kao najsveobuhvatnija formula saradnje Evropske unije sa nekom od država Bliskog istoka i Severne Afrike. Na temelju iskustava evropske politike proširenja, ovaj oblik saradnje dizajniran je tako da obuhvati elemente politike uslovljavanja. Partnerstvo o mobilnosti u zamenu za sklapanje ugovora o readmisiji, saradnju sa Frontex agencijom i preuzimanje bezbednosnih instrumenata Evropske unije, potencijalnim evropskim partnerima, nudi perspektivu viznih olakšica i više kanala za legalnu migraciju njihovih državljana.³¹ Do danas je Evropska unija „partnerski” nivo odnosa ostvarila sa Marokom, Tunisom i Jordanom.

Strateška odluka da se na komešanja u evropskom susedstvu odgovori intenziviranjem represivnih aspekata isključujuće migracione strategije ne znači

²⁷ FRONTEX je akronim Evropske agencije za upravljanje operativnom saradnjom na spoljnim granicama država članica EU (*European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union*).

²⁸ Cathryn Costello and Emily Hancox, “The UK, the Common European Asylum System and EU Immigration Law”, op. cit., pp. 3–4.

²⁹ Akronim za Sistem za nadzor evropske granice (*European Border Surveillance System*).

³⁰ Corinne Balleix, “From Lampedusa to the Post-Stockholm Programme: Difficult European solidarity in the field of migrations”, op. cit., pp. 7–8.

³¹ Sergio Carrera, Leonhard den Hertog and Joanna Parkin, “EU Migration policy after the Arab Spring: The pitfalls of Home Affairs Diplomacy”, *Policy Paper*, February 2013, Notre Europe – Jacques Delors Institute, www.institutdelors.eu/media/arabspingmigration-carreradenhertogparkin-ne-jdi-feb13.pdf?pdf=ok, 27/06/2015, p. 2.

da u Evropskoj uniji u tom periodu nisu postojale inkluzivne migracione politike, odnosno mere prijema i integracije tražilaca azila. Jednostavno, ogromno poverenje u politiku kontrole spoljnih granica učinilo je da pažnja evropskih političkih odlučilaca i prateći finansijski resursi u mnogo manjoj meri budu alocirani prihvatnim i integrativnim aspektima politika AMiKG.

Na primer, „Dablin regulativa”, instrument kojim se određuje koja članica je odgovorna za procesuiranje i prijem tražilaca azila i kojim se imigrantima, ukoliko dođe do transfera iz jedne u drugu državu Evropske unije, garantuju minimalna procesna prava, u periodu nakon Arapskog proleća nije prošla kroz temeljnije modifikacije.³² Na snazi su ostala pravila prema kojima je za procesuiranje i prihvatanje u najvećem broju slučajeva odgovorna prva država u koju tražilac azila ilegalno dospe. U praksi je to značilo da bi, u okolnostima neuspeha kontrole spoljnih granica, najveći teret za migracione prilive pao na granične države Unije. U kataklizmičnom scenariju, članice poput Italije i Grčke morale bi da preuzmu najveći deo odgovornosti za prijem izbeglica i procesuiranje zahteva za azil. No, takav razvoj događaja je neposredno nakon Arapskog proleća delovao malo verovatan.

Jedini element unutrašnjih aspekata politika AMiKG vredan isticanja u ovom periodu je program Evropska relokacija sa Malte (EUREMA). Iako baziran na dobroj volji država i ograničenog obima, u njemu je prvi put na bazi kvota raspoređeno 414 izbeglica sa Malte u druge države Unije. EUREMA je prvi pokazatelj da je u Briselu počelo ozbiljnije da se razmišlja o aspektima inkluzivne migracione strategije, odnosno o principima na osnovu kojih bi moglo da se upravlja relokacijom i prihvatom velikog broja imigranata.

POMERANJA STANOVNIŠTVA USLED KRIZE U DRŽAVAMA BLISKOG ISTOKA I SEVERNE AFRIKE

Za to vreme, krupne socijalne promene su potresale područje Bliskog istoka i Severne Afrike. Za osvetljavanje njihove dalekosežnosti najilustrativniji su podaci o žrtvama, izbeglicama i interno raseljenim licima. Veliki udeo u broju od 50 miliona prisilno raseljenih osoba u 2015. godini, što je najviše posle Drugog svetskog rata, čine izbeglice iz država Bliskog istoka i Severne Afrike. Samo iz Sirije, izbeglo je preko četiri miliona ljudi.³³ Ako se tom broju doda 7,6 miliona

³² Petra Bendel, “But it does move, doesn’t it? The debate on the allocation of refugees in Europe from a German point of view”, *Border Crossing: Transnational Working Papers*, No. 1503, 2015, Regent’s Centre for Transnational Studies, Regent’s University London, United Kingdom, www.tplondon.com/journal/index.php/bc/article/viewFile/508/398, 14/06/2015, p. 27.

³³ “The global refugee crisis: a conspiracy of neglect”, Amnesty International, London, 15 June 2015, p. 5.

interno raseljenih lica, uočava se da je više od 50 odsto populacije Sirije van svojih domova.³⁴ Istovremeno, od januara 2014. do jula 2015. godine evidentirano je preko tri miliona novih interno raseljenih osoba u Iraku.³⁵

Susedi Sirije su se prvi suočili sa tražiocima azila. Turska je prihvatila preko 1,59 miliona ljudi, čime je postala država sa najvećim brojem izbeglica na svetu.³⁶ Liban je primio preko 1,2 miliona osoba i tako postao država sa najvećim brojem izbeglica po glavi stanovnika – 232 prema hiljadu, odnosno skoro jedna izbeglica na svaka četiri Libanca.³⁷ Od ostalih suseda, raseljeni iz Sirije i Iraka su u velikom broju izbegli u Jordan, irački Kurdistan i Egipat. Ogromni imigracioni prilivi su, očekivano, izazvali nepremostive poteškoće za sisteme azila bliskoistočnih i severnoafričkih država.

Masovne imigracije dovele su do potpunog pucanja prihvatnih mehanizama pojedinih država Bliskog istoka i Severne Afrike. Kako bi sprečile da se kolaps prenese na ostale aspekte funkcionisanja društva, države su zatvorile granice za sve buduće izbeglice. Na primer, Jordan od 2012. godine postepeno smanjuje broj kanala za legalan ulazak, dok su granice Libana prema Siriji zatvorene od januara 2015. godine. Delovanje Islamske države čini Irak sve manje privlačnom destinacijom za traženje zaštite. Takođe, poluautonomni irački Kurdistan je marta 2015. ograničio boravak sirijskih izbeglica na svega 15 dana. Turska je zatvorila sve granične prelaze, praveći izuzetke jedino za humanitarne slučajeve. Uvođenjem bezbednosnih provera i viznog režima, Sirijci su od 2013. godine praktično lišeni mogućnosti odlaska u Egipat.³⁸

Bez prohodnih kanala za legalne migracije, pod konstantnim životnim pretnjama u okolnostima permanentnog ratnog stanja, stanovnici Sirije i Iraka našli su se u nepodnošljivoj poziciji. Takođe, ni njihovi sunarodnici koji su uspeali da se domognu neke druge bliskoistočne ili severnoafričke države nisu prošli mnogo bolje. Samo u Jordanu, preko 80 odsto sirijskih izbeglica živi ispod linije siromaštva.³⁹ U uslovima očaja, krizom i ratnim razaranjima pogođeno stanovništvo

³⁴ Ibid., pp. 5–12.

³⁵ “Iraq Crisis Response Situation Report: 5–19 August 2015”, International Organization for Migration, 19 August 2015, https://www.iom.int/sites/default/files/situation_reports/file/Iraq_Crisis_Response_-_19_August_2015.pdf, 10/09/2015, p. 1.

³⁶ “World at War: Global Trends Forced Displacement in 2014”, United Nations High Commissioner for Refugees, 18 June 2015, p. 2.

³⁷ Ibid., p. 3.

³⁸ Ibid., pp. 12–16.

³⁹ “The global refugee crisis: a conspiracy of neglect”, op. cit., p. 11.

je kao jedino preostalo rešenje uočilo put u Evropsku uniju – oazu mira, stabilnosti i (ispostaviće se, naivno očekivanog) poštovanja ljudskih prava.

Analizirajući fenomen Arapskog proleća u totalitetu, ispostavlja se da su njime stvorene sve neophodne pretpostavke da stanovništvo država Bliskog istoka i Severne Afrike masovno krene prema Uniji. Pored humanitarne krize koja je proizvela ogromna pomeranja stanovništva i smene kooperativnih režima u Severnoj Africi, čime je izbeglicama stvorena prohodna mediteranska ruta ka Evropi, nedostatak legalnih kanala migracija i posledično bujanje ilegalnih krijumčarskih mreža bili su treći faktor koji je pospešio kretanja prema Evropskoj uniji. Da li će izbeglice zaista i stići do Evrope, zavisilo je isključivo od ekskluzivne migracione strategije i uspešnosti mera pojačanih kontrola spoljnih granica Unije.

Na delu je bila glavna proba za ocenjivanje efikasnosti isključujuće migracione strategije, odnosno da li će u suočavanju sa dobro organizovanim ilegalnim krijumčarskim mrežama restriktivna kontrola granica ostvariti svoje temeljne zadatke. Ispostaviće se da neće. Rezultati su, u stvari, bili poražavajući. Do 2013. godine, prosečan godišnji broj ilegalnih ulazaka u Uniju preko Sredozemlja bio je „prihvatljiv” i iznosio oko 44.000 ljudi. Međutim, 2014. godina je bila prekretnica. Tada je došlo do spektakularnog skoka. Pređašnji broj je skoro učetvorostručen. Putem mediteranske rute domoglo se Evrope preko 244.000 ilegalnih migranata.⁴⁰ Uz to je čak 140.000 ljudi stiglo upravo preko Libije, države koja je za vreme Gadafija važila za ključnog partnera u suzbijanju ilegalnih migracija.⁴¹ Takođe, na povećanje broja migranata na putu do Evrope je uticalo otvaranje, pored mediteranske, još jedne, ovoga puta, tzv. balkanske rute, koja se prostire od Grčke, preko Makedonije i Srbije, do Mađarske i Hrvatske. Na ovoj ruti je samo tokom 2015. godine evidentirano preko 416.000 migranata. Time se broj imigranata u Evropsku uniju u 2015. godini popeo na 549.000.⁴² Ujedno, uzlazni trendovi govore da će broj ljudi koji koriste ovu rutu nastaviti ubrzano da raste. Tako je samo u jednom danu septembra 2015. godine, na prelazu iz Makedonije u Srbiju evidentirano preko 5000 novih migranata.⁴³

⁴⁰ Philippe Fargues and Anna Di Bartolomeo, “Drowned Europe”, *Migration Policy Centre Research Report*, 2015/05, May 2015, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/35557/MPC_2015_05_PB.pdf?sequence=1, 27/06/2015, p. 2.

⁴¹ “The global refugee crisis: a conspiracy of neglect”, op. cit., 17.

⁴² “Refugees/Migrants Emergency Response — Mediterranean”, UNHCR, <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>, 05/10/2015.

⁴³ „Žurba migranata pred zatvaranje granice”, *Radio televizija Srbije*, 10. septembar 2015.

ZAKLJUČAK

Podaci o rekordnom broju imigranata tokom 2014. i 2015. godine dokazuju da je isključujuća migraciona strategija bila dugoročno pogrešno opredeljenje Brisela i da se njome nije sprečilo prelivanje efekata krize iz država Bliskog istoka i Severne Afrike na Evropsku uniju. Naravno, prilikom izbora između inkluzivne i ekskluzivne migracione strategije, svi argumenti su govorili u prilog ove druge. Decenija pozitivnih rezultata primene u Severnoj Africi, relativno ograničena količina finansijskih, administrativnih i ljudskih resursa neophodna za njenu implementaciju, kao i inercija, čest pratilac spoljnopolitičkih odluka, zajedno su naveli političke odlučioce u Evropskoj uniji da se opredele za (naizgled) logično rešenje – nastavak kontrole spoljnih granica, praćen samo sitnim izmenama integrativnih i prihvatnih aspekata politika AMiKG. Ispostavilo se da je takav izbor bio pogrešan. Ne samo da u suočavanju sa ogromnim izazovima krize u državama Bliskog istoka i Severne Afrike ni elementarne funkcije ekskluzivne migracione strategije nisu realizovane, već je danas u pitanje dovedena i funkcionalnost same Evropske unije.

Više je razloga koji su izazvali kolaps isključujuće migracione strategije Evropske unije. Ugovori koji su sklapani sa zemljama Bliskog istoka i Severne Afrike o eksternalizaciji spoljne kontrole granica nikad nisu ni mogli da se sprovedu. Čini se da se pošlo od pogrešne pretpostavke da će politika uslovljavanja, razvijana u odnosima sa državama Srednje i Istočne Evrope, imati isti učinak u severnoafričkim i bliskoistočnim zemljama kojima članstvo u Uniji nije ni cilj niti perspektiva.⁴⁴ Postrevolucionarne vlade, oslabljene unutrašnjim komešanjima, nikad i nisu mogle da efikasno kontrolišu sopstvene granice kao pređašnji autoritarni režimi. Najzad, neuspeh ekskluzivne migracione strategije nije zasnovan na unutrašnjim ograničenjima Evropske unije, već pre svega potiče sa druge strane Mediterana, iz unutrašnjih kontradiktornosti ovog hronično nestabilnog regiona.⁴⁵

Daleko važnije su destruktivne posledice neuspeha ekskluzivne migracione strategije. Za razliku od pojedinih Zalivskih država u kojima uopšte nema izbeglica, Evropska unija ne raspolaže mogućnošću potpunog zatvaranja granica.⁴⁶ Takva odluka izazvala bi talase protivljenja unutrašnjih političkih aktera

⁴⁴ Rosa Bafour, “EU Conditionality after the Arab Spring”, *Papers IEMed*, Vol. 16, June 2012, European Institute of the Mediterranean, www.epc.eu/documents/uploads/pub_2728_papersbalfour_for_euromesco16.pdf, 22/06/2015, p. 29.

⁴⁵ Florence Gaub, “The EU and Libya and the Art of the Possible”, op. cit., p. 52.

⁴⁶ “In rich Gulf Arab states, some feel shamed by refugee response”, *Reuters*, 6 September 2015, www.reuters.com/article/2015/09/06/us-europe-migrants-gulf-idUSKCN0R60H620150906, 10/09/2015.

u Evropskoj uniji i javnosti, temeljne vrednosti na kojima počiva bile bi dovedene u pitanje, a upitno je i da li Unija uopšte poseduje kapacitete da sprovede takvu odluku – kada prethodno nije mogla da suzbije ilegalne ulaske. Stoga, sav teret migracionih talasa svalio se na mehanizme prijema i integracije politika AMiKG. Upravo na one mere čiji je osnovni zadatak da amortizuju masovne migracione prilive, na politike koje su prethodnih godina privlačile vrlo malo pažnje, a koje konceptualno čine okosnicu inkluzivne migracione strategije. Kao i svaki mehanizam koji se nije prilagođavao okruženju, nacionalni sistemi za prihvatanje izbeglica doživeli su kolaps. Insistiranje na striktnom sprovođenju tzv. regulative iz Dablina, koja utvrđuje odgovornosti država za prihvatanje i procesuiranje azilnih zahteva, u praksi je dovelo do natproporcionalnog broja imigranata u članicama koje se nalaze na spoljnim granicama. Sa porastom ilegalnog priliva stanovništva, opterećenje je u državama poput Grčke i Mađarske naglo skočilo i njihovi sistemi azila prestali su efikasno da funkcionišu.⁴⁷

Tada je postalo očigledno da u Evropskoj uniji više ne postoji nijedan delotvoran mehanizam politika AMiKG. Ekskluzivna migraciona strategija doživela je neuspeh, a inkluzivna nikad nije ni razvijana. Kontrola spoljnih granica doživela je fijasko, a mehanizmi prijema i integracije ne mogu da izađu na kraj sa velikim pritiscima. Posledično, bez migracione politike, odnosno zbog neuspeha svih njenih aspekata, kriza je počela da se širi na ostale aspekte Evropske unije. Prvi na udaru našli su se Šengenski sporazum i sloboda kretanja građana. Tako je Francuska u određenom trenutku ponovo uvela kontrole na granici sa Italijom.⁴⁸ Zatim su usledile unilateralne akcije nezadovoljnih država članica. Na primer, Mađarska je na nekoliko sati suspendovala primenu regulative iz Dablina.⁴⁹ Kriza migracione politike prenela se na saobraćajne sisteme, pa su nakon privremene suspenzije železničkog saobraćaja u Mađarskoj, zbog brojnih izbeglica koje su u kolonama peške krenule ka Austriji, ometeni i sistemi drumskog saobraćaja.⁵⁰ Natproporcionalno opterećenje jednog broja članica i ravnodušnost drugih najveći je do sada izazov krhkoj solidarnosti u Evropskoj

⁴⁷ Susan Fratzke, “Not Adding Up: The Fading Promise of Europe’s Dublin System”, op. cit., p. 12.

⁴⁸ “La police italienne disperse les migrants rassemblés à la frontière avec la France”, *France 24*, 16 Juin 2015, www.france24.com/fr/20150613-sit-in-migrants-frontiere-franco-italienne-vintimille-police, 30/06/2015.

⁴⁹ “Migrants: la Hongrie renonce à suspendre la règle de l’UE sur les demandes d’asile”, *France 24*, 25 Juin 2015, www.france24.com/fr/20150624-migrants-hongrie-renonce-suspendre-regle-ue-demandes-asile-union-europeenne-schengen, 30/06/2015.

⁵⁰ “Hongrie: interdits d’accès à la gare de Budapest, des migrants manifestent”, *France 24*, 2 Septembre 2015, www.france24.com/fr/20150902-hongrie-gare-budapest-migrants-manifestation-allemande-autriche-europe-immigration, 09/09/2015.

uniji. Kako vreme bude odmicalo, a kriza nastavljala da se širi, poremećaji funkcionisanja Evropske unije postajaće sve vidljiviji.

Evropska unija mora što brže da pronađe i primeni delotvorno rešenje za krizu sa kojom se suočava. Međutim, u traganju za adekvatnim rešenjem Unija se našla u ćorsokaku. Težište odgovora više ne može da bude zasnovano na postojećim instrumentima ekskluzivne migracione strategije. Da su dosadašnji mehanizmi kontrole granica bili efikasni, posledice potresa u državama Bliskog istoka i Severne Afrike danas se ne bi destruktivno manifestovale po Evropi. Evropska unija svoj institucionalni odgovor ne može da temelji ni na inkluzivnoj migracionoj strategiji. Uzimajući u obzir da u oblastima migracione politike i politike azila važe podeljene nadležnosti i da države i dalje imaju isključivo pravo da odlučuju o broju imigranata koji će primiti, ključ za prenos ovlašćenja na nadnacionalni nivo vlasti je i dalje u rukama nacionalnih vlada. Tek kada bi dobrovoljno prihvatile neograničene i obavezne kvote za raspodelu imigranata, inkluzivna migraciona strategija počela bi da se sprovodi. No, u prvoj polovini 2015. godine pokušaji uvođenja kvota su propali, a u postojećoj konstelaciji snaga saglasnost o prelasku na uključujuću migracionu strategiju i dalje ne deluje kao verovatna opcija.⁵¹

Dokle god sprovođenje politika azila, migracije i kontrole spoljnih granica Evropske unije bude „zaglavljeno” između nacionalnih zahteva i komunitarnih direktiva, bez detaljnog nadzora i bez jasno primenjenih principa solidarnosti i podeljene odgovornosti, destruktivni efekti krize, inicirani u Severnoj Africi, a multiplikovani na Bliskom istoku, nastaviće da se šire po Evropi. Disfunkcionalna kontrola spoljnih granica u okolnostima (postojećeg stanja) nepotpune i nedovršene integracije politika AMiKG, bila je glavni razlog zbog koga Evropska unija nije bila sposobna da izađe na kraj sa krizom u mediteranskom susedstvu. Od toga koliko će članice biti dalekovide, odnosno koliko će im biti potrebno vremena da shvate pozadinu neuspeha politika AMiKG, zavisice i ukupna cena koju će Unija morati da plati za pogrešno dizajniranje i neadekvatno sprovođenje migracione strategije u razdoblju nakon 2011. godine.

⁵¹ “Slovakian PM refuses migrant quotas”, *France 24*, 23 September 2015, www.france24.com/en/video/8033F649-6663-46DC-98A9-66C7E4EAE69F, 05/10/2015; „Razmeštanje 40.000 migranata unutar EU, Mađarska i Bugarska izuzete”, *Radio televizija Srbije*, 26. jun 2015, www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1959729/Razme%C5%A1tanje+40.000+migranata+unutar+EU,+Ma%C4%91arska+i+Bugarska+izuzete.html, 05/08/2015. Za predlog šeme raspodele videti: “A European agenda on migration”, European Commission, April 2015, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf, 25/06/2015, p. 21.

LITERATURA

- “A European agenda on migration”, European Commission, April 2015, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf, 25/06/2015.
- Bafour, Rosa, “EU Conditionality after the Arab Spring”, *Papers IEMed*, Vol. 16, June 2012, European Institute of the Mediterranean, www.epc.eu/documents/uploads/pub_2728_papersbafour_for_euromesco16.pdf, 22/06/2015.
- Balleix, Corinne, “From Lampedusa to the Post-Stockholm Programme: Difficult European solidarity in the field of migrations”, *European policy brief*, No. 24, March 2014, EGMONT – The Royal Institute for International Relations, www.egmontinstitute.be/wp-content/uploads/2014/03/EPB-241.pdf, 20/06/2015.
- Behr, Timo, “The European Union’s Mediterranean Policies after the Arab Spring: Can the Leopard Change its Spots?”, *Amsterdam Law Forum*, Vol. 4, No. 2, June 2012.
- Bendel, Petra, “But it does move, doesn’t it? The debate on the allocation of refugees in Europe from a German point of view”, *Border Crossing: Transnational Working Papers*, No. 1503, 2015, Regent’s Centre for Transnational Studies, Regent’s University London, www.tplondon.com/journal/index.php/bc/article/viewFile/508/398, 14/06/2015.
- Carrera, Sergio, and den Hertog, Leonhard and Parkin, Joanna, “EU Migration policy after the Arab Spring: The pitfalls of Home Affairs Diplomacy”, *Policy Paper*, February 2013, Notre Europe – Jacques Delors Institute, www.institutdelors.eu/media/arabspringmigration-carreradenhertogparkin-ne-jdi-feb13.pdf?pdf=ok, 27/06/2015.
- Carrera, Sergio and den Hertog, Leonhard and Parkin, Joanna, “EU Migration Policy in the wake of the Arab Spring What prospects for EU-Southern Mediterranean Relations?”, *MEDPRO Technical Report*, No. 15, August 2012, Centre for European Policy Studies, www.medpro-foresight.eu/system/files/MEDPRO%20TR%20No%2015%20WP9%20Carrera.pdf, 23/06/2015.
- Carrera, Sergio, Guild, Elspeth and Eisele, Katharina, “Rethinking the attractiveness of EU labour migration policies: Context and challenges”, in: Sergio Carrera, Elspeth Guild and Katharina Eisele (eds), *Rethinking the attractiveness of EU labour migration policies: Comparative perspectives on the EU, the US, Canada and beyond*, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2014.
- Cassarino, Jean-Pierre and Lavenex, Sandra, “EU Migration Governance in the Mediterranean Region: The promise of (a balanced) partnership?”, *IEMed Mediterranean Yearbook*, Vol. 9, 2012.
- Costello, Cathryn and Hancox, Emily, “The UK, the Common European Asylum System and EU Immigration Law”, *Policy primer*, May 2014, The Migrant Observatory, University of Oxford, www.migrationobservatory.ox.ac.uk/sites/files/migobs/UK_EU_Asylum_Law_0.pdf, 16/06/2015.

- Doomernik, Jeroen, “Migrant Smuggling between Two Logics: Migration Dynamics and State Policies”, *The International Spectator*, Vol. 48, No. 3, September 2013.
- Fargues, Philippe and Di Bartolomeo, Anna, “Drowned Europe”, *Migration Policy Centre Research Report*, 2015/05, May 2015, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/35557/MPC_2015_05_PB.pdf?sequence=1, 27/06/2015.
- Fargues, Philippe and Bonfanti, Sara, “When the best option is a leaky boat: why migrants risk their lives crossing the Mediterranean and what Europe is doing about it.” *Migration Policy Centre Research Report*, 2014/05, October 2014, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/33271/MPC_PB_2014-05.pdf?sequence=1, 21/06/2015.
- Fargues, Philippe and Fandrich, Christine, “Migration after the Arab Spring”, *Migration Policy Centre Research Report*, 2012/09, September 2012, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/23504/MPC-RR-2012-09.pdf?sequence=1>, 15/06/2015.
- Gaub, Florence, “The EU and Libya and the Art of the Possible”, *The International Spectator*, Vol. 49, No. 3, September 2014.
- Hatton, Timothy, “Asylum Policy in the EU: The Case for Deeper Integration”, *CESifo Economic Studies*, Vol. 61, No. 3–4, September–December 2015.
- “Iraq Crisis Response Situation Report: 5–19 August 2015”, International Organization for Migration, 19 August 2015, https://www.iom.int/sites/default/files/situation_reports/file/Iraq_Crisis_Response_-_19_August_2015.pdf, 10/09/2015.
- Janković, Slobodan, „Promene na Bliskom istoku i u Severnoj Africi: ka postsuverenom svetskom poretku”, *Nacionalni Interes*, Vol. 11, br. 2, 2011.
- Janković, Slobodan „Savremeni migracioni trendovi: posledice po Srbiju”, *Nacionalni Interes*, Vol. 8, br. 2, 2010.
- Janković, Slobodan, “Transformation of the Middle East after the Arab Spring”, in: Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds), *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, Global Resource Management Program, Doshisha University, and Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2015.
- Kalantaryan, Sona and Martín, Iván, “Reforming the EU Blue Card as a Labour Migration Policy Tool?”, *Migration Policy Centre Research Report*, 2015/08, May 2015, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute.
- Nuno, Macarena, “Migration policies of the European Union with its Mediterranean partners: Need for greater mobility: in-depth analysis”, European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union, April 2014, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/457131/EXPO-AFET_NT\(2014\)457131_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/457131/EXPO-AFET_NT(2014)457131_EN.pdf), 20/06/2015.

- Pascouau, Yves, “Arab Spring and Migration: Will the new Global Approach to Migration and Mobility respond to the Challenges?”, in: Sven Biscop, Rosa Balfour and Michael Emerson (eds), *An Arab Springboard for EU Foreign Policy?*, Egmont Royal Institute for International Relations, 2012.
- Rapoport, Hillel and Moraga, Jesús Fernández-Huertas, “Tradable Refugee-admission Quotas: a Policy Proposal to Reform the EU Asylum Policy”, *EUI Working Paper RSCAS*, 2014/101, October 2014, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, Florence, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/33097/RSCAS_2014_101.pdf, 16/06/2015.
- “Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants: Regional study: management of the external borders of the European Union and its impact on the human rights of migrants”, United Nations General Assembly, Human Rights Council, 24 April 2013.
- Salloukh, Bassel, “The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East”, *The International Spectator*, Vol. 48, No. 2, June 2013.
- “The global refugee crisis: a conspiracy of neglect”, Amnesty International, 15 June 2015, <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL4017962015ENGLISH.PDF>.
- Thiollet, Hélène, “Migrations, exils et printemps arabes”, dans: Frédéric Charillon et Alain Dieckhoff (éditeurs), *Afrique du Nord Moyen-Orient 2013-2013: La double recomposition*, La Documentation française, Mondes émergents, 2013.
- Townsend, Jacob and Oomen, Christel, “Before the Boat: Understanding the Migrant Journey”, Migration Policy Institute Europe, 2015, www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/Before%20the%20Boat-Townsend-FINALWEB.pdf.
- Tsourdi, Evangelia and De Bruycker, Philippe, “EU Asylum Policy: In Search of Solidarity and Access to Protection”, *Migration Policy Centre Research Report*, 2015/06, May 2015, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/35742/MPC_PB_2015_06.pdf?sequence=1, 19/06/2015.
- “Treaty of Lisbon”, *Official Journal of the European Union*, Brussels, 2007.
- Trombetta, Lorenzo, “The EU and the Syrian Crisis as Viewed from the Middle East”, *The International Spectator*, Vol. 49, No. 3, September 2014.
- “World at War: Global Trends Forced Displacement in 2014”, United Nations High Commissioner for Refugees, 18 June 2015.

Nikola STOJANOVIĆ

**CRISIS IN THE MEDITERRANEAN NEIGHBOURHOOD:
A TEST FOR THE EUROPEAN UNION MIGRATION POLICY**

ABSTRACT

The paper analyses the implementation of the EU immigration and asylum policy and the control of EU member states' external borders in the aftermath of the Arab Spring. The author argues that the European Union pursues an exclusive version of those policies aimed at reducing the immigration pressure as well as preventing illegal border crossings into the member states. Two key mechanisms have been identified in the EU policy implementation: 1) a restrictive border control regime, and 2) agreements to transfer border management and supervision tasks to the third countries (transitional countries). The author emphasizes that the development of an exclusive migration strategy was not followed by the needed changes of the inclusive aspects of the EU immigration and asylum policy and the control of external borders; in fact, the EU member state's asylum systems were not preventively strengthened as to enhance national capacities to receive and integrate new migrants. The dramatic increase of the number of illegal crossings of the European Union external borders in 2014 caused the collapse of the EU immigration strategy, and failures in national asylum systems of the member states. The author concludes that partially integrated EU immigration and asylum policy at national level led to the dysfunctional external border management and the EU's loss of control over massive immigration influxes.

Key words: Middle East, Maghreb, Arab Spring, EU immigration and asylum policy, Common European Asylum System, EU external borders control.

Dr Dragan ĐUKANOVIĆ¹

UDK:327:316.663(497:4-672EU)

Biblid: 0025-8555, 67(2015)

Vol. LXVII, br. 4, str. 349–364

Originalni naučni rad

jul 2015.

DOI:10.2298/MEDJP1504349D

ZAPADNI BALKAN: STALNI USUD EVROPSKE PERIFERIJE²

APSTRAKT

Rad analizira kakav je postojeći položaj Zapadnog Balkana u kontekstu savremenih evropskih trendova i zbivanja. Autor evropske i evroatlantske integracije smatra određenim vidom pokušaja da se čitav region Zapadnog Balkana sa evidentne evropske periferije „premesti” u poziciju poluperiferije. Težište analize je na brojnim problemima poput stalne revitalizacije lokalnih etnonacionalizama, strukturne ekonomske krize, visokog nivoa prisustva organizovanog kriminala i korupcije. Autor naglašava da nisu uspeli dosadašnji brojni pokušaji najuticajnijih faktora međunarodne zajednice – najpre SAD-a i Evropske unije – da se promoviše poboljšanje odnosa između novonastalih država i da se uspostavi svojevrsan regionalni identitet. Autor zastupa tezu da je kreiranje antagonizujućih identiteta država i nacija Zapadnog Balkana tokom raspada bivše jugoslovenske federacije glavna prepreka stvaranju zajedničkog identiteta. Autor zaključuje da, imajući u vidu trendove novog snaženja etnonacionalizma i određenih formi ekstremizma i radikalizma, „promeštanje” Zapadnog Balkana sa evropske periferije na poluperiferiju neće biti kratkoročno, niti lako, što potvrđuju brojni unutrašnji problemi i problemi u bilateralnim odnosima.

Ključne reči: Zapadni Balkan, Evropa, Evropska unija, periferija, poluperiferija, etnonacionalizmi, ekonomska kriza.

¹ Autor je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: dragandjuk@yahoo.com

² Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. OI179023 za period 2011–2015.

ZAPADNI BALKAN UDALJEN OD OSTATKA EVROPE I PODJEDNAKO PODELJEN UNUTAR SEBE

Balkan je tokom istorije bio deo Evrope u kojem su se veoma često sukobljavali izrazito uticajni regionalni i globalni akteri.³ Sukobe su pratili i njihovi veoma heterogeni kulturološki, verski i drugi uticaji i pokušaji ostvarivanja (pre)dominacije u ovom regionu bilo u celini i/ili u pojedinim njegovim delovima.⁴ Navedeni uticaji se manje-više ciklično vremenski pojavljuju i ispoljavaju usmeravajući političke aktere na Balkanu da zbog njihove različite prirode uspostave pre odnose sukoba nego saradnje. Tokom savremene istorije Balkan se tako nalazio između različitih sfera interesa imperija koje su držale pod vlašću pojedine njegove delove (Habzburška monarhija, Otomansko carstvo, Mletačka Republika).⁵

Ukoliko apstrahujemo istorijske trendove i tokove iz XIX i sa početka XX veka, jasno možemo da vidimo da se današnji Balkan nalazio na krajnjim granicama pojedinih imperija – pre svega Austro-Ugarske i Otomanske imperije. To je doprinelo ponajpre nedovoljnoj i nepotpunoj integrisanosti ovih delova Balkana u imperijalni sistem vladavine, ali i brojnim uticajima ovih imperija na (re)definisane određene identiteta naroda i država u nastajanju.⁶

Umnogome je u tekovinama ranije državnosti Južnih Slovena bio prisutan diskontinuitet. Tek u XIX veku obnavljaju se „tekovine” prvobitnih država balkanskih naroda tokom pokušaja (re)dizajniranja ili oblikovanja elementarnih odrednica nacionalnog identiteta i rekonstrukcije državnosti. Srbija je, recimo, prilikom povratka/obnavljanja državnosti u XIX veku ukazivala na određene vidove kontinuiteta u odnosu na period pre Kosovskog boja (1389), odnosno na period srednjovekovne državnosti.⁷ Slični procesi su se nešto kasnije sukcesivno pojavljivali i u drugim državama današnjeg Zapadnog Balkana.

Traganje za *continuumom* u kontekstu temeljnih odrednica novoustanovljene državnosti pojavljivalo se u drugim delovima Balkana i kasnije. Na primer, u

³ Videti: Stevan Pavlović, *Istorija Balkana*, Clio, Beograd, 2001, str. 201–545.

⁴ Svetozar Čulibrk, *Cvijićeva sociologija Balkana*, Institut društvenih nauka, Centar za sociološka istraživanja i Prosveta, Beograd, 1982, str. 129–186.

⁵ Ibid.

⁶ Za razliku od ostalih država današnjeg Zapadnog Balkana, jedino crnogorski identitet nije bio temeljno ugrožen stranim osvajanjima zahvaljujući očuvanoj državnosti u odnosu na nekadašnje države na ovom području, pre svega Duklju i Zetu. Takođe, građenju identiteta doprinelo je nesumnjivo delovanje pravoslavne crkve u Crnoj Gori.

⁷ Holm Zundhauzen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Clio, Beograd, 2008, str. 108–126, 218–225.

Makedoniji i Bosni i Hercegovini bili su приметni identitetski pokušaji da se novoutemeljena državnost devedesetih godina minolog veka izgradi pozivanjem na kontinuitet sa antičkom Makedonijom, odnosno srednjovekovnom Kraljevinom Bosnom. Ilustrativni su primeri heraldičkog povezivanja sa ovim tvorevinama što je uticalo i na pogoršanje odnosa sa susedima, koji su u određenoj meri pretendovali na isto istorijsko nasleđe.⁸ Slično je bilo i sa određivanjem državnih simbola Crne Gore tokom 2004. godine, odnosno nekoliko godina pre proglašenja nezavisnosti, a kako bi se novim znamenjima zapravo ova država distancirala u odnosu na veoma slična obeležja susedne Srbije.⁹ Tako su državni simboli Crne Gore postali eklektički i sadržali su povezivanje sa ranijim periodima njene državnosti, ali ne i direktno i isključivo sa Kraljevinom Crnom Gorom, koja je prestala da postoji 1918. godine.¹⁰

Slično je i sa definisanjem naziva jezika na području na kojem se do 1991. godine koristio srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik.¹¹ Prvo su se u Srbiji i Hrvatskoj nanovo diferencirali srpski, odnosno hrvatski jezik, dok su do kraja iste decenije zvanično proglašena još dva jezika – bosanski i crnogorski.¹² Ovim političkim

⁸ Brojni istoričari u Makedoniji dokazuju da današnji Makedonci vuku poreklo od antičkih Makedonaca i prva zastava ove zemlje nakon osamostaljenja (1992) sadržala je simbol drevne helenske pokrajine – Verginino sunce. Nakon protesta zvanične Atine 1995. godine zastava je povučena iz zvanične upotrebe. Prilikom osamostaljenja Bosne i Hercegovine vraćena su znamenja Kraljevine Bosne, a isticana je direktna veza između Bogumila i današnjih Bošnjaka. Videti: „Grbovi i zastave Bosne i Hercegovine”, www.bgs.ba/eknjige/index.php?option=com_phocagallery&view=category&id=15&Itemid=62, 22/05/2015. Grčka u slučaju Makedonije i Srbija u slučaju Bosne i Hercegovine tvrdile su da su ova obeležja *de facto* njihova znamenja. U slučaju BiH govorilo se o dominantnoj srpskoj i pravoslavnoj prirodi Kraljevine Bosne. Videti u: B. Mitranović, „Kako su se Srbi u Republici Srpskoj odrekli Ilijana”, *Politika*, 8. mart 2015, www.politika.rs/rubrike/region/Kako-su-se-Srbi-u-RS-odrekli-Ilijana.lt.html, 18/05/2015.

⁹ „Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore”, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 47/04, 12. jul 2004.

¹⁰ Tradicionalna zastava Crne Gore (crveno–plavetno–belo) zamenjena je 2004. godine ratnim barjakom kralja Nikole I Petrovića Njegoša, a na kojem se nalazi grb sa žutim orlovima, umesto tradicionalno belih orlova koji su karakterisali heraldiku nekadašnje Kraljevine Crne Gore (od polovine XIX veka do 1918). Zlatni orlovi bili su simbol dinastije Crnojević. Videti: Jovan B. Markuš, *Grbovi, zastave i himne u Crnoj Gori*, Svetigora, Cetinje, 2007, str. 16–20, 30–45, 50.

¹¹ Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski jezik bio je standardizovan u skladu sa Novosadskim dogovorom od 1954. godine i koristio se u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori sve do raspada nekadašnje Jugoslavije.

¹² Bosanski jezik je prvi put zvanično spomenut 1994. u okviru tzv. Vašingtonskog sporazuma o formiranju bošnjačko-hrvatske federacije, a 1995. i u Dejtonskom sporazumu. U Crnoj Gori je još početkom devedesetih godina zalaganjem kruga intelektualaca okupljenih oko Instituta za crnogorski jezik pokušano da se i zvanično potvrdi postojanje crnogorskog jezika. Međutim, ovaj jezik je postao zvaničan tek u skladu sa Ustavom Crne Gore od 2007. godine (član 13. stav 1), a pravopis i rečnik crnogorskog jezika su objavljeni dve godine kasnije.

reinženjeringom i redizajniranjem lingvističke sfere redefinisani su dotadašnji etnički identiteti južnoslovenskih naroda.¹³

Izgradnja novih i/ili dogradnja ranijih nacionalnih identiteta na Zapadnom Balkanu pratila je nužno jezičko, versko i sveukupno distanciranje svih južnoslovenskih etničkih zajednica od suseda.¹⁴ Naravno, preduslov za takvo definisanje nacionalnih identiteta u regionu predstavljalo je formiranje nacionalne države ili građanske države sa de facto dominacijom jednog etnosa.¹⁵

Navedeni primeri preoblikovanja nacionalnih identiteta na Zapadnom Balkanu samo su dodatno podstakli i istorijski revizionizam, koji je prvobitno obuhvatio periode zajedničkog života i državotvornih oblika južnoslovenskih naroda (1918–1992), a u drugoj etapi i ranije istorijske periode.¹⁶ U Hrvatskoj se tako govorilo o gotskom ili persijskom poreklu većinskog naroda, u Bosni i Hercegovini je bio vidan pokušaj nekadašnjih Muslimana, današnjih Bošnjaka, da traže kontinuitet sa srednjovekovnom Kraljevinom Bosnom i Bogumilima, dok je albanski krug istoričara iznosio nedovoljno argumentovanu tvrdnju da Albanci vode poreklo od Ilira kao prastarih stanovnika Balkana. U Makedoniji je zahvaljujući radikalnim interpretacijama gotovo u potpunosti negiran južnoslovenski karakter ovog naroda u potrazi za vezom sa periodima vladavine Aleksandra Velikog (356–323 p.n.e) i njegovog oca Filipa (382–336 p.n.e).¹⁷ Sličan proces je obuhvatio i historiografiju Crne Gore gde se, takođe, prenaglašavao period Duklje i Zete, a na uštrb perioda kada je ovom zemljom vladala poslednja crnogorska dinastija Petrović-Njegoš zbog njenih

¹³ Isto je pratilo formiranje pojedinih verskih zajednica, koje su pokušale da naglase nacionalni karakter. Tako je 1993. u Crnoj Gori nastala Crnogorska pravoslavna crkva, koja je tek od početka protekle decenije dobila značajnu podršku vlasti u ovoj bivšoj jugoslovenskoj republici. Videti: Dragan Đukanović, „'Identitetska pitanja' i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori”, *Međunarodni problemi*, god. LXVI, br. 3–4, 2014, str. 395–422.

¹⁴ O ovakvim interpretacijama koncepta nacije videti više u: Boris Milosavljević, „Narod, država i nacija”, *Luča*, 1995, www.ius.bg.ac.rs/drakitic/narod_drzava_nacija.doc, 18/05/2015.

¹⁵ Dragan Đukanović, „Zanemareni građanin i 'svemoćni' etnos – legitimacijski temelji postjugoslovenskih država i entiteta”, u: Milan Podunavac i Biljana Đorđević (urs), *Ustavi u vremenu krize: postjugoslovenska perspektiva*, Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2014, str. 103–118.

¹⁶ Videti: Aleksej Kišjuhas, „Istorijski revizionizam kao pseudoistorija”, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje – istorijski revizionizam u Srbiji*, Omladinski centar CK 13, Novi Sad, 2008, str. 99–102.

¹⁷ Videti reakciju Vlade Republike Makedonije na izraz „slovenski Makedonci”, koji je upotrebio jedan zvaničnik EU: „Makedonci sada tvrde da nisu Sloveni?”, *Vesti online*, 22. novembar 2012, www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/271570/Makedonci-sada-tvrde-da-nisu-Sloveni, 15/07/2015. Takođe, novoizgrađeni centar Skoplja karakterišu brojni spomenici i znamenja izgrađeni „u duhu” antičke Makedonije.

panpravoslavnih i, često, izrazito prosrpskog opredeljenja.¹⁸ Istovremeno, pojedine ličnosti koje su tokom Drugog svetskog rata promovisale samoproklamovanu crnogorsku nezavisnost pod okriljem fašističke Italije i takozvane Nezavisne Države Hrvatske su glorifikovane.¹⁹

Sve navedene pokušaje uspostavljanja novih državnih/nacionalnih identiteta pratilo je potpuno distanciranje u odnosu na susedne narode, posebno kod južnoslovenskih naroda (Bošnjaka, Hrvata, Crnogoraca, Srba i Makedonaca), a imajući u vidu da je albanski nacionalni identitet jasno bio diferenciran u odnosu na susede još krajem XIX i početkom XX veka. „Povratak” u ranije etape istorijskog razvitka južnoslovenskih naroda samo je dodatno „zatvorio” ovdašnja društva i na određeni način ih višestruko distancirao i antagonizirao.

GEOPOLITIČKI KONSTRUKT ZAPADNOG BALKANA I NOVI, NIKADA OŽIVLJENI REGIONALNI IDENTITET

Danas kada govorimo o Zapadnom Balkanu kao „geopolitičkom konstrukt”, nastalom još 1999. godine nakon raspada bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, možemo uočiti da je ovaj region i dalje na samoj periferiji savremene Evrope.²⁰ Pored Ukrajine i juga Mediterana, Zapadni Balkan je periferna oblast sa brojnim latentnim i manifestnim vidovima nestabilnosti, koji nose rizike da se lokalne krize prošire na susedne subregione i šire. Zapadnobalkanski konstrukt nastao je kao rezultat pokušaja Evropske unije da doprinese stabilizaciji u ovom konfliktnom delu Evrope i da ujedno otvori perspektivu i ovim državama da pristupe nadnacionalnom projektu.²¹ No, kako je tokom jugoslovenske krize (1991–1999), odnosno sukoba u

¹⁸ U ovome su tokom protekle dve decenije prednjačili akademici Dukljanske akademije nauka i umetnosti i njoj bliske Matice crnogorske.

¹⁹ Reč je o glorifikaciji Sekule Drljevića (1884–1945) koji je kao italijanski kolaborator tokom Drugog svetskog rata proglasio tzv. Kraljevinu Crnu Goru, kao „nezavisnu” državu. U pokušaju Drljevićeve rehabilitacije su tokom proteklih pet godina u Crnoj Gori održana dva naučna skupa – u organizaciji Dukljanske akademije nauka i umetnosti (2011) i časopisa *Crnogorski anali* (2015). Videti posebno izdanje časopisa *Doclea* iz 2011. Dostupno preko: http://bib.irb.hr/datoteka/496188.Naucni_skup_o_Sekuli_Drljevicu.pdf, 18/07/2015.

²⁰ Geopolitička kovanica „Zapadni Balkan” prvi put se pominje u: “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Stabilisation and Association process for countries of South-Eastern Europe (Bosnia-Herzegovina, Croatia, Federal Republic of Yugoslavia, former Yugoslav Republic of Macedonia and Albania”, COM (1999) 235 final, 25 May 1999.

²¹ Videti više: Dragan Đukanović, „Evropska unija i Zapadni Balkan: očekivanja i iščekivanja”, *Kultura polisa*, god. XI, posebno izdanje, 2014, str. 25–38.

Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu i Metohiji, Evropska unija bila često nedelotvorna, tako se i vizija mirnog, stabilnog i razvijenog Zapadnog Balkana, koji bi ulaskom u Uniju i Severnoatlantski savez trebalo da reši nagomilane probleme prouzrokovane nedavnim konfliktima, danas čini veoma udaljenom.²²

Očigledno je da je više od deceniju i po nakon pokretanja Procesu stabilizacije i pridruživanja država Zapadnog Balkana (1999) ostao veliki broj nerešenih pitanja, kako između država tako i između dominantnih i antagoniziranih segmenata ovdašnjih društava.²³ Istovremeno, interetničke distance posebno se povećavaju kod mlađih generacija, koje nisu u stanju da se oslobode brojnih stereotipa i kulture netolerancije.²⁴ Takođe, gotovo sve države u regionu su postale dominantno etničke i to ne samo zahvaljujući njihovoj temeljnoj ustavnoj definiciji, već i strukturi stanovništva.²⁵ Hrvatska, Albanija i Srbija su monoetničke države Zapadnog Balkana, Makedonija je *via facti* dvoetnička, a Bosna i Hercegovina troetnička država.²⁶ Ovako strukturirane države i društva ne mogu da osiguraju perspektivu uspešnog razvoja, odnosno zaštite punih prava svim pripadnicima političke zajednice. Posebno se u otežanom položaju nalaze novonastale nacionalne i verske manjine kojima i pored međunarodnih mehanizama zaštite (pre svega regulative Saveta Evrope), nije osiguran povoljan status.²⁷ To stvara dodatne probleme među zapadnobalkanskim susedima jer produbljuje uzajamno nepoverenje.

Brojni dosadašnji pokušaji afirmacije svojevrsnog regionalnog identiteta Zapadnog Balkana, pod ovim ili drugim nazivom (npr. Jadranska regija), čemu su na određeni način doprinosile Evropska unija i SAD, nisu uspeli da prevaziđu „uske” okvire novoustanovljenih identiteta.²⁸ Pokušaji utemeljenja regionalnog identiteta nisu uspeli da objedine i/ili nadiđu izrazito jake etnonacionalne zapadnobalkanske identitete.²⁹ Regionalni identitet prevashodno je bio konstruisan

²² Ibid., str. 25–38.

²³ Dragan Đukanović, “Bilateral Relations Between the Western Balkan Countries: Historical Background and Contemporary Challenges”, in: Duško Dimitrijević, Ivona Lađevac and Ana Jović-Lazić (eds), *Regionalism and Reconciliation*, Global Resource Management, Doshisha University and Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2014, pp. 111–127.

²⁴ Ibid., pp. 111–127.

²⁵ Dragan Đukanović, „Zanemareni građanin i 'svemoćni' etnos – legitimacijski temelji postjugoslovenskih država i entiteta”, op. cit., str. 103–118.

²⁶ Ibid., str. 107–116.

²⁷ Ibid., str. 103–107.

²⁸ Videti: Senka Pavlović, „Građevina nedovršenog: problem identiteta Zapadnog Balkana”, *Međunarodna politika*, god. 61, br. 1138, Beograd, 2010, str. 91–102.

²⁹ Ibid.

razvojem regionalnih/multilateralnih inicijativa, potom u oblasti sporta, kulture i informisanja.³⁰ Njegovo prihvatanje je, međutim, u državama Zapadnog Balkana bilo opaženo jedino kao preuzeta obaveza dobrosusedskih odnosa i regionalne saradnje, a u skladu prevashodno sa kriterijumima i uslovima Evropske unije. Slučaj Hrvatske, koja je u Uniju ušla 2013. godine, pokazuje da je regionalni zapadnobalkanski identitet suštinski i dominantno potisnut nakon toga, dok se i u gotovo svim ostalim delovima regiona podrazumeva kao nametnuti i neželjeni okvir nužan isključivo zarad ostvarivanja uslova za članstvo u Evropskoj uniji.³¹

Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu je zato, i pored činjenice da postoji više desetina različitih inicijativa, upitna i sa izrazito ograničenim dometima jer su često i višestrano opstruirani. Uprkos promovisanom načelu regionalnog vlasništva (*regional ownership*) nad regionalnim oblicima saradnje na Zapadnom Balkanu, ona ipak nije dovoljno i adekvatno prihvaćena od strane lokalnih aktera.³² Njeni su glavni podsticaji zapravo vezani za uslovljavanja Evropske unije vezano za članstvo, a ne za objektivnu potrebu artikulisanja zajedničkih interesa ove skupine država zarad vlastitog boljitka.³³

Ma koliko se pojavljivao u javnom diskursu, „regionalni identitet” u osnovi nije zaživeo, što pokazuje i neuspeh sprovođenja inicijative pod nazivom Zapadnobalkanska šestorka (*Western Balkan 6 – WB6*).³⁴ Ovaj je pokušaj dodatnog funkcionalnog povezivanja država regiona propao usled nedovoljnog poverenja između država i entiteta, iako je nudio mogućnosti da se podupre nova i stvarna

³⁰ Brojni su pokušaji da se osnuje što više regionalnih inicijativa koje bi unapredile međudržavnu saradnju na Zapadnom Balkanu i u Jugoistočnoj Evropi. Videti više u: Duško Lopandić i Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010, str. 36–167. Tokom protekle decenije otpočela su i sportska prvenstva (košarkaška Jadranska ABA liga od 2000. godine), a od 2010. godine osnivaju se i regionalni mediji poput *news* tv kanala (*Al Jazeera Balkans* i N1) ili muzičkih kanala (npr. MTV Adria i VH1).

³¹ Videti govor Kolinde Grabar Kitarović nakon izbora za predsednicu Hrvatske od 12. januara 2015: „(b)rinut ćemo se za hrvatske nacionalne interese jer ovo je Hrvatska, a ne regija”. Navedeno prema: www.maxportal.hr/video-pobjednicki-govor-kolinde-grabar-kitarovic-ovo-je-hrvatska-a-ne-regija/, 12/07/2015.

³² Videti: Jelica Minić, Dragan Đukanović i Jasminka Kronja, *Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu: kako dalje?*, Istraživački forum i Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2014, str. 4–20.

³³ Ibid.

³⁴ “Non paper on the new concept of joint performance of the Western Balkan countries aimed at intensifying EU integration (Western Balkan Six – G6)”, presented by the Ministry of Foreign Affairs and European Integration of Montenegro, April 2013.

dinamika regionalne saradnje, koja nadilazi današnje glomazne i prilično nefunkcionalne oblike.³⁵

Zahvaljujući novoizgrađenim konstruktima identiteta država i naroda Zapadnog Balkana i njihovoj stalnoj i daljoj dogradnji, jasno je da okvir regionalnog identiteta, nažalost, neće uskoro biti prihvaćen. No, čak i nakon eventualnog učlanjenja ovih zemalja u Evropsku uniju važno je da se okvir intenzivira budući da unutar Unije već postoje regionalno i subregionalno povezani krugovi država članica (države Zapadne Evrope, Višegradska grupa, baltičke države i nordijske zemlje).³⁶ Ipak, Balkan će i u narednom periodu ostati turbulentna i unutar sebe stalno podeljena periferija evropskog političkog i ekonomskog *mainstreama*. Pokušaji ovdašnjih političkih elita, premda često deklarativno pre nego objektivno uočljivi, da se države Zapadnog Balkana sa periferije premeste u „poluperiferiju” evropskih zbivanja i dalje će ostati u svojevrsnom sukobu sa dominantnim viđenjima lokalnih javnosti. Sama zbivanja u Evropskoj uniji povezana sa finansijskom krizom mogu da ojačaju izolacionističke i „autistične” političke snage u svim državama Zapadnog Balkana.

ZAPADNI BALKAN IZMEĐU POKUŠAJA PRELASKA NA EVROPSKU „POLUPERIFERIJU” I UNUTRAŠNJIH PROBLEMA INHERENTNIH PERIFERIJU

Svrha procesa evropskih i evroatlantskih integracija u poslehladnoratovskom razdoblju bila je za države nekadašnjeg Istočnog bloka da iz pozicije emanentne evropske periferije pređe u status poluperiferije.³⁷ Ulaskom u Evropsku uniju 2004. godine ova skupina zemalja uspela je da prevaziđe dotadašnju „skrajnutu” ulogu u Evropi i da ojača vlastitu ekonomsku, bezbednosnu i spoljnopolitičku poziciju.³⁸ Na Zapadnom Balkanu, uporedo sa proklamovanim evroatlantskim ciljevima, u pojedinim državama može se osetiti oživljavanje potreba da se dovrše određeni nacionalni planovi i projekti, neostvareni tokom disolucije nekadašnje jugoslovenske federalne države. Pored toga, evidentna je određena vrsta samodovoljnosti novonastalih najuticajnijih sfera zapadnobalkanskih društava. Sve ove države suočene su sa uporednim pokušajima da neprikosnovenom ostave i

³⁵ Dragan Đukanović, „Zapadnobalkanska šestorka – evropski podsticaji regionalnoj saradnji”, *Evropsko zakonodavstvo*, god. 12, br. 45–46, 2013, str. 302–312.

³⁶ Ibid., str. 302–312.

³⁷ Videti: Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, “Introduction: Conceptualizing of Europeanization of Central and Eastern Europe”, in: Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier (eds), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Cornell University Press, Ithaca (NY), 2005, pp. 1–28.

³⁸ Ibid.

„zaštite” državnu suverenost, dok, s druge strane, stvarna priroda evropskih i evroatlantskih integracija podrazumeva delimično odricanje od istog kroz prenošenje pojedinih javnih funkcija i nadležnosti na viši, naddržavni nivo.

Kada sagledamo dosadašnji napredak država Zapadnog Balkana na planu evropskih integracija uočavamo da se ovaj proces odvija prilično usporeno, ali da je tokom decenije i po od iniciranja ipak dao izvesne pozitivne rezultate. Crna Gora, Srbija i Albanija imaju status kandidata, bilo sa otpočetim pregovorima o članstvu, bilo da očekuju otvaranje ovog procesa.³⁹ Premda je kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, Makedonija već deset godina ne uspeva da otvori pregovore o članstvu i to prevashodno zbog političkog sukoba sa susednom Grčkom oko ustavnog imena. Istovremeno, situacija u Bosni i Hercegovini pokazuje da su tamošnje elite fokusirane na redefinisane unutrašnjeg okvira države, pa su gotovo posve nezainteresovane za konsolidovane regionalne odnose ili članstvo u Evropskoj uniji i NATO-u.⁴⁰ I dominantna kosovska javnost na svaki način pokušava da smanji prava tamošnjih Srba i da po svaku cenu integriše sever ovog entiteta, dok se potencijalnim članstvom u Uniji bavi isključivo uzak krug tamošnje političke elite.

Iza vidljivog napretka u evropskim integracijama ne stoji i poželjno dubinsko prihvatanje evropskih vrednosti u državama Zapadnog Balkana. Takođe, ni sama administracija Unije nije spremna da ubrza integrisanje Zapadnog Balkana, odnosno da repositionira ovaj deo Evrope sa krajnje periferije u poziciju evropske poluperiferije. Glavnu kočnicu ovog procesa predstavlja jačanje ekonomske krize i u samoj Evropskoj uniji, a posebno na njenom jugu, ali i jugu Balkana – u Grčkoj. Štaviše, dosadašnja proširenja Evropske unije na ostatku Balkana, uključujući Bugarsku (2007) i Hrvatsku (2013) ne ostavljaju povoljan utisak kod dominantnih sfera javnosti u najznačajnijim državama Unije, a pre svega u Nemačkoj.

Na Zapadnom Balkanu, od ranije poznatom po oživljavanju retrogradnih procesa, u ovom trenutku ponovo su prisutne određene pojave koje mogu uticati na ovdašnju stabilnost. Etnonacionalizmi koji su u radikalnom vidu dolazili do izražaja najviše tokom devedesetih godina XX veka i danas se sporadično pojavljuju kao novi mobilizatorski faktori. To svakako, na određeni način, može da doprinese oživljavanju brojnih pokušaja redefinisanja aktuelnog „regionalnog poretka”, koji je na Zapadnom Balkanu uspostavljen raspadom Jugoslavije.

³⁹ Dragan Đukanović, „Zapadni Balkan 2014. – napredak u evropskim integracijama ili stagnacija?”, u: Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić i Miloš Jončić (urs), *Srbija, region i Evropska unija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, str. 247–259.

⁴⁰ Ibid., str. 247–259.

Trenutno je to najuočljivije u slučaju panalbanske politike, koja za cilj ima ujedinjenje, kako se ističe, „autohtonih” albanskih prostora.⁴¹ Slično je i sa najavama nedavno izabrane predsednice Hrvatske Kolinde Grabar Kitarović da će aktuelizovati pitanje statusa Hrvata u Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji i Crnoj Gori.⁴² Na ovaj način se destabilizuju prilike ne samo u Bosni i Hercegovini i to zahvaljujući podršci da se oformi tzv. hrvatski entitet na njenoj teritoriji, već i kada su u pitanju Crna Gora i Srbija, koje su u skladu sa međunarodnom regulativom adekvatno rešile status hrvatskih manjina u ovim zemljama. U isto vreme i srpski zvaničnici u Bosni i Hercegovini insistiraju na pokušajima da očuvaju što samostalniji položaj u odnosu na centralnu vlast, a često najavljuju i sprovođenje referendumu o statusu ovog bosansko-hercegovačkog entiteta. Hrvatski zvaničnici u Bosni i Hercegovini insistiraju na promeni njenog unutrašnjeg ustrojstva kroz ukidanje entiteta Federacije BiH, koja je nastala 1994. godine kao prvobitni bošnjačko-hrvatski entitet, te formiranjem posebne teritorijalne autonomije.⁴³

U pojedinim delovima Makedonije, nastanjenim Albancima, formiraju se nove paravojne oružane snage, pa je tako početkom septembra 2014. godine bila ponovo proglašena tzv. Republika Ilirida.⁴⁴ Međuetničke netrpeljivosti u Makedoniji svakodnevno narastaju, a dodatnu nestabilnost izazivaju i stalni sukobi između desno populističke VMRO-DPMNE, koja je na vlasti duži niz godina, i Socijaldemokratskog saveza Makedonije, koji permanentno i bezuspešno pokušava da ovu vlast ospori i obori.⁴⁵ Navedene višestrane tenzije u Makedoniji mogu da dovedu do ozbiljnijeg ugrožavanja tamošnjih unutrašnjih prilika, te da se prenesu i na šire okruženje, imajući u vidu brojne i do sada nerešene probleme između Makedonije i njenih suseda (pre svega sa Grčkom, Albanijom i Bugarskom).

⁴¹ “‘Autochthonous’ flag at the Albanian government building, Belgrade issue a note of protest”, *Independent Balkan News Agency*, 13 January 2015, www.balkan.eu.com/autochthonous-flag-albanian-government-building-belgrade-issues-note-protest/, 18/07/2015.

⁴² Videti fusnotu 31.

⁴³ Dragan Đukanović i Milovan Jovanović, „Krizu u Federaciji Bosne i Hercegovine: između građanskog bunta i revizije političkog sistema”, *Kultura polisa*, god. XI, br. 24, 2014, str. 59–80. Videti i: Dragan Đukanović, „Obrisi nastanka trećeg (hrvatskog) entiteta u Bosni i Hercegovini: stavovi lokalnih lidera, SAD i EU”, *Nacionalni interes*, 2015. (u štampi).

⁴⁴ Reč je o ponovnom oživljavanju istovetnog projekta s početka 90-ih godina XX veka. Videti: „Proglašena tzv. Republika Ilirida”, RTS, Beograd, 20. septembar 2014. <http://lat.rtrs.rs/vijesti/vijest.php?id=121993>, 22/07/2015.

⁴⁵ Videti o dogovoru između vlasti i opozicije u Makedoniji oko rešavanja tamošnje duboke političke krize. „Makedonija: Vlast i opozicija se sporazumeli oko rešavanja krize”, *Newsweek*, Beograd, 15. jul 2015. www.newsweek.rs/svet/52818-makedonija-vlas-i-opozicija-se-sporazumeli-oko-izlaska-iz-krize.html, 24/07/2015.

Na Kosovu i Metohiji, kao što je ranije napomenuto, postoje potencijalne opasnosti da dođe do izbijanja određenih nestabilnosti ukoliko se ne sprovedu pokušaji mirne integracije severa ovog entiteta, predviđene pre dve godine potpisanim Briselskim sporazumom (2013). Vlasti u Prištini ne dozvoljavaju formiranje Zajednice srpskih opština sa značajnijim ovlašćenjima, a na čemu insistira zvanični Beograd.⁴⁶ I sami Srbi iz ovog dela Kosova i Metohije odbijaju *de facto* integraciju unutar tamošnjeg političkog, ekonomskog i bezbednosnog sistema. U tamošnjoj albanskoj javnosti uporedo jačaju snage koje smatraju da se unitarnost ovog entiteta, koji je jednostrano proglasio nezavisnost, mora očuvati i to kroz nepriznavanje prava tamošnjih Srba da uspostave bilo kakav vid asocijacije lokalnih samouprava.⁴⁷ Takođe, ove se snage zalažu i za dodatno smanjenje ionako simboličnog prisustva međunarodne zajednice, oličene u Misiji EULEX i KFOR. Ovo zastupa ne samo vidno ojačani nacionalistički pokret „Samoopredeljenje”, nego i veći deo civilnog društva, koje bi trebalo biti „prirodno” više naklonjeno smirivanju stanja i prilika u regionu i konstruktivnom odnosu prema dijalogu sa zvaničnim Beogradom.

Slični, ali nešto manje radikalni, pokušaji formiranja etničkih teritorijalnih celina i autonomija pojavljuju se sporadično i u Crnoj Gori, a kada su u pitanju određene manjinske političke partije i organizacije Srba, ali i tamošnjih Bošnjaka i Albanaca.⁴⁸ Međutim, one ne nailaze na značajniju podršku pripadnika ovih zajednica. Najdalje je u ovom procesu otišla Bošnjačka stranka u Crnoj Gori koja se zalaže za stvaranje prekogranične regije Sandžaka, koja bi obuhvatala opštine jugozapadne Srbije i severne Crne Gore.⁴⁹

U isto vreme u Srbiji se povremeno pojavljuju slične ideje, pre svega vezane za Bošnjake nastanjene u Sandžaku i za Albance koje žive u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa, odnosno na krajnjem jugu zemlje. Albanci traže određenu vrstu simetrije u pravima sa kosovskim Srbima, odnosno očekuju stvaranje vlastite

⁴⁶ Videti: Branislav Nešović i Riccardo Caleghini, „Zajednica/asocijacija srpskih opština: zbir svih naših strahova”, Kosovska fondacija za otvoreno društvo, Priština, AKTIV, Kosovska Mitrovica, 2015, str. 9–12.

⁴⁷ „Zajednica srpskih opština: Albanci se plaše podjele”, *RTV Crne Gore*, 7. maj 2015. www.rtcg.me/vijesti/region/90640/albanci-se-plase-podjele-kosova.html, 21/07/2015.

⁴⁸ V. K., „CG: Posle Bošnjaka i Srbi traže autonomiju”, *Večernje novosti*, 26. novembar 2013, www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:465653-CG-Posle-Bosnjaka-i-Srbi-traze-autonomiju, 22/07/2015.

⁴⁹ „Bošnjačka stranka će se zalagati za prekograničnu regiju Sandžak”, *Portal analitika*, 14. jul 2015, <http://portalanalitika.me/clanak/194391/bosnjacka-stranka-ce-se-zalagati-za-prekogranicnu-regiju-sandzak>, 22/07/2015.

asocijacije opština na jugu Srbije.⁵⁰ U severnoj pokrajini Vojvodini kod manje uticajnih etničkih političkih partija mađarske zajednice postoje pokušaji da se promovise ideja o etničkoj teritorijalnoj autonomiji Mađara u severnim delovima Bačke i Banata.⁵¹

Navedene aktivnosti u državama Zapadnog Balkana mogu da stvore „spiralu” međuetničkih incidenata i dodatno doprinesu nestabilnosti u čitavoj regiji. Tako se „nerešena nacionalna pitanja” iznova pojavljuju i time se revitalizuju pokušaji revizionizma trenutnog regionalnog poretka uspostavljenog nakon disolucije Jugoslavije. To u narednom periodu može da dovede i do jačanja radikalno desnih partija u regionu, koje doskora nisu imale značajnije ili gotovo bilo kakvo učešće u parlamentima.⁵² Trend jačanja radikalno desnih partija nije osobenost samo ovog regiona, već je vidljiv i u državama u širem okruženju (npr. Jobik u Mađarskoj ili „Zlatna zora” u Grčkoj itd).⁵³

UMESTO ZAKLJUČKA: REGION SA TEK PRIVIDNOM PERSPEKTIVOM NAPRETKA

Kao i više puta u savremenoj balkanskoj istoriji, ovaj deo Evrope sadrži brojne potencijale za izbijanje novih nestabilnosti i značajnih sukoba jer svi akteri na Zapadnom Balkanu nisu u potpunosti zadovoljni postojećom političkom i bezbednosnom „konstrukcijom” regije uspostavljenom raspadom nekadašnje Jugoslavije. Zbog toga se mogu očekivati pokušaji revizionizma.

U regiji Zapadnog Balkana postoji još uvek vidna dominacija pojedinih međunarodnih aktera, pre svega Evropske unije, i SAD-a u nešto manjoj meri nego ranijih godina. Međutim, ne treba ni preneglašavati njihov uticaj niti smatrati da je nemoguć povratak u skoriju prošlost koju su obeležavali duži sukobi u regionu. Evropska unija bi trebalo da nastupi proaktivnije na planu evroatlantskih integracija Zapadnog Balkana, uporedo sa insistiranjima na učvršćivanju ovdašnjih

⁵⁰ „Jug Srbije: Albanci traže zajednicu opština”, *Šumadija press*, 10. mart 2013, <http://sumadija.press.co.rs/jug-srbije-albanci-traze-zajednicu-opstina/>, 22/07/2015.

⁵¹ „Mađarske stranke traže teritorijalnu autonomiju na severu Vojvodine”, *Srbel*, 21. januar 2013, www.srbel.net/2013/01/21/madarske-stranke-traze-teritorijalnu-autonomiju-na-severu-vojvodine/, 18/07/2015.

⁵² Gledajući strukturu parlamenata u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji jasno je da ove partije imaju ili minimalni broj poslanika ili ih uglavnom uopšte nemaju. Porast je evidentan na Kosovu i Metohiji gde je na prošlogodišnjim izborima Pokret „Samoopredeljenje” dobio 13,7% glasova.

⁵³ Nerzuk Ćurak, „Uspon radikalne desnice u Evropi”, *Buka*, 25. februar 2015, www.gyka.com/novost/49676/nerzuk-curak-uspon-radikalne-desnice-u-evropi-, 18/07/2015.

bezbednosnih prilika. Dugoročni ostanak zemalja Zapadnog Balkana izvan Evropske unije mogao bi da ugrozi regionalnu bezbednost i da doprinese da se potencijalna nestabilnost „prelije” i u susedne države, članice Unije.

Paralelno sa navedenim procesom osnažena je identifikacija pojedinih građana država Zapadnog Balkana sa sukobljenim stranama na ratištima u Siriji, Ukrajini i drugim kriznim oblastima.⁵⁴ To prati i njihovo učešće u ovim sukobima koje se ne smanjuje i pored prilično restriktivnog zakonodavstva koje sankcioniše ratovanje na inostranim ratištima.⁵⁵ Tako se uglavnom mlađi ljudi sa Zapadnog Balkana radikalizovanih svetonazora i religijskog opredeljenja angažuju u sukobima na Bliskom istoku i u Ukrajini i, pritom, ispoljavaju otvoreno nasilje i netrpeljivost prema drugom i drugačijem.

Zapadni Balkan bi zahvaljujući stalnoj „reanimaciji” negativnih političkih procesa mogao dugoročno da ostane evropska periferija. Ovaj usud prati Balkan već vekovima i očigledno da je izgradio i takav *image* u zapadnoj javnosti. To će teško biti izmenjeno u narednom periodu jer potencijalne nove nestabilnosti u regionu mogle bi da pojačaju negativne stereotipe u medijima zemalja Unije.

Globalna ekonomska i finansijska kriza koja se odražava i na Evropsku uniju, na Zapadnom Balkanu dodatno doprinosi novoj pojavi nestabilnosti i jačanju etnonacionalizma i ekstremizma. Ove pojave dodatno podstiču i kriminalizaciju ovdašnjih društava u kojima ne postoji suštinska, dubinska i celishodna borba protiv organizovanog kriminala i korupcije. Takođe, region može u narednom razdoblju biti suočen i sa problemima za potencijalno punktualnu ili sporadičnu pojavu terorističkih aktivnosti. Naravno, etnički ili verski motivisan terorizam samo bi doprineo stvaranju atmosfere „straha od suseda” i prouzrokovao novu nacionalističku kolektivnu histeriju sa nesagledivim posledicama. Potencijalno širenje ideja tzv. Islamske države Iraka i Levanta u regionu Zapadnog Balkana može rezultirati pojavom terorističkih aktivnosti.⁵⁶

Proces revitalizacije etnonacionalizma i sve ostale negativne pojave koje ga prate samo će učvrstiti periferni položaj Zapadnog Balkana u odnosu na razvijeniji deo evropskog kontinenta, ali i u odnosu na njegovo neposredno srednjeevropsko

⁵⁴ Dragan Đukanović, “The new wick on the ‘Balkan Power keg’?”, *Turkish Weekly*, 13 June 2015, www.turkishweekly.net/2015/06/13/op-ed/the-new-wick-on-the-balkan-powder-keg/, 24/07/2015.

⁵⁵ Pogledati uporednu analizu učešća građana država Zapadnog Balkana na stranim ratištima: „Da li su mjere vlasti zaustavile odlaske na strana ratišta?”, *Radio Slobodna Evropa*, Balkanski servis, 2. april 2015, www.slobodnaevropa.org/content/da-li-su-mjere-vlasti-zaustavile-odlaske-na-strana-ratista/26933459.html, 21/07/2015.

⁵⁶ Dragan Đukanović, “The new wick on the ‘Balkan Power keg’?”, op. cit.

okruženje. Tako će se on vratiti starom produblivanju antagonizama, a ne njihovom nadilaženju koje bi vodilo ekonomskom oporavku i nesmetanom razvoju ovog dela Evrope.

LITERATURA

- Ćulibrk, Svetozar, *Cvijićeva sociologija Balkana*, Institut društvenih nauka, Centar za sociološka istraživanja i Prosveta, Beograd, 1982.
- Đukanović, Dragan, “Bilateral Relations Between the Western Balkan Countries: Historical Background and Contemporary Challenges”, in: Duško Dimitrijević, Ivona Lađevac and Ana Jović-Lazić (eds), *Regionalism and Reconciliation*, Global Resource Management, Doshisha University and Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2014.
- Đukanović, Dragan, “The new wick on the ‘Balkan Power keg’?”, *Turkish Weekly*, USAK, Ankara, 13 June 2015, www.turkishweekly.net/2015/06/13/op-ed/the-new-wick-on-the-balkan-powder-keg/, 24/07/2015.
- Đukanović, Dragan, „‘Identitetska pitanja’ i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori”, *Međunarodni problemi*, god. LXVI, br. 3–4, 2014.
- Đukanović, Dragan, „Evropska unija i Zapadni Balkan: očekivanja i iščekivanja”, *Kultura polisa*, god. XI, posebno izdanje, 2014.
- Đukanović, Dragan, „Obrisi nastanka trećeg (hrvatskog) entiteta u Bosni i Hercegovini: stavovi lokalnih lidera, SAD i EU”, *Nacionalni interes*, 2015 (u štampi).
- Đukanović, Dragan, „Zanemareni građanin i ‘svemoćni’ etnos – legitimacijski temelji postjugoslovenskih država i entiteta”, u: Milan Podunavac i Biljana Đorđević (urs), *Ustavi u vremenu krize: postjugoslovenska perspektiva*, Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2014.
- Đukanović, Dragan, „Zapadni Balkan 2014. – napredak u evropskim integracijama ili stagnacija?”, u: Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić i Miloš Jončić (urs), *Srbija, region i Evropska unija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.
- Đukanović, Dragan, „Zapadnobalkanska šestorka – evropski podsticaji regionalnoj saradnji”, *Evropsko zakonodavstvo*, god. 12, br. 45–46, Beograd, 2013.
- Đukanović, Dragan, Jovanović, Milovan, „Kriza u Federaciji Bosne i Hercegovine — između građanskog bunta i revizije političkog sistema“, *Kultura polisa*, Kultura — Polis, Novi Sad, Institut za evropske studije, Beograd, god. XI, br. 24, Novi Sad, 2014, str. 59–80.
- Kišjuhas, Aleksej, „Istorijski revizionizam kao pseudoistorija”, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje – istorijski revizionizam u Srbiji*, Omladinski centar CK 13, Novi Sad, 2008.
- Lopandić, Duško i Kronja, Jasminka, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010.

- Markuš, Jovan B., *Grbovi, zastave i himne u Crnoj Gori*, Svetigora, Cetinje, 2007.
- Minić, Jelica, Đukanović, Dragan i Kronja, Jasminka, *Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu – kako dalje?*, Istraživački forum, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, maj 2014.
- Nešović, Branislav i Caleghini, Riccardo, „Zajednica/asocijacija srpskih opština – zbir svih naših strahova”, Kosovska fondacija za otvoreno društvo, Priština, AKTIV, Kosovska Mitrovica, 2015.
- “Non paper on the new concept of joint performance of the Western Balkan countries aimed at intensifying EU integration (Western Balkan Six – G6)”, presented by the Ministry of Foreign Affairs and European Integration of Montenegro, April 2013.
- Pavlović, Senka, „Građevina nedovršenog – problem identiteta Zapadnog Balkana”, *Međunarodna politika*, god. 61, br. 1138, Beograd, 2010.
- Pavlović, Stevan, *Istorija Balkana*, Clio, Beograd, 2001.
- Schimmelfennig, Frank and Sedelmeier, Ulrich, “Introduction: Conceptualizing of Europeanization of Central and Eastern Europe”, in: Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, (eds), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Cornell University Press, 2005.
- „Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore”, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 47/04, 12. jul 2004.
- Zundhauzen, Holm, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Clio, Beograd, 2008.

Dragan ĐUKANOVIĆ

**THE WESTERN BALKANS:
THE FATE OF AN EUROPEAN PERIPHERY**

ABSTRACT

The paper analyzes what is the current position of the Western Balkans in the context of contemporary European trends and events. The author considers the European and Euro-Atlantic integration a certain attempt to “relocate” the whole region of the Western Balkans from an obvious periphery to a semi-periphery position. The focus of analysis is on numerous problems such as continued revitalization of the local ethno-nationalisms, structural economic crisis, the presence of high levels of organized crime and corruption. The author points out that, so far, numerous attempts of the most influential members of the international community primarily the United States and the European Union have failed to promote the improvement of the relations between new-formed countries and to establish a sort of regional identity. The author argues that the creation of the antagonistic identities of the states and nations of the Western Balkans during the breakup of the former

Yugoslav federation was the main obstacle to the creation of the common identity. The author concludes that, in view of the new growing trends of ethnic nationalisms and certain forms of extremism and radicalism, the “relocation” of the Western Balkans from European periphery to the semi-periphery will not be short-term or easy, as evidenced by numerous internal problems and problems in bilateral relations.

Key words: Western Balkans, Europe, the European Union, periphery, semi-periphery, ethnic nationalism, the economic crisis.

Dr Duško DIMITRIJEVIĆ¹

UDK:341.17(4)

Bibliid: 0025-8555, 67(2015)

Vol. LXVII, br. 4, str. 365–390

Pregledni rad

oktobar 2015.

DOI:10.2298/MEDJP1504365D

OSVRT NA KONFERENCIJU O BEZBEDNOSTI I SARADNJI U EVROPI: 40 GODINA NAKON HELSINKIJA

APSTRAKT

Rad razmatra nastanak Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi (KEBS) kao značajnog međunarodnog pregovaračkog procesa iz vremena bipolarnog sveta, a potom analizira dinamiku institucionalnih promena u periodu nakon okončanja Hladnog rata, kada je KEBS prerastao u Organizaciju o bezbednosti i saradnji u Evropi (OEBS). Kao aktivni činilac procesa detanta ili popuštanja zategnutosti između SSSR-a i SAD-a, KEBS je bio forum iz kojeg su poticale sve inicijative vezane za prevazilaženje bezbednosnih problema u evropskim odnosima i na kome su definisane forme i načini za uspostavljanje međudržavne saradnje. Autor pruža pregled kako je međunarodna saradnja zasnovana na tzv. tri korpe sadržane u Završnom aktu iz Helsinkija postepeno prerasla u pravu panevropsku organizaciju sa ulogom da čuva nedeljivi bezbednosni prostor od Vankuvera do Vladivostoka. Autor zaključuje da će uloga OEBS-a vremenom stagnirati, odnosno da OEBS neće biti u mogućnosti da zadrži do sada stečenu poziciju u evroatlantskim i evroazijskim poslovima kao sveobuhvatni pregovaračko-konsultativni mehanizam i načelnu platformu za regionalnu bezbednost i saradnju.

Ključne reči: Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi (KEBS), Završni akt iz Helsinkija, Organizacija o bezbednosti i saradnji u Evropi (OEBS).

¹ Autor je naučni savetnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: dimitrijevic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. OI179023 za period 2011–2015.

SITUACIJA U SVETU UOČI SAZIVANJA KEBS-A

Međunarodne odnose druge polovine XX veka karakterisale su promene proistekle iz Drugog svetskog rata sa direktnim učinkom na globalnu strukturu moći. Sa slomom Trećeg Rajha u posleratnoj Evropi ukrstili su se uticaji Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Sovjetskog Saveza. Dojučerašnji ratni saveznici otvoreno su se sukobili o svim važnim pitanjima koja su se ticala podele ratnog plena. Nerešeni problemi, posebno pitanja definisanja statusa pobeđenih država, utvrđivanja državnih granica, pitanja ratnih reparacija, podele interesnih sfera i sfera uticaja, imala su značaj za oblikovanje novog svetskog poretka. U uslovima polarizacije dva ideološka protivnika, države bliske SAD-u s jedne, i Sovjetskom Savezu s druge strane, okupile su se u okviru vojno-političkih saveza NATO-a i Varšavskog ugovora i ekonomskih saveza, Evropskog saveta i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć.

Razlaz između saveznika bio je nagovešten još u ratnim uslovima na Jalti 1945. godine, kada je Evropa podeljena na interesne sfere velikih sila. Nakon rata, na sastanku predstavnika tri velike sile pobeđnice u Potsdamu u leto iste godine, došlo je do daljeg razmimoilaženja između Sovjetskog Saveza i zapadnih sila po pitanju reparacija, posebno njihovog ostvarivanja od strane Nemačke.² Uporedo sa ovim, počela su i međusobna optuživanja povodom mešanja u unutrašnje stvari evropskih država (npr. u Grčkoj, Čehoslovačkoj i drugim evropskim državama), potom povodom zadržavanja trupa na stranim teritorijama (sovjetskog prisustva na području Irana i Mandžurije, britanskog i francuskog prisustva na Srednjem istoku i britanskog prisustva u Grčkoj i Indoneziji), kao i povodom pitanja podele Nemačke i Berlina, a što je sve za posledicu imalo eroziju u odnosima velikih sila.

Proklamacijom tzv. Trumanove doktrine – koja je označila definitivno napuštanje dotadašnje izolacionističke spoljne politike SAD-a i prelazak na politiku intervencionizma i obuzdavanja u svrhu „odbrane slobodnog sveta” – uz obelodanjivanje sovjetske doktrine o nacionalno-oslobodilačkim pokretima kao rezervi svetske socijalističke revolucije, u Evropi je i formalno objavljen Hladni rat.³ Eru razdora i sukoba pratila je konfrontacija koja nije značila ni rat, ali ni mir, budući

² Hans Louis Trefousse, *The Cold War: A Book of Documents*, Caricorn Books, New York, 1966, p. 62, etc; Herbert Feis, *Between War and Peace: The Potsdam Conference*, Princeton University Press, Princeton, 1967, p. 376.

³ Harry S. Truman, *Memoirs*, Doubleday, Garden City, New York, 1956; G. F. Kennan, “The Sources of Soviet Conduct, *Foreign Affairs*, July 1947, pp. 566–582, www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook.cfm?smtID=3&psid=3629, 20/09/2015; Wilfrid Knapp, *A History of War and Peace, 1939–1965*, Oxford University Press, London, 1967, pp. 116–119; John Lukacs, *A New History of the Cold War*, Doubleday, Garden City, New York, 1965, p. 63, etc.

da su u odnosima između blokovski podeljenih država postojali svi oblici borbe osim direktnog vojnog sučeljavanja (od podizanja borbene gotovosti i blokada, do ekonomskog embarga, vojnih i političkih pretnji i pritisaka svih vrsta u cilju pokretanja rata na teritoriji drugih država). Hladni rat po sebi nije mogao da dovede do promena koje bi vodile slobodnoj akciji u svrhu jačanja mira i bezbednosti u Evropi. S obzirom na to da su se hladnoratovska sučeljavanja sve više pomerala u druga područja sveta (najpre na Daleki istok gde je izbio korejski rat), bilo je potrebno naći odgovarajuće puteve za poboljšanje odnosa između velikih sila. Popuštanje zategnutosti kroz proces detanta, koji je započeo od sredine pedesetih godina XX veka, upravo je označilo napredak u odnosima između Istoka i Zapada.⁴

Uporedo sa jenjavanjem Hladnog rata i popuštanjem zategnutosti između velikih sila, činjeni su i pokušaji za sazivanje sveevropske konferencije država radi jačanja evropske bezbednosti i saradnje. Proces je započeo Sovjetski Savez 1954. godine, kada je na sastanku četiri velike sile održanom u Berlinu, predložio sazivanje konferencije u svrhu zaključenja jednog opšteg ugovora o kolektivnoj bezbednosti u Evropi.⁵ Taj predlog uključivao je plan o garancijama bezbednosti kao i neutralizaciju Nemačke. Za zapadne zemlje ovaj predlog nije bio prihvatljiv iz razloga što je rešavanje pitanja nemačkog ujedinjenja za njih bio prioritet. Sovjetski Savez je naredne godine na sastanku u Ženevi insistirao da se problem evropske bezbednosti mora rešiti kroz zaključivanje sveopšteg ugovora, koji bi podrazumevao najpre pakt o nenapadanju, a potom i akt o raspuštanju vojno-političkih saveza koji bi bili zamenjeni jednim opštim sistemom bezbednosti u Evropi.⁶ Ni ovaj predlog, međutim, nije prošao jer su zapadne zemlje težište stavljale na nemačko ujedinjenje i nisu bile saglasne sa predlogom o raspuštanju vojno-političkih saveza, već za njihovo uključivanje u okvire sistema evropske bezbednosti.

Nakon pristupanja Savezne Republike Nemačke NATO-u, dalje insistiranje na stvaranju sistema kolektivne bezbednosti u Evropi nije bilo moguće. U datim prilikama, Sovjetski Savez je ograničio svoju inicijativu na zaključenje pakta o nenapadanju i na usvajanje mera o ograničavanju i kontroli naoružanja, uz posebno insistiranje na stvaranju tzv. denuklearizovanih zona. Ovo sužavanje problema nije doprinelo napretku, pa je Sovjetski Savez izneo novi predlog o zaključenju ugovora o prijateljstvu i saradnji, koji bi bio rezultat sazivanja jedne evropske konferencije. Međutim, zbog izbijanja berlinske krize (1958–1961) postizanje saglasnosti između

⁴ Ljubivoje Aćimović, *Problems of Security and Cooperation in Europe*, Sijthoff & Noordhoff, Alphen aan den Rijn, 1981, pp. 19–44.

⁵ Ljubivoje Aćimović i Sonja Oreščanin (urs), *Materijali o evropskoj bezbednosti i saradnji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1969, str. 197.

⁶ Wilfred Knapp, *A History of War and Peace, 1939–1965*, op. cit., p. 348, etc.

Istoka i Zapada nije bilo moguće. Sovjetski predlog o neutralizaciji zapadnog dela Berlina nije bio prihvaćen od strane zapadnih sila pre svega jer su se one zalagale za održanje svojih „stečenih prava”, uključujući povezanost ovog dela grada sa ostatkom Savezne Republike Nemačke. Otuda su se i problemi u vezi regulisanja statusa Nemačke i Berlina isprečili kao prethodno pitanje za regulisanje sistema opšteevropske bezbednosti. Sovjetski savez je koristio ovaj problem da bi sprečio zapadne sile da ostvare planove u vezi sa uključivanjem Savezne Republike Nemačke u NATO, u cilju zadržavanja teritorijalnog *statusa quo*, uspostavljenog nakon Drugog svetskog rata, dok su zapadne sile parirale takvom pokušaju.

U julu 1966. godine, Politički savetodavni komitet Varšavskog ugovora usvojio je u Bukureštu dokument pod nazivom Deklaracija o jačanju mira i bezbednosti u Evropi. Deklaracijom se pozivaju zainteresovane strane na sazivanje konferencije o bezbednosti i saradnji svih evropskih država, bez obzira na njihov politički, ekonomski ili društveni sistem. Svrha održavanja ove konferencije sadržana je u sovjetskoj inicijativi za priznanjem nemačkih istočnih granica, međunarodnim priznanjem Demokratske Republike Nemačke, normalizacijom odnosa između dve Nemačke, isključenjem Savezne Republike Nemačke iz programa nuklearnog naoružanja i potiskivanjem vojno-političkog prisustva SAD-a u Evropi. U konkretizaciji predloženih mera Deklaracijom se apostrofira značaj jačanja evropske bezbednosti kroz razvoj dobrosusedskih odnosa, razvoj mera vojnog detanta i ukidanja vojno-političkih saveza, te njihove zamene novim sistemom sveevropskog sistema kolektivne bezbednosti koji bi minimizirao, ako ne i isključio američki uticaj u Evropi.⁷

Kako navedeni predlog Deklaracije nije bio prihvaćen na Zapadu, Politički savetodavni komitet Varšavskog ugovora uputio je sredinom marta 1969. godine „apel” svim evropskim državama za sazivanje evropske konferencije o bezbednosti i saradnji. Vlada Finske podržala je organizovanje ovog multilateralnog političkog sastanka memorandumom od 5. maja 1969. godine upućenog svim evropskim državama, uključujući i SAD i Kanadu.⁸ Nakon što je Politički savetodavni komitet Varšavskog ugovora, na novom zasedanju održanom u Pragu krajem oktobra 1969. godine, izdao kominike o dnevnom redu buduće konferencije, države NATO-a su zvanično odgovorile usvajanjem deklaracije u decembru iste godine, dajući blagonaklonu podršku organizovanju ovog skupa. Na zasedanju Saveta NATO-a u maju 1970. godine u Rimu, zapadne države potvrdile su potrebu organizovanja konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi. Zapad je, pritom, insistirao na

⁷ *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu*, 1965, str. 237.

⁸ Jugoslavija je podržala predlog finske vlade zajedno sa vanblokovskim i nesvrstanim zemljama 25. jula 1969. godine.

uključivanju humanitarnih pitanja u dnevni red konferencije, *inter alia*, pitanja koja se odnose na slobodu kretanja ljudi, ideja i infomacija, kao i pitanja koja se odnose na razvoj saradnje na privrednom, kulturnom, naučnom i planu zaštite životne sredine. U prioritetne tačke dnevnog reda konferencije, zemlje Zapada uključile su još i principe na kojima bi trebalo da se zasnivaju odnosi između država, kao i vojne vidove saradnje koji obuhvataju pitanja razoružanja i mere za jačanje međusobnog poverenja.

Mesec dana kasnije, ministri spoljnih poslova država članica Varšavskog ugovora, na sastanku održanom u Budimpešti, usvojili su memorandum kojim su podržali institucionalizaciju konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi. Do kraja 1970. godine napravljen je određeni pomak u realizaciji predložene inicijative, ali uslovi za sazivanje konferencije sazreli su tek 1972. godine, nakon što je u Moskvi, u maju, potpisan ugovor o ograničenju strateškog naoružanja SALT1, to jest, nakon što su usvojeni Osnovni principi o međusobnim odnosima između SAD-a i Sovjetskog Saveza i pošto je postignuta načelna saglasnost o smanjenju oružanih snaga u Evropi. Sa potpisivanjem Završnog protokola uz Okvirni ugovor o Berlinu, u junu iste godine, između četiri sile pobjednice u Drugom svjetskom ratu (SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Sovjetskog Saveza), postignuta je definitivna saglasnost u vezi organizacije konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi. Ovim su bili ostvareni svi preduslovi za početak pripremnih pregovora i konsultacija.⁹

PRIPREMNI PREGOVORI ZA SAZIVANJE KONFERENCIJE O BEZBEDNOSTI I SARADNJI U EVROPI

U osnovi ideje o sazivanju Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi nalazile su se ideološke postavke o izgradnji kvalitativno novog sistema međunarodnih odnosa koji bi bio zasnovan na odvracanju od upotrebe sile i pretnje, odnosno na podsticanju međunarodne saradnje u cilju stvaranja stabilnog mira i bezbednosti u Evropi. Osim ovog osnovnog cilja koji je okupio države učesnice konferencije, po svim drugim sadržinskim elementima ovog skupa protezao se širok spektar većih ili manjih razlika. Generalno uzevši, u pregovorima su postojala tri strateška pristupa iz kojih se dalje izvodilo taktičko postupanje država u svrhu

⁹ Jugoslavija je dala doprinos realizaciji ideje o sveevropskom okupljanju u okviru konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi. Kroz zvanične dokumente objavljene 1970. godine poput – Jugoslovenski pogledi na probleme evropske saradnje i bezbednosti, Evropska saradnja, Regionalne mere razoružanja u Evropi, Prednacrt Deklaracije principa o evropskoj saradnji i bezbednosti – te dokument Gledišta Vlade SFRJ o pripremama za Konferenciju o evropskoj bezbednosti i saradnji od 1972. godine, Jugoslavija je razvila sopstveni koncept o organizaciji ovog skupa. Videti: „Gledišta Vlade SFRJ o pripremama za Konferenciju o evropskoj bezbednosti i saradnji”, Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, 1972.

ostvarivanja osnovnog cilja Konferencije. Prvo, države članice Varšavskog ugovora (osim Rumunije), imale su kao prioritet ostvarenje ideje o legalizaciji teritorijalnog i političkog *statusa quo* u Istočnoj Evropi i u tim uslovima, unapređenje detanta između velikih sila. Drugo, države članice NATO-a želele su popuštanje zategnutosti uz stvaranje uslova kojim bi se *de facto* sprečilo sankcionisanje teritorijalnog i političkog stanja uspostavljenog na razvalinama Drugog svetskog rata. Konačno, vanblokovske – neutralne i nesvrstane države (pre svih Jugoslavija), imale su za cilj napuštanje koncepta blokovske podela sveta.¹⁰

U pripremi konferencije učestvovala su sve evropske države (izuzev Albanije), kao i SAD i Kanada. U prvoj fazi pripremnih pregovora koji su otpočeli u Helsinkiju 22. novembra 1972. godine, bila su rešena samo neka proceduralna pitanja i obavljena je razmena mišljenja između država o osnovnim pitanjima Konferencije. Ovom prilikom izražena su velika neslaganja između Istoka i Zapada, budući da je Istok insistirao na ubrzanom održavanju Konferencije, dok je Zapad bio za prethodno utvrđivanje sadržaja pregovora. Faktički, ova faza pripremnih pregovora koja je trajala sve do 15. decembra 1972. godine, bila je bez nekog valjanog dnevnog reda sa osloncem na jugoslovenski predlog o programu rada koji, međutim, nije bio i zvanično usvojen.

U drugoj fazi pripremnih pregovora koji su trajali od 15. januara do 9. februara 1973. godine, države su podnele predloge dnevnog reda Konferencije, dok su u trećoj fazi (od 26. februara do 6. aprila 1973), ti predlozi bili i neposredno razmotreni. Zbog neslaganja oko sadržaja i strukture dnevnog reda, te i vremena kada je dnevni red trebalo konkretno definisati, bile su formirane tzv. korpe u pojedinim oblastima interesovanja država učesnica. Prva korpa je trebalo da obuhvati političko-bezbednosna pitanja, druga privredna pitanja, a treća humanitarna pitanja i pitanja iz oblasti kulture.

U poslednjoj fazi pripremnih pregovora, od 25. aprila do 8. juna 1973. godine, države su postigle dogovor o svim otvorenim pitanjima koja su uneta u Završne preporuke sa helsinških konsultacija, neoficijelno nazvane „Plava knjiga” (*Blue*

¹⁰ Sovjetski Savez je iz taktičkih razloga u Helsinkiju tražio ubrzanje Konferencije i sužavanje tematike strateški određenih ciljeva (tzv. načela Konferencije), dok su SAD i članice NATO-a taktički radile u suprotnom pravcu radi dobijanja širih koncesija od sovjetske strane i država članica Varšavskog ugovora. To se pre svega odnosilo na koncesije u humanitarnoj i kulturnoj oblasti. Neutralne države (Austrija, Švajcarska i Švedska) igrale su posredničku ulogu, dok su nesvrstane države bile angažovane u akciji prevazilaženja spornih pitanja. Neke od pripadnica zapadnog bloka (Italija, Velika Britanija i Holandija), iako trajno opredeljene za ciljeve NATO-a, tražile su kompromisna rešenja sa državama Istočne Evrope. Francuska je lavirala između interesa Istoka i Zapada, a dve nemačke države bile su zainteresovane prevashodno za rešavanje pitanja sopstvenog statusa i ujedinjenja.

book).¹¹ U Završnim preporukama bilo je predviđeno da se Konferencija održi u tri faze. U prvoj fazi planirano je usvajanje preporuke sa pripremnog sastanka na nivou ministara spoljnih poslova. Potom, u drugoj fazi planirano je da se uobličiti tekst Završnog akta Konferencije na nivou predstavnika ministara spoljnih poslova. Konačno, u trećoj završnoj fazi planirano je usvajanje Završnog akta na nivou šefova država ili vlada. Istovremeno sa pomenutim planom usvojen je predlog da se prva i treća faza Konferencije održe u Helsinkiju, a da se druga održi u Ženevi u vidu rada komiteta i potkomiteta. U Završnim preporukama definisana su pravila procedure koja, između ostalog, obuhvataju konsenzualno usvajanje odluka, poštovanje načela suverene jednakosti i ravnopravnosti, poštovanje principa rotacije predsedavanja radnim grupama i poštovanje principijelno usvojenog stanovišta da se Konferencija održava van postojećih vojno-političkih blokova. Predloženi dnevni red predvideo je i da će se Konferencija baviti pitanjima bezbednosti u Evropi, saradnjom država učesnica u oblasti privrede, nauke, tehnike i zaštite životne sredine, saradnje u humanitarnoj oblasti i pitanjem kontinuiteta rada Konferencije.

TRI FAZE KONFERENCIJE O BEZBEDNOSTI I SARADNJI U EVROPI

Prva faza Konferencije održana je u Helsinkiju od 3. do 7. jula 1973. godine. Konferencija je usvojila Završne preporuke na nivou ministara spoljnih poslova. U ovoj fazi iznete su načelne pregovaračke pozicije državnih delegacija. Jedna od tema bilo je učešće mediteranskih zemalja u radu Konferencije. Povodom ovog pitanja došlo je do ozbiljnog razmimoilaženja između država Zapada i Istoka.¹²

Druga faza Konferencije inicirana je odlukom donetom u Helsinkiju 7. jula 1973. godine, a prethodio joj je sastanak Koordinacionog komiteta šefova državnih delegacija kao tela nadležnog za usklađivanje aktivnosti svih komiteta

¹¹ Završne preporuke sa helsinških konsultacija predstavljale su kompromis na čijoj osnovi je sazvana i održana Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi. Tzv. Plava knjiga na 27 stranica sadrži delove koji se odnose na organizaciju konferencije, dnevni red sa odgovarajućim instrukcijama, učesnike, datum i mesto održavanja Konferencije, pravila postupka i finansijske aranžmane. Videti: "Final Recommendation of the Helsinki Consultations", Helsinki, 1973, www1.umn.edu/humanrts/osce/new/FINALREC.htm, 01/09/2015.

¹² Španskom predlogu o učešću Tunisa i Alžira suprotstavile su se neke države Zapada, ističući potrebu učešća Izraela u radu Konferencije, što je bilo neprihvatljivo državama Istoka. Videti: "Conference on Security and Cooperation in Europe, Stage One", Verbatim Records, July 1973; Vladimir Bilandžić, „Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi”, *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu*, Beograd, 1974, str. 79.

Konferencije.¹³ Konferencija je nastavila rad u Ženevi od 18. septembra 1973. do 21. jula 1975. godine. S obzirom da je bila sastavni deo šireg svetskog procesa koji je trebalo da dovede do prevazilaženja postojećeg i uspostavljanja novog stanja u odnosima između velikih sila, na Konferenciji su usvojene određene političke odluke koje su predstavljale garanciju budućih odnosa država učesnica Konferencije. U tom pogledu, u drugoj fazi skupa razmotrena su sva važnija pitanja čija su rešenja kasnije uneta u Završni akt.

Na samom početku ove faze međutim, došlo je do suprotstavljanja stavova usled kompleksnosti materije kojom se Konferencija bavila. Razlike u stavovima i ciljevima koje su države učesnice nastojale da postignu odrazile su se na usporavanje rada Konferencije i nadmudrivanje oko regulisanja pitanja koja su se, između ostalog, odnosila i na principe teritorijalnog integriteta, nepovredivosti granica, nemešanja u unutrašnje poslove, poštovanja osnovnih ljudskih prava i osnovnih sloboda, te s tim u vezi povezanih prava samoopredeljenja naroda i prava nacionalnih manjina (čiji je inicijator bila Jugoslavija). Taktika Zapada bila je da izvrši pritisak na Sovjetski Savez i njegove saveznice radi postizanja određenih ustupaka u „trećoj korpi”. S druge strane, Sovjetski Savez i njegove saveznice insistirale su na što efikasnijem radu Konferencije čiji su rezultati trebali da obuhvate prioritete iz „prve korpe”, u okviru koje je princip o nepovredivosti državnih granica za Sovjetski Savez imao presudni značaj, budući da bi se njegovim usvajanjem legitimizovao teritorijalni *status quo* u Istočnoj Evropi.

Vanblokovske države su se suprotstavljale nastojanjima da se rad Konferencije podredi interesima velikih sila i njihovih satelita uključenih u vojno-političke saveze. U tom smislu insistirale su na prevazilaženju blokovske podeljenosti u međunarodnim odnosima kroz razvoj saradnje i ravnopravnih uslova delovanja na međunarodnom planu. Vanblokovske države insistirale su na priznanju suverene jednakosti i prihvatanju postojanja statusa zemalja u razvoju, gde je koncept Novog međunarodnog ekonomskog poretka trebalo da ima primaran značaj na liniji tretiranja evropske bezbednosti u sklopu tekućih svetskih procesa i ugradnje u tzv. svetsku dimenziju Završnog akta iz Helsinkija (a čiji inicijator je bila Jugoslavija). Pored navedenog, vanblokovske države (ali i grupa neutralnih država), doprinele su da Konferencija bude jedno pregovaračko telo podobno da deluje u cilju demokratizacije međunarodnih odnosa. To je najvidljivije u pravilima procedure, među kojima je prihvaćeno pravilo opšte saglasnosti tzv. konsenzus kao odlučujuće pravilo za ceo sistem rada Konferencije. S obzirom da je ova faza Konferencije bila

¹³ Organizaciona struktura komiteta Konferencije pokrivala je oblast bezbednosti (prvi komitet), privrede, nauke, tehnologije i zaštite čovekove okoline (drugi komitet) i saradnje u humanitarnoj, kulturnoj i drugim oblastima (treći komitet).

krajnje usložnjena međusobnim razlikama, bilo je potrebno ispoljiti određenu političku fleksibilnost kako bi došlo do uzajamnih ustupaka u pregovorima. Ta orijentacija bila je izražena kroz susrete predstavnika država učesnica na najvišem nivou (npr. kroz susret Gromiko-Kisindžer maja 1975. godine u Beču, Brežnjev-Vilson februara 1975. godine u Moskvi, Tito-Kekonen u martu iste godine u Beogradu itd.), što je u završnici dovelo do odluke da se otpočne sa trećom fazom Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi.

U trećoj, završnoj fazi Konferencije, održanoj u Helsinkiju od 30. jula do 1. avgusta 1975. godine, učestvovali su predstavnici 33 evropske države, predstavnici SAD-a i Kanade. Konferencija je predstavljala svojevrstni međunarodni i sveevropskih politički skup na kojem je saglasnošću volja njegovih učesnica postignut Završni akt o zajedničkim ciljevima i metodima njihovog ostvarivanja. Bila je to Konferencija bez presedana na kojoj su države severne hemisfere na najvišem političkom nivou (na nivou šefova država ili vlada), preuzele obaveze od dalekosežnog značaja za Evropu i svet u celini.¹⁴ Narednih petnaest godina (sve do Pariskog sastanka na vrhu 1990. godine), Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji nije menjala svoj karakter, već je ostala neinstitucionalizovani politički proces i kontinuirana politička akcija vođena zajednički promovisanim principima i pravilima ponašanja programiranim u akcionim planovima.

ZAVRŠNI AKT IZ HELSINKIJA

Završni akt predstavlja najznačajniji akt koji je Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji usvojila 1. avgusta 1975. godine u Helsinkiju.¹⁵ To je ujedno bio i temeljni dokument pomoću kojeg su države učesnice uspostavile političku platformu za sprovođenje programa zajedničkih akcija ka jačanju bezbednosti i unapređenju saradnje u Evropi. Iako iz Završnog akta, pripremnih radova i kasnije državne prakse nije bilo moguće zaključiti da je dokument imao pravno obavezujuću snagu međunarodnog ugovora, činjenica je da je Završni akt usvojen konsenzusom država učesnica i da su ga potpisali najviši državni funkcioneri, to jest, šefovi država ili vlada. Otuda, Završni akt iz Helsinkija predstavlja *de facto* multilateralni sporazum ili međunarodni akt *sui generis* karaktera, čija je obavezujuća snaga

¹⁴ Vladimir Bilandžić i Ljubivoje Aćimović, „Helsinki-Ženeva-Helsinki 1973–1975”, *Međunarodni problemi*, vol. XVIII, br. 1, 1967; Vladimir Bilandžić, „Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi”, op. cit., str. 79–95; Ljubivoje Aćimović, *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1978, str. 166.

¹⁵ “Final Act”, Conference on Security and Co-operation in Europe, 1 August 1975, Helsinki. Za prevod videti: *30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Misija OEBS u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd, 2005, str. 25–80.

proizlazila iz političke nagodbe i moralne obzirnosti svih država učesnica Konferencije. Sačinjen na šest zvaničnih jezika Konferencije, Završni akt nije podlegao obavezi registracije na osnovu člana 102. Povelje Ujedinjenih nacija. Ovaj izuzetno važan međunarodni dokument deponovan je vladi Finske na čuvanje, a kasnije je distribuiran i svim članicama Ujedinjenih nacija.

Akt sadrži pet poglavlja. Najširi deo prvog poglavlja (tzv. Prve korpe), obuhvaćen je Deklaracijom o principima međusobnih odnosa. Deklaracija po svome sadržaju obuhvata uvodne i završne odredbe i odredbe koje se odnose na obaveze država učesnica na planu poštovanja tzv. dekaloga međunarodnopravnih principa, i to: principa suverene jednakosti i prava inherentnih suverenitetu;¹⁶ principa uzdržavanja od pretnje silom ili upotrebe sile;¹⁷ principa nepovredivosti granica;¹⁸

¹⁶ Jugoslavija je u skladu sa nastojanjima Pokreta nesvrstanih zemalja dala predlog osnovnih elemenata principa suverene jednakosti. Videti: „Jugoslavenski nacrt Deklaracije”, *Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1973, str. 113. Deklaracija o principima međusobnih odnosa precizira sledeće elemente principa suverene jednakosti: 1) principijelnu izjavu o obavezi međusobnog poštovanja suverene jednakosti i posebnosti država uz naglašavanje svih prava inherentnih suverenitetu; 2) pravnu jednakost, teritorijalni integritet i političku nezavisnost; 3) slobodu odlučivanja o sopstvenom unutrašnjem razvoju; 4) slobodu spoljnopolitičkog odlučivanja (koja uključuje slobodu odlučivanja o pripadnosti vojno-političkim savezima ili opredeljivanju za status neutralnosti) i, 5) jednakost u pravima i obavezama država u okvirima međunarodnog prava. Iz navedenog proizlazi da je princip suverene jednakosti postavljen u okviru koncepta sadržanog u Povelji Ujedinjenih nacija kao polazne osnove za demokratizaciju međunarodnih odnosa. Videti: Đura Ninčić, *Problem suverenosti u Povelji i praksi Ujedinjenih nacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967, str. 396.

¹⁷ Prilikom formulisanja principa uzdržavanja od pretnje silom ili upotrebe sile, Jugoslavija je iznela stav da ne treba prihvatiti dvostruke standarde pri primeni ovog principa, već da treba težiti potpunom i безусловnom uzdržavanju od upotrebe sile „bez ikakvog izgovora” (“Declaration on the Principles Guiding Relations between the Participating States”, CSCE/II/A/5). Zbog protivljenja blokova i indiferentnosti vanblokovskih zemalja, svetska dimenzija evropske bezbednosti i saradnje nije uneta u tekst Završnog akta.

¹⁸ Završni akt iz Helsinkija sa Deklaracijom o principima međusobnih odnosa napravio je iskorak po pitanju formulisanja principa nepovredivosti granica, koji nije bio definisan ni u Povelji UN niti u Deklaraciji Generalne skupštine UN o principima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država od 1970. godine. Predloge za unošenje ovog principa u Završni akt izneli su Sovjetski Savez, Francuska i Jugoslavija. Problem formulisanja principa nepovredivosti granica nastao je zbog tvrdokornog stava Sovjetskog Saveza koji je težio zadržavanju teritorijalnog *statusa quo* i sankcionisanju granica u posleratnoj Evropi. Pošto Zapad nije bio spreman da prihvati tezu o nepromenljivosti granica u Evropi, predložio je rešenje da se granice mogu menjati, ali isključivo mirnim putem. Predlog je išao na ruku dvema nemačkim državama koje su smatrale da između njih ne postoje međunarodne granice i da se iste mogu menjati mirnim putem. Jugoslavija je smatrala da princip treba poštovati iz sopstvenih bezbednosnih razloga i nerešenih pitanja sa susedima (najpre Italijom i Bugarskom). Usvojeni tekst *de facto* priznaje granice svih država u posleratnoj Evropi (i

principa teritorijalnog integriteta država;¹⁹ principa mirnog rešavanja sporova;²⁰ principa nemešanja u unutrašnje poslove drugih država;²¹ principa poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda uključujući slobodu misli, savesti, veroispovesti i ubeđenja;²² principa ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda;²³ principa saradnje među državama,²⁴ i principa savesnog ispunjavanja obaveza u skladu sa

Albanije koja nije bila učesnica Konferencije). Videti: “Declaration on the Principles Guiding Relations among the Participating States”, CSCE/II/A/1, CSCE/II/A/12, CSCE/II/A/5.

¹⁹ Kao i prilikom formulisanja principa nepovredivosti granica, Jugoslavija je predložila usvajanje šireg koncepta teritorijalnog integriteta. Jugoslavija se zalagala za inkriminisanje direktnih i indirektnih povreda koje mogu dovesti do ugrožavanja teritorijalnog integriteta i nacionalnog jedinstva. Predlog nisu prihvatile zapadne zemlje. Videti: “Declaration on the Principles Guiding Relations among the Participating States”, CSCE/II/A/5.

²⁰ Usvojeni princip mirnog rešavanja sporova polazi od odredbi Povelje UN i Deklaracije o principima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država. Konstitutivni elementi ovog principa, koji je komplementaran sa principom nepribegavanja sili, uneti su u Deklaraciju o principima međusobnih odnosa. Švajcarska je dala predlog da se na Konferenciji usvoji Konvencija o evropskom sistemu mirnog rešavanja sporova, što nije prošlo zbog protivljenja Istočnog bloka. Videti: “Declaration on the Principles Guiding Relations among the Participating States”, CSCE/II/B/1. Jugoslavija je istupila sa neformalnim predlogom koji je podrazumevao fleksibilniji pristup u formiranju jednog stalnog mehanizma za rešavanje sporova mirnim putem u Evropi. Inicijativa se oslanjala na švajcarski predlog, ali je usled nepopustljivosti strana izlaz pronađen u odlaganju rešenja. Videti: *Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1975, str. 117.

²¹ Princip zabrane mešanja u unutrašnje poslove drugih država ili neintervencije izraz je zaštite državnog suvereniteta i naličje principa zabrane sile ili pretnje u međunarodnim odnosima.

²² Na zahtev zapadnih država u Deklaraciju je unet princip o poštovanju i unapređenju ljudskih prava i osnovnih sloboda na univerzalnom planu.

²³ Jugoslavija se zalagala za univerzalnu primenu principa samoopredeljenja naroda koji je podrazumevao izričit zahtev za ukidanjem kolonijalizma i unošenje principa o dekolonizaciji. Videti: “Europe’s Contribution for World Peace and Security and the Self-Determination of Colonial Peoples”, CSCE/II/C1/9. Protiv jugoslovenskog predloga bili su Sovjetski Savez i članice Varšavskog ugovora (izuzev Rumunije), koje su smatrale da je princip pre svega namenjen vanevropskim narodima i da bi njegovo unošenje značilo presedan u evropskim prilikama koje zahtevaju teritorijalni *status quo*. Zapadne države zastupale su unošenje ovog principa u Završni akt zbog očuvanja prava na ujedinjenje dve Nemačke, zadržavanje prava baltičkih naroda na samoopredeljenje do otcepljenja i snaženje mogućih zahteva drugih istočnoevropskih zemalja radi slabljenja uticaja Sovjetskog Saveza.

²⁴ U suštini, usvojeno rešenje je predstavljalo svojevrzni politički kompromis koji je podrazumevao tešnje međusobne odnose na boljoj i trajnijoj osnovi između država učesnica Konferencije koji ne bi bili zasnovani na blokovskoj podeli. Za jugoslovenski predlog koji je bio na liniji usvojenog teksta principa saradnje među državama videti: *Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1973, str. 114.

međunarodnim pravom.²⁵ Principi sadržani u Deklaraciji originarno proizilaze iz Povelje Ujedinjenih nacija i Deklaracije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o principima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država iz 1970. godine.²⁶ Završni akt samo reafirmiše njihovu primenu bez obzira na politički, ekonomski ili društveni sistem država, njihovu veličinu i geografski položaj ili stepen ekonomskog razvitka.²⁷

Prvo poglavlje obuhvata još i političke aspekte evropske bezbednosti koji između ostalog sadrže rešenja na planu implementacije principa uzdržavanja od upotrebe sile i pretnje silom koji je predložila Rumunija i rešenja u vezi nacrtu konvencije o evropskom sistemu mirnog rešavanja sporova koje je iznela Švajcarska. Pored toga, u prvom poglavlju sadržani su i vojni vidovi evropske bezbednosti za čije formulisanje su *inter alia*, bile zaslužne nesvrstane i neutralne države (između ostalih i Jugoslavija).²⁸ Vojni vidovi evropske bezbednosti obuhvatili

²⁵ Formulacija principa savesnog ispunjavanja obaveza u skladu sa međunarodnim pravom prihvata primat obaveza koje proizilaze iz Povelje UN (član 103). Princip se odnosi na obaveze koje proizilaze iz opštepriznatih načela i pravila međunarodnog prava i na obaveze koje proizilaze iz ugovora i drugih sporazuma. Ovakvo tautološki postavljena formulacija obuhvata nepisane izvore međunarodnog prava (običaje) i pisane izvore – ugovore koji su zaključeni u skladu sa međunarodnim pravom i koji mogu proizvoditi dejstvo po međunarodnom pravu. Uključivanje navedene sadržine u tekst Završnog akta značio je prekid sa ranijom političkom praksom zaključivanja međunarodnih ugovora prinudnim putem. Jugoslavija je od samog početka pokazala razumevanje za ovakav pristup, pa je prihvatila predloženu formulaciju. Videti: *Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1975, str. 116.

²⁶ Rezolucija Generalne skupštine UN br. 2625 (XXV). Videti: Milan Šahović, *Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade and Oceana Publications, Dubbs Ferry (NY), 1972.

²⁷ Iako su ugrađeni u jedan međunarodni politički sporazum, principi o međusobnim odnosima država učesnica ne gube međunarodni pravni karakter. Obaveze država učesnica Konferencije sledstveno se ne odnose samo na poštovanje principa, već i na njihovo sprovođenje u život bez ikakve diskriminacije. Svi principi *per se* moraju se bezrezervno i jednako primenjivati i tumačiti u međusobnoj vezi. Nijedan princip ne može imati poseban status i značaj u odnosu na druge nabrojane principe. Deklaracijom se vrši samo njihova proklamacija, tumačenje i potvrđivanje u datim istorijskim okolnostima. U izvesnom smislu, Deklaracijom se daje doprinos daljoj kodifikaciji i progresivnom razvoju opšteg međunarodnog prava, te njegovoj široj primeni u specifičnim evropskim uslovima. Videti: Đura Ninčić, “Les implications générales juridiques et historiques de la Declaration d’Helsinki”, *Academie de Droit International, Recueil des Cours*, vol. I, 1977, p. 61, etc.

²⁸ Vanblokovske i neutralne države činile su zajednički front na planu regulisanja vojnih vidova bezbednosti koji je bio suprotstavljen negatorskom stanovištu Sovjetskog Saveza i članica Varšavskog ugovora (sa izuzetkom Rumunije), s jedne strane, i deklarativnom stanovištu SAD-a i zapadnih saveznika sa druge strane. Jugoslavija je zahtevala da se obuhvati celokupna materija vojnih vidova evropske bezbednosti – od mera za jačanje poverenja koje uključuju notifikaciju

su određene principe vezane za ograničavanje naoružanja i obima oružanih snaga u Evropi, kao i mere za jačanje poverenja.²⁹ U celini posmatrajući, ovo je bio prvi korak na putu stvaranja sveevropskog multilateralnog sistema vojnih mera bezbednosti i u tom smislu sa njim je oživotvoren jedan mehanizam kojim je prevaziđen monopol vojno-političkih blokova u oblasti vojnih vidova bezbednosti u Evropi. Posledično, njime je utrt i put ka uspostavljanju sistema kontrole i ograničavanja vojnog faktora u Evropi.

U drugom poglavlju Završnog akta sadržano je šest delova u kojima se generalno razrađuju modeli saradnje u oblasti trgovine, industrije i projekata od zajedničkog interesa, nauke i tehnologija, obrazovanja, zaštite životne sredine, saobraćaja, turizma i rešavanja pitanja radnika migranata.³⁰ Treće poglavlje Završnog akta obuhvata probleme saradnje i bezbednosti u Mediteranu. Problemi se odnose na unapređenje privredne saradnje i zaštitu životne sredine. U četvrtom poglavlju Završnog akta sadržana su pitanja humanitarne prirode počev od proširenja kontakata među ljudima (redovnih susreta na osnovu porodičnih veza, spajanja porodica, zaključenju brakova između različiti državljana, putovanja u lične i profesionalne svrhe, poboljšanja turističkih uslova, proširivanja kontakata omladine i dr.), do poboljšanja razmene i

vojnih manevara i pokreta, pozivanje posmatrača na manevre, preko ograničavanja vojnih aktivnosti koje izazivaju uznemirenost i napetost, do načelne postavke u vezi sa vojnim vidovima bezbednosti posebno u odnosu na smanjenje oružanih snaga i doprinosa naporima usmerenim ka opštem i potpunom razoružanju kojeg je po jugoslovenskom mišljenju trebalo realizovati kroz svetski pregovarački forum pod okriljem Ujedinjenih nacija. Videti: "Military Aspects of Security in Europe: Measures Intended to Strengthen Confidence", CSCE/II/C/3; "Military Aspects of Security in Europe: Arms Limitation and Disarmament", CSCE/II/C/7. Kipar i Malta su podržale jugoslovenske predloge naglašavajući značaj mediteranske dimenzije bezbednosti u Evropi.

²⁹ Pitanje razoružanja nakon Drugog svetskog rata postavilo se kao logičan cilj kojem međunarodna zajednica u celini treba da teži u svrhu trajne eliminacije rata i upotrebe sile i pretnje u međunarodnim odnosima. Ipak, proces razoružanja nije doveo sasvim do željenih rezultata, jer se trka u naoružavanju nastavila nesmanjenim tempom za vreme Hladnog rata i kasnije. Proces razoružanja obuhvatio je komponente koje generalno podrazumevaju kontrolu razoružanja, ograničenje naoružanja, smanjenje oružanih snaga, prateće mere i mere za jačanje poverenja. Mere za jačanje poverenja sadržale su obaveze država učesnica da najave vojne manevre i da razmene posmatrače i obavezu pružanja informacija zainteresovanim stranama o toku pregovora povodom vojnih vidova bezbednosti.

³⁰ Druga korpa Završnog akta nosi naziv „Saradnja u oblasti privrede, nauke i tehnologija i zaštite životne sredine” i uređuje dugoročne ciljeve razvoja saradnje uz usvajanje konkretnih programa akcije i institucionalnih mera za njihovo ostvarenje. Uključenjem ovog segmenta bezbednosti u koncept tzv. svetske dimenzije evropske bezbednosti i saradnje, Konferencija za bezbednost i saradnju uspostavila je funkcionalni odnos prema Komisiji UN za ekonomsku saradnju u Evropi (u čijoj su nadležnosti većim delom do tada i bila pitanja obuhvaćena Drugom korpom Završnog akta). Videti: Ljubivoje Acimović, *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, op. cit., str. 321.

pristupa informacijama, te proširenja odnosa i unapređenja kulturne saradnje i obrazovanja.³¹ Peto poglavlje Završnog akta reguliše pitanje kontinuiteta Konferencije.³² Istim je utvrđeno da će se na prvom narednom sastanku u Beogradu posebno razmotriti iskustva stečena na Konferenciji u Helsinkiju, te da će se doneti i odgovarajuće odluke. Istovremeno sa ovim zaključcima, odati je priznanje Jugoslaviji na aktivnoj ulozi koju je preuzela tokom Konferencije u Helsinkiju.³³

PREOBRAŽAJ KONFERENCIJE ZA EVROPSKU BEZBEDNOST I SARADNJU U ORGANIZACIJU ZA EVROPSKU BEZBEDNOST I SARADNJU

Proces započet pod okriljem Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS) ostao je na snazi i nakon završetka Hladnog rata, kada je došlo do realizacije

³¹ Povodom saradnje u humanitarnoj oblasti i oblasti slobodnog kretanja ljudi, ideja i informacija iz domena tzv. Treće korpe Završnog akta, došlo je do razilaženja oko pitanja pravne prirode obaveznosti i širine zahvata i stepena konkretizacije predloženih mera. Sovjetski Savez i istočnoevropske države uglavnom su zastupale stav o poštovanju principa suverene jednakosti i nemešanja u unutrašnje poslove, a koji je precizirao mogućnost unošenja zaštitnih klauzula u tekst Završnog akta. Države Zapada (pre svega članice NATO-a) koristile su ovo pitanje u taktičke i propagandne svrhe i insistirale na automatskom dejstvu ovih mera i obavezi usklađivanja nacionalnih zakonodavstava. Jugoslavija se kao nesvrstana država načelno slagala sa širinom predloga koje je imao Zapad, ali je bila duboko protiv njegove zloupotrebe. Kompromis između učesnika Konferencije nađen je u okviru tzv. Paket-nagodbe, 26. jula 1974. godine, kojom je predviđeno pozivanje na principe iz Deklaracije o principima međusobnih odnosa, čija je implementacija na unutrašnjem planu značila prihvatanje međunarodnih standarda o poštovanju ljudskih prava. Videti: *Ibid.*, pp. 309–310.

³² U toku pregovora povodom ovog pitanja koje je ušlo u tzv. Četvrtu korpu Završnog akta došlo je do ozbiljnih razmimoilaženja između Sovjetskog Saveza i SAD-a. Dok su jedni smatrali da kontinuitet rada Konferencije treba obezbediti kroz institucionalizaciju tj. stvaranje savetodavnog komiteta sa funkcijom nadzora mira i bezbednosti u Evropi, drugi su odbacivali ideju kontinuiteta Konferencije. Kako je činila deo pozitivne transformacije međunarodnih odnosa, Konferencija je morala da dobije element stalnosti u ostvarivanju detanta i prevazilaženja blokovske podele. Stoga je u preambularnom delu Završnog akta iz Helsinkija usvojen princip kontinuiteta koji je definisan na osnovu jugoslovenskog predloga. Videti: CSCE/CC/WG/IV/1

³³ Izjavljujući rešenost da nastave multilateralni proces započet Konferencijom, države učesnice su umesto uspostavljanja sistema redovnog okupljanja na sveevropskoj osnovi, predvidele mogućnost organizovanja sastanaka po rotacionom sistemu, a u svrhu „temeljite razmene mišljenja kako o sprovođenju u život odredbi Završnog akta i izvršavanju zadataka koje je odredila Konferencija, tako i, u kontekstu pitanja kojima se ona bavila, o produbljivanju svojih međusobnih odnosa, poboljšanju bezbednosti i razvijanju saradnje u Evropi, i o razvoju procesa popuštanja zategnutosti u budućnosti”. O odlukama donetim na skupu u Beogradu održanom od juna 1977. do marta 1978. godine videti u: Radovan Vukadinović, „Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji”, *Politička misao*, vol. 16, br. 2, 1979, str. 345–358.

procesa detanta, a potom posledično i do ukidanja blokovske podeljenosti Evrope i sveta. U novom međunarodnom okruženju, u kojem je bipolarni sistem zamenjen unipolarnim i u kojem je zapadna koalicija predvođena SAD-om određivala ulogu i poziciju gotovo svih subjekata međunarodnih odnosa, učesnice KEBS-a sve više su se okretale idejama njegove institucionalne transformacije koja je trebalo da posluži legitimizaciji novog političkog stanja, jačanju mira i bezbednosti, unapređenju demokratije, ljudskih prava i razvoju međunarodnih odnosa. U međuvremenu, zahvaljujući široko postavljenoj organizacionoj strukturi i fleksibilnom načinu delovanja, KEBS se od Helsinkija 1975. do Pariza 1990. godine nije menjao, s tim što su sastanci održavani u tom periodu dali značajne rezultate na planu primene multilateralne diplomatije. Na primer, Beogradski sastanak od 1977–1978. godine postavio je osnove i proceduralne standarde za kontinuitet ovog procesa; Madridski sastanak od 1980–1983. godine usvojio je odluku o merama za jačanje poverenja, bezbednosti i razoružanju i sazivanju Štokholmske konferencije održane u periodu od 1984–1986. godine. Bečki sastanak od 1986–1989. godine uneo je novine u oblasti zaštite ljudskih prava sa potpuno novim mehanizmom delovanja tzv. ljudskom dimenzijom KEBS-a, afirmisanom na konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine.³⁴

Održavanjem Pariskog sastanka novembra 1990. godine i usvajanjem Povelje za novu Evropu, KEBS se postepeno preobrazio u regionalnu međunarodnu organizaciju.³⁵ Transformaciji je doprineo samit održan u julu 1992. godine u Helsinkiju pod nazivom „Izazovi promene”, koji je u prvom planu razmatrao pitanja institucionalne saradnje država učesnica KEBS-a i novih pojava u međunarodnim odnosima poput građanskih ratova, etničkih sukoba, terorizma, transnacionalnog kriminala, ekstremizma, te generalno slabih institucija u državama naslednicama bivših komunističkih federacija (Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i Jugoslavije). Na samitu u Helsinkiju kao osnovni ciljevi KEBS-a promovisani su poštovanje ljudskih prava, prava nacionalnih manjina, demokratije, pravne države, ekonomskih sloboda, socijalne pravde i odgovornosti prema životnoj sredini. U cilju jačanja institucionalne strukture KEBS-a, države učesnice dogovorile su se da se sastanci šefovi država ili vlada održavaju dvogodišnje kako bi se utvrđivali prioritete i opšte smernice delovanja.

³⁴ “Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, OSCE, 29 June 1990, www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true, 12/09/2015; Ljubivoje Aćimović, „OEBS na početku XXI veka”, *Međunarodni problemi*, vol. LXV, br. 1, 2013, str. 7–23; Branko Milinković, „OEBS na početku četvrte decenije: izvorna načela i novi zadaci”, u: *30 godina OEBS-a*, op. cit., str. 13–19.

³⁵ “Charter of Paris for a New Europe”, OSCE Summit Declaration, 19–21 November 1990, Paris, www.osce.org/mc/39516?download=true, 22/08/2015.

Sastancima KEBS-a ubuduće će prethoditi tzv. konferencije pregleda, na kojima su se razmatrale usvojene odluke i vršile procene bezbednosne situacije u pojedinim područjima, te organizacione pripreme za održavanje sastanaka šefova država ili vlada.³⁶ Dalja institucionalizacija KEBS-a uspostavljena je ustanovljavanjem Saveta i Komiteta viših službenika. Između sastanaka Saveta KEBS-a, koji donosi odluke i upravlja Konferencijom, funkcionalne nadležnosti preuzeo je Komitet viših službenika. Imenovanjem Visokog komesara za nacionalne manjine zaduženog za mere ranog upozoravanja i aktivnosti vezane za predupređenje međunacionalnih sukoba, te formiranjem Ekonomskog foruma radi podsticanja dijaloga o tranziciji tržišnih ekonomija i Forumu za bezbednosnu saradnju kao tela za pregovore i konsultacije o svim pitanjima prevazilaženja sukoba, izgradnje poverenja, bezbednosti, kao i pitanja kontrole naoružanja i razoružanja, KEBS je prerastao format međunarodnog debatnog foruma dobivši konture regionalne međunarodne organizacije.³⁷

Saglasno dogovoru postignutom na samitu u Budimpešti 1994. godine, KEBS se od januara 1995. godine definitivno preobrazio u međunarodnu organizaciju nazvanu Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS).³⁸ Osnivanje OEBS-a istovremeno je vodilo ustanovljavanju stalne organizacione strukture i proširivanju nadležnosti. OEBS je prerastao KEBS jer ima stalni institucionalni okvir i prateću podelu funkcionalnih nadležnosti, te hijerarhiju u donošenju i sprovođenju odluka. Unutar Organizacije utvrđeno je redovno održavanje sastanaka šefova država ili vlada članica svake druge godine na kojima se donose najvažnije političke smernice i prioriteti za delovanje. Između tih sastanaka OEBS-om upravlja Ministarski savet kojeg čine ministri spoljnih poslova država članica. Ministarski savet se sastaje jednom godišnje. Sledeći organ koji je uspostavljen u institucionalnoj strukturi OEBS-a je Stalni savet kojeg čine akreditovani šefovi delegacija država članica u Beču. Stalni savet se sastaje nedeljno, raspravlja o političkim pitanjima i donosi konkretne funkcionalne odluke primenom prećutne procedure.

³⁶ Nakon 1999. godine, zadaci konferencija pregleda preneti su Centru za prevenciju sukoba, koji procenu bezbednosne situacije vrši na osnovu izveštaja misija i drugih instrumenata angažovanih od strane OEBS-a.

³⁷ Visoki komesar za pitanja nacionalnih manjina definisan je kao instrument za sprečavanje sukoba u najranijoj mogućoj fazi. Njegovom formiranju u velikoj meri doprinela je situacija u bivšoj Jugoslaviji za koju su mnogi strahovali da bi se mogla ponoviti i u drugim delovima Evrope, naročito u državama u tranziciji.

³⁸ “Towards a Genuine Partnership in a New Era”, Budapest Summit Declaration, Budapest Document 1994, 21 December 1994, www.osce.org/mc/39554?download=true, 21/08/2015. Istovremeno je došlo do promene naziva Saveta KEBS-a u Savet ministara, dok je Stariji viši komitet promenio naziv u Stariji viši savet, a Stalni komitet je preimenovan u Stalni savet.

Predsedavajuću državu OEBS-a predstavlja ministar spoljnih poslova, koji je ujedno i predsednik Ministarskog saveta.³⁹ U radu mu pomažu njegov prethodnik i naslednik koji na toj funkciji čine tzv. Trojku. Ministri se rotiraju na godišnjem nivou, a u administriranju im pomaže Sekretarijat sa sedištem u Beču i kancelarijom u Pragu.⁴⁰ Na čelu Sekretarijata nalazi se generalni sekretar koji deluje kao predstavnik predsedavajućeg Organizacije.⁴¹ Saradnja između parlamenata država članica ostvaruje se preko Parlamentarne skupštine u Kopenhagenu.⁴² OEBS ima i razgranatu mrežu specijalizovanih tela poput Biroa za demokratske institucije i ljudska prava koji se bavi pitanjima izbora u državama članicama, funkcionisanjem institucija i vladavinom prava,⁴³ potom Visokog komesara za pitanja nacionalnih manjina kao instrument preventivne diplomatije, Predstavnik za slobodu medija,⁴⁴

³⁹ Na sastanku Ministarskog saveta u Portu 2002. godine, utvrđeno je da predsedavajući obavlja sledeće funkcije: predsedava Samitom, Ministarskim savetom, Stalnim savetom i drugim podređenim telima; da vrši koordinaciju i konsultacije radi realizacije aktivnosti; da obezbeđuje Stalni savet sa nacrtima, izveštajima i pregledima, kao i preporukama u vezi pojedinih specifičnih pitanja; da obavlja prenošenje stavova i odluka sa zasedanja Samita, Ministarskog saveta i Stalnog saveta Sekretarijatu, institucijama i misijama na terenu; da preuzima odgovornost za imenovanja, dodelu zadataka i za imenovanje ličnih predstavnika i da predstavlja OEBS u saradnji sa generalnim sekretarom. Videti: "Role of the OSCE Chairmanship-in-Office (MC(10)DEC/8)", 10th Meeting of the Ministerial Council, OSCE, 6–7 December 2002, Porto, www.osce.org/mc/40521?download=true, 15/09/2015.

⁴⁰ U sastav Sekretarijata ulaze: Kancelarija generalnog sekretara, Centar za sprečavanje sukoba, Kancelarija koordinatora za aktivnosti u oblasti ekonomije i zaštite životne sredine, Uprava za ljudske resurse, Uprava za menadžment i finansije i Kancelarije za unutrašnju kontrolu. Sekretarijat je uspostavljen 1990. godine Pariskom poveljom za Novu Evropu, a pruža ekspertsku i analitičku pomoć predsedavajućem i priprema nacрте odluka.

⁴¹ Generalni sekretar upravlja institucijama i operacijama OEBS-a, uključujući i Sekretarijat, blisko saraduje sa zvaničnim predsedavajućim prilikom priprema i realizacije sastanaka, obezbeđuje implementaciju donesenih odluka, informiše javnost o politici i aktivnostima OEBS-a, održava kontakt sa međunarodnim organizacijama, daje mišljenje o finansijskim implikacijama predloga i vodi računa o ekonomičnosti osoblja i pratećih službi, obezbeđuje da tela OEBS-a deluju u skladu sa usvojenim pravilima, redovno izveštava o aktivnostima Sekretarijata i priprema godišnje izveštaje o radu.

⁴² Parlamentarna skupština sagledava proces postizanja ciljeva OEBS-a, diskutuje o temama koje su pokrenute na Ministarskom savetu ili Samitu, razvija i promovise mehanizme za prevenciju i rešavanje konflikta, pruža podršku jačanju i konsolidaciji demokratskih institucija u državama učesnicama i doprinosi razvoju institucionalne strukture OEBS-a i boljoj koordinaciji.

⁴³ Biro je najveća institucija u OEBS-u i odgovorna je za unapređenje demokratskih izbora, posebno preko nadgledanja izbornog procesa. Biro je nadležan za obezbeđenje praktične podrške u uspostavljanju demokratskih institucija i ljudskih prava, jačanju civilnog društva i uloge prava, zatim u pogledu ranog upozoravanja i sprečavanja konflikta, posebno preko nadgledanja i primene obaveza iz oblasti ljudske dimenzije.

⁴⁴ Predstavnik za slobodu medija uspostavljen je na Ministarskom savetu u Kopenhagenu 1997. godine ("Decision on the appointment of the OSCE Representative on Freedom of the Media (MC(6)DEC/1)", 6th Meeting of the Ministerial Council, OSCE, Copenhagen, 1997).

Jedinicu za borbu protiv terorizma, koordinatora za pitanja trgovine ljudima, te Sud za pomirenje i arbitražu ustanovljen Štokholmskom konvencijom iz 1992. godine. Iako je evidentno da je OEBS u institucionalnom smislu prerastao KEBS, ta činjenica nije dovela do saglasnosti među državama u vezi njegovog pravnog subjektiviteta prema međunarodnom pravu – budući da ranije nije bilo sporno da KEBS taj subjektivitet ne poseduje. Na izvestan način, ovo pitanje otvara mnoštvo drugih pitanja vezanih za njegovo mesto, ulogu i način funkcionisanja.

MESTO I ULOGA ORGANIZACIJE ZA EVROPSKU BEZBEDNOST I SARADNJU

Mesto i uloga nekadašnjeg KEBS-a morali su da se prilagode izmenjenoj konstelaciji snaga u Evropi nakon pada Berlinskog zida 1989. godine. Prvobitno formulisani koncept KEBS-a o zajedničkoj evropskoj bezbednosti, preformulisan je u koncept o kooperativnoj bezbednosti svih političkih činilaca u evroatlantskom i evroazijskom regionu. Usvajanjem platforme o kooperativnoj bezbednosti, aktivnosti OEBS-a postale su komplementarne sa drugim regionalnim organizacijama, naročito onim koje se nazivaju stubovima evroatlantske bezbednosti (NATO, Evropska unija i Savet Evrope).⁴⁵

Države članice OEBS-a preuzele su obavezu da sarađuju ne samo sa Ujedinjenim nacijama u mirnom rešavanju sporova, već i sa drugim međunarodnim organizacijama, subregionalnim ustanovama i međuvladinim forumima (npr. Paktom za stabilnost jugoistočne Evrope).⁴⁶ U tom pogledu, OEBS je najpre postao „instrument promena” (kako je definisano u Pariskoj Povelji za novu Evropu), potom „instrument za prevazilaženje podela” (kako je formulisano na samitu u Budimpešti 1994. godine), i konačno, „primarni instrument za rano upozoravanje, prevenciju sukoba, upravljanje krizama i postkonfliktnu rehabilitaciju” (nakon usvajanja Lisabonske deklaracije 1996. godine).⁴⁷

⁴⁵ Za NATO koji je od odbrambene prerastao u ofanzivnu organizaciju u posthladnoratovskom periodu, OEBS predstavlja „članicu transatlantske strukture”. Za Evropsku uniju, OEBS predstavlja „naturalizovanog partnera”, dok je za Savet Evrope OEBS „ključna partnerska organizacija” angažovana da u praksi sprovodi njena glavna opredeljenja za oblikovanje unutrašnjeg političkog i zakonodavnog sistema. Videti: Dušan Vasić, „Marginalizacija uloge i značaja OEBS na međunarodnoj sceni”, *Pravni život*, tom IV, br. 12, 2006, str. 470.

⁴⁶ Prema konceptu kooperativne bezbednosti, sve su države individualno povezane sa bezbednošću drugih država, a njihovi problemi postali su legitimna briga međunarodnih organizacija. Pretnje za pojedinačnu bezbednost, prema ovom konceptu, otklanjaju se usklađenom aktivnošću svih regionalnih činilaca na pomenutom prostoru, uz oslanjanje na aktivnosti UN. Videti: Ibid.

⁴⁷ “Charter of Paris for a New Europe”, OSCE Summit Declaration, op. cit; “Towards a Genuine Partnership in a New Era”, Budapest Summit Declaration, op. cit; “Lisbon Declaration on a

Legitimizujući se kao regionalni aranžman unutar Glave VIII Povelje Ujedinjenih nacija, OEBS je u prethodnom periodu aktivnosti više usmerio ka regionalnoj stabilizaciji i saradnji, odnosno ka upravljanju demokratskim reformama u Evropi. Novi izazovi vezani za raspad Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke, Jugoslavije i ujedinjenja dve Nemačke, doprineli su, ne samo reafirmaciji, već i relativizaciji principa iz Deklaracije o principima međusobnih odnosa Završnog akta iz Helsinkija. Uočljivo je da je osnovna poluga helsinškog kompromisa iz 1975. godine, koja je ugrađena u Završni akt – princip nepovredivosti granica (i sa njim povezani principi teritorijalnog integriteta, uzdržavanja od pretnje silom ili upotrebe sile, nemešanja u unutrašnje poslove drugih država, ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda), tokom kriznih procesa u evroazijskom regionu od devedesetih godina minulog veka na ovamo višestruko dovedena u pitanje na praktičnom i međunarodnopravnom planu (npr. u slučaju jugoslovenske krize, potom kriza na postsovjetskom prostoru, pa sve do najnovije, ukrajinske krize).⁴⁸ Sa ovim je tesno povezana akciona neravnoteža koju je OEBS uspostavio u ostvarenju tri „korpe” Završnog akta iz Helsinkija. Oblast ljudskih prava i demokratsko-humanitarni kompleks postali su vremenom najvažniji faktori na osnovu kojih se ocenjuje napredak u ostvarivanju helsinških principa. Ujedno, to je i kriterijum na osnovu kojeg se ceni politička stabilnost država i njihova privrženost međunarodnoj zajednici zbog čega je u ovoj oblasti u prethodnom periodu izgrađen čitav sistem sofisticiranih mehanizama preventivnog delovanja.⁴⁹

Najveći učinak u delovanju OEBS-a vidljiv je u aktiviranju operacija na terenu ili misija na licu mesta (*field activities*).⁵⁰ Bez obzira na različite nazive, operacije i

Common and Comprehensive Security Model for Europe for the Twenty-first Century”, Lisbon Document, DOC.S/1/96, 3 December 1996, www.osce.org/mc/39539?download=true, 25/08/2015.

⁴⁸ Relativizacija principa o nepovredivosti granica i povezanih principa usledila je nakon disolucije Sovjetskog Saveza i Čehoslovačke, a potom i prilikom disolucije SFRJ. U prvom slučaju narušen je teritorijalni *status quo* granica uspostavljen nakon Drugog svetskog rata, dok je u drugom slučaju unutrašnjim administrativnim granicama priznat status međunarodnih granica, što je predstavljalo odstupanje od principa o nepovredivosti granica proklamovanog u Završnom aktu iz Helsinkija. Razlike i protivrečnosti u njegovom tumačenju pokazale su se i na primerima secesije Nagorno-Karabaha u Azerbejdžanu, Pridnjestrovlja u Moldaviji i Južne Osetije u Gruziji, te Krima u Ukrajini. Sa pravom bi se otuda moglo da postavi pitanje negove autoritativne reinterpretacije ili redefinicije u novim međunarodnim uslovima. Videti: Ljubivoje Aćimović, „KEBS i jugoslovenska kriza”, u: Milan Šahović (ur.), *Međunarodno pravo i jugoslovenska kriza*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996, str. 128–132.

⁴⁹ “Charter for European Security”, Istanbul Summit Document 1999, January 2000, www.osce.org/mc/39569?download=true, 23/08/2015.

⁵⁰ Vladimir Trapara, „Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji”, *Međunarodni problemi*, vol. LXIII, br. 1, 2011, str. 99–125.

misije bile su u funkciji pružanja pomoći u rešavanju prevashodno unutrašnjih, a potom i međunarodnih sukoba, odnosno pružanja dobrih usluga i pomirenja, učestvovanja u izgradnji demokratskih institucija u sklopu procesa tranzicije, unapređenja ljudskih prava i prava nacionalnih manjina, nadzora parlamentarnih i lokalnih izbora i primene važnih međunarodnih pravnih i političkih obaveza (npr. sprovođenja Dejtonskog sporazuma i rezolucija Saveta bezbednosti UN o Kosovu i Metohiji itd).⁵¹

OEBS je u ovom domenu razvio praktične vidove spoljne intervencije ustanovljavajući posebne mehanizme tzv. mekih i tvrdih instrumenata, kojima je legitimno odlučivao o mešanju u unutrašnje stvari država radi održanja mira i bezbednosti u regionu ili ispunjenja drugih zadataka.⁵² OEBS je prevazišao ranije mesto i ulogu KEBS-a kao instrumenta zajedničke evropske bezbednosne politike i stekao relativno veći uticaj kao institucionalni pregovaračko-konsultativni mehanizam zadužen za očuvanje šire regionalne bezbednosti ostvarivanjem ciljeva iz Završnog akta. Veći uticaj OEBS-a u odnosu na KEBS posledica je pomenutih geopolitičkih pomeranja koji su doveli do nestanka Varšavskog ugovora i raspada komunističkih federacija. Osnovna funkcija i cilj koji je KEBS imao, i zbog kojeg je svojevremeno stvoren, sada više ne postoji budući da je Hladni rat okončan a detant je u potpunosti realizovan.

Sa navedenim promenama došlo je do izvesne političke neravnoteže koja se evidentno odrazila i na funkcionisanje OEBS-a, najviše na način odlučivanja. Konsenzus, kao jedno od suštinskih svojstava KEBS-a, bitno je narušen u posthladnoratovskoj eri zato što je izgubilo apsolutnu važnost postepenim uvođenjem presedana – najpre na proceduralnom planu u vezi sa sazivanjem sastanaka vezanih za neuobičajene vojne aktivnosti i krizne situacije, a zatim i na suštinskom planu vezanom za poštovanje ljudske dimenzije).⁵³ Mada su pojedine države učesnice

⁵¹ Ljubivoje Aćimović, „OEBS na početku XXI veka”, op. cit., str. 13. Nazivi operacija i misija su, na primer: Centar u Almatiju (Kazahstan), Kancelarija za vezu u Centralnoj Aziji u Taškentu (Uzbekistan), Grupa za pomoć u Čečeniji, Misija dugog trajanja za Kosovo, Sandžak i Vojvodinu, Misija za sprečavanje prekograničnog širenja sukoba u Makedoniji i dr.

⁵² Meke instrumente neformalnog karaktera sproveli su predstavnici predsedavajućeg, Trojka i *ad hoc* misije i grupe, dok su tvrde instrumente formalnog karaktera koristili Biro za demokratske institucije i ljudska prava, predstavnik za slobodu medija, misije dugog trajanja i druge misije diplomatskog, ekspertske, vojno-policijskog i mešoviteg karaktera.

⁵³ Glavni povod za unošenje ovih promena bila je jugoslovenska kriza sa kraja XX veka. Na sastanku Komiteta visokih funkcionera KEBS-a održanom od 6–12. maja 1992, SRJ je upozorena na mogućnost suspenzije članstva zbog vojnih aktivnosti u Bosni i Hercegovini, da bi 8. jula 1992. godine to upozorenje bilo i materijalizovano. Ovakva odluka nije imala pravno uporište u aktima KEBS-a i bila je opravdana logikom da se konsenzusom (u predmetnom slučaju pravilom

OEBS-a smatralo da je navedeno odstupanje od suštinskog značaja za fleksibilnije delovanje, predsednik je otvorio teška pitanja vezana za pravni subjektivitet OEBS-a i pravnu obaveznost usvojenih odluka (posebno povodom preduzimanja mirovnih operacija na terenu) i za odsustvo pravnog kapaciteta za zaključivanje međunarodnih ugovora, te privilegija i imuniteta službenika OEBS-a.

Promenom KEBS-a u OEBS članstvo je prošireno sa 35 na 57 država i to ne samo iz područja Evrope i Severne Amerike, već sada i iz Srednje Azije i Zakavkazja, što je do toga da OEBS poprimi panevropski karakter budući da se prostire kroz severnu hemisferu od Vankuvera ili zapadnih obala Atlantika do Vladivostoka i istočnih obala Pacifika, odnosno od Severnog pola do Mediterana.⁵⁴ Navedeno proširenje članstva omogućilo je drugim akterima međunarodnih odnosa da učestvuju u aktivnostima OEBS-a, a pružena je mogućnost svim zainteresovanim državama da dobiju status posmatrača ili partnera u saradnji.⁵⁵ U odnosu na raniji slobodni pristup država KEBS-u, pristup OEBS-u ostao je limitiran prethodnom saglasnošću za prijem u članstvo.⁵⁶

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ako je suditi prema stanju produkovanom dezintegracionim procesima u Evropi u poslednjoj deceniji dvadesetog veka, te prema aktuelnoj političkoj situaciji vezanoj za konfrontacije na evroazijskom području (krize u Ukrajini, Siriji, Iraku i Avganistanu), izvesnije je da će uloga OEBS-a vremenom stagnirati, odnosno da OEBS neće biti u mogućnosti da zadrži do sada stečenu poziciju u evroatlantskim i evroazijskim poslovima kao sveobuhvatni pregovaračko-konsultativni mehanizam i načelna platforma za regionalnu bezbednost i saradnju. U tom pogledu, dalje

konsenzus minus jedan) može usvojiti svaka mera koja nije zabranjena, odnosno koja nije u suprotnosti sa ciljevima i principima KEBS-a. Videti: “13th Meeting of the Committee of Senior Officials”, June 1992.

⁵⁴ OEBS je nakon samita u Astani 2010. godine postao najbrojnija bezbednosna organizacija u evroatlantskom i evroazijskom području. Videti: “Astana Commemorative Declaration Towards a Security Community”, SUM.DOC/1/10/Corr.1, 3 December 2010, <https://www.osce.org/cio/74985?download=true>, 02/09/2015.

⁵⁵ Status posmatrača dodeljen je bivšim jugoslovenskim republikama Sloveniji, Hrvatskoj, Makedoniji i Bosni i Hercegovini, nekim državama naslednicama bivšeg Sovjetskog Saveza kao i međunarodnim organizacijama. Status partnera najpre je dodeljen mediteranskim državama (Alžiru, Tunisu, Maroku, Izraelu i Egiptu), Japanu, Južnoj Koreji i Mongoliji, a potom i drugim državama.

⁵⁶ Ministarski savet uveo je 1991. godine obavezu davanja prethodne saglasnosti za prijem država u OEBS.

širenje Evropske unije i NATO-a i jačanje drugih regionalnih faktora (npr. Rusije i sa njom povezanih bezbednosnih organizacija – Organizacije za kolektivnu bezbednost i saradnju i Šangajske organizacije za saradnju), moglo bi dovesti do daljeg repozicioniranja OEBS-a.⁵⁷

Iako je trenutna kriza OEBS-a pre svega političke prirode, njoj se države učesnice mogu suprotstaviti kroz ozbiljne strukturalne reforme i modernizaciju postojećih mehanizama delovanja, a što pokazuje i najnoviji „Helsinki+40” proces. Potaknut od strane Ministarskog saveta OEBS-a, decembra 2012. godine u Dublinu, proces izražava nastojanja država učesnica da se obezbedi sveobuhvatan podsticaj za jačanje uloge OEBS-a uoči 2015. godine, kao godine koja označava četiri decenije od potpisivanja Završnog akta u Helsinkiju.⁵⁸ Ovaj jubilej predstavlja jedinstvenu priliku da države učesnice potvrde posvećenost konceptu sveobuhvatne i nedeljive bezbednosti i saradnje, kao i da odaju počast dosadašnjim dostignućima KEBS-a/OEBS-a u sve tri „korpe” („dimenzije”) koje odgovaraju izazovima dvadeset prvog veka.

S obzirom na jedinstvenu poziciju u okviru OEBS-a, Parlamentarna skupština preuzela je zadatak da podstakne javnu raspravu radi davanja podrške procesu „Helsinki+40”. Parlamentarna skupština je 2013. godine angažovanjem istaknutih stručnjaka, političara i diplomata pokrenula debatu i na seminarima održanim u Moskvi septembra i u Vašingtonu novembra 2014. godine, te u Štokholmu marta, u Kopenhagenu aprila i u Beogradu maja 2015. godine, usvojene su značajne preporuke u svrhu izgradnje OEBS-a u budućnosti.⁵⁹ Suštinski sve preporuke svode se na izvršavanje već preuzetih obaveza iz Završnog akta iz Helsinkija i političkih dokumenata koji mu slede. Završni akt, međutim, ostaje od supstancijalnog značaja

⁵⁷ U periodu nakon Hladnog rata, nije postignuto zadovoljavajuće rešenje po pitanju mesta i uloge Rusije u tzv. novoj evropskoj arhitekturi. Preokupacije u tom pravcu ostale su prisutne do današnjeg dana i na Istoku i na Zapadu. Rusija je nastojala da OEBS dobije značaj glavne bezbednosne organizacije i da postane dominantni koordinirajući faktor svih drugih bezbednosnih institucija na evroatlantskom prostoru, dok je zapadna koalicija država predvođena SAD uspeła da ostvari da OEBS dobije sekundarno mesto u poslovima očuvanja regionalne bezbednosti.

⁵⁸ “Decision on the OSCE Helsinki+40 process”, Dublin, 2012, MC19EW18, www.osce.org/mc/97974?download=true, 11/09/2015. Na Ministarskom savetu održanom 2013 godine u Kijevu predstavnici su se usaglasili oko teksta Deklaracije o nastavku procesa „Helsinki+40”. Videti u: “Declaration on furthering the Helsinki+40 process”, Kyiv, 6 December 2013, MC.DOC/1/13, www.osce.org/mc/109345?download=true, 16/09/2015.

⁵⁹ Završni izveštaj projekta „Helsinki+40: izgradnja OEBS-a u budućnosti” predstavljen je na 24. zasedanju Parlamentarne skupštine OEBS-a, 6. jula 2015. godine u Helsinkiju (“Helsinki+40 Project Final Report”, OSCE Parliamentary Assembly, July 2015, <https://www.oscepa.org/publications/all-documents/helsinki-40/final-report/2949-helsinki-40-final-report/file>, 28/08/2015).

i za današnju bezbednosnu arhitekturu.⁶⁰ Dekalog principa sadržanih u Deklaraciji o principima međusobnih odnosa iz Završnog akta predstavlja i dalje glavni korektiv za utvrđivanje pravca i ispravnosti delovanja OEBS-a u savremenim međunarodnim odnosima.⁶¹

Aktivnosti koje se odnose na izgradnju demokratskih institucija, zaštitu ljudskih prava, upravljanja krizama, aktivnosti na terenu (*field presence*), u narednom periodu zahtevaće ustanovljavanje novih i dogradnju postojećih instrumenata delovanja. Uporedo s ovim ostaće kao važno polje aktivnosti OEBS-a vojni kompleks bezbednosti, gde se pored već tradicionalnih mera za jačanje poverenja i bezbednosti kao imperativ nameće veći stepen kontrole naoružanja i razoružanja. Iako nema primarnu ulogu u očuvanju mira i bezbednosti – sa svim svojim političkim, normativnim i operativnim mehanizmima, OEBS ostaje nesumnjivo značajan faktor u suprotstavljanju savremenim pretnjama i izazovima međunarodnoj bezbednosti.

LITERATURA

Aćimović, Ljubivoje, „KEBS i jugoslovenska kriza”, u: Milan Šahović (ur.), *Međunarodno pravo i jugoslovenska kriza*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996.

Aćimović, Ljubivoje, „OEBS na početku XXI veka”, *Međunarodni problemi*, vol. LXIII, br. 1, 2013.

Aćimović, Ljubivoje, *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1978.

⁶⁰ U preporukama se naglašava da bi široki spektar postojećih mehanizama i instrumenata OEBS-a mogao biti bolje iskorišćen ako bi ga podržale države učesnice. OEBS bi u budućnosti morao da se fokusira na dalje jačanje komparativnih prednosti i na aktivnosti u područjima gde ne postoji konkurentna nadležnost drugih međunarodnih organizacija. OEBS bi mogao da koristi mehanizme ljudske dimenzije i *ad hoc* misija nezavisnih eksperata koji bi pomogli u rešavanju problema, te mehanizam za konsultacije i saradnju kod neuobičajenih vojnih aktivnosti. Jačanjem institucija, OEBS bi postao manje zavisao od političkih uticaja, što bi otvorilo prostor za delovanje koji ne bi bio u koliziji sa konsenzualnim odlučivanjem. Ova aktivnost mogla bi obuhvatiti i ekspertske posredovanje i višestrano utvrđivanje činjenica vezano za mere izgradnje poverenja i bezbednosti. Takve akcije mogle bi biti izvedene bez prethodnog upućivanja poziva od strane OEBS-a. Centar za sprečavanje sukoba ima posebnu ulogu u planiranju i izvršavanju operativnih dužnosti. Uloga predsedavajućeg u biru i generalnog sekretara takođe treba da se preispita u cilju obezbeđenja adekvatnih političkih ovlašćenja i kapaciteta za odlučivanje. Preporučuje se i promena statusa službenika OEBS-a od „nekarijernih” ka profesionalnim. Videti: “Helsinki+40 Project Final Report”, op. cit., pp. 3, etc.

⁶¹ Deklaracija o principima međusobnih odnosa među državama učesnicima KEBS-a je na ovaj način potvrdila svojevremeno datu prognozu da će postati jedan od najšire navođenih izvora međunarodnog običajnog prava. Videti: H. S. Russell, “The Helsinki Declaration: Brobdingnag or Lilliput?”, *American Journal of International Law*, Vol. 70, No. 2, April 1976, pp. 242–272.

- Aćimović, Ljubivoje, *Problems of Security and Cooperation in Europe*, Sijthoff & Noordhoff, Alphen aan den Rijn, 1981.
- Aćimović, Ljubivoje i Oreščanin, Sonja (urs), *Materijali o evropskoj bezbednosti i saradnji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1969.
- “Astana Commemorative Declaration towards a Security Community”, SUM.DOC/1/10/Corr.1, 3 December 2010, <https://www.osce.org/cio/74985?download=true>, 02/09/2015.
- Bilandžić, Vladimir, „Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi”, *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu*, Beograd, 1974.
- Bilandžić, Vladimir i Aćimović, Ljubivoje, „Helsinki-Ženeva-Helsinki 1973–1975”, *Međunarodni problemi*, vol. XVIII, br. 1, 1967.
- CSCE/CC/WG/IV/1; CSCE/II/A/5; CSCE/II/B/1.
- Conference on Security and Cooperation in Europe, Stage One, Verbatim Records, July 1973.
- “Charter of Paris for a New Europe”, OSCE Summit Declaration, 19–21 November 1990, Paris, www.osce.org/mc/39516?download=true, 22/08/2015.
- “13th Meeting of the Committee of Senior Officials”, July 1992.
- “Charter for European Security”, Istanbul Summit Document 1999, January 2000, www.osce.org/mc/39569?download=true, 23/08/2015.
- “Decision on the appointment of the OSCE Representative on Freedom of the Media (MC(6)DEC/1)”, 6th Meeting of the Ministerial Council, OSCE, Copenhagen, 1997.
- “Decision on the OSCE Helsinki+40 process”, Dublin, 2012, MC19EW18, www.osce.org/mc/97974?download=true, 11/09/2015.
- “Declaration on furthering the Helsinki+40 process”, Kyiv, 6 December 2013, MC.DOC/1/13, www.osce.org/mc/109345?download=true, 16/09/2015.
- “Declaration on the Principles Guiding Relations among the Participating States”, CSCE/II/A/5, CSCE/II/A/1, CSCE/II/A/12, CSCE/II/A/5.
- “Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, OSCE, 29 June 1990, www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true, 12/09/2015.
- “Europe’s Contribution for World Peace and Security and the Self-Determination of Colonial Peoples”, CSCE/II/C1/9.
- „Evropska saradnja”, Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, 1970.
- Feis, Herbert, *Between War and Peace: The Potsdam Conference*, Princeton University Press, Princeton, 1967.
- “Final Recommendation of the Helsinki Consultations”, Helsinki, 1973, www1.umn.edu/humanrts/osce/new/FINALREC.htm, 01/09/2015.
- “Final Act”, Conference on Security and Cooperation in Europe, 1 August 1975, Helsinki.

- „Gledišta Vlade SFRJ o pripremama za Konferenciju o evropskoj bezbednosti i saradnji”, Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, 1972.
- “Helsinki+40 Project Final Report”, OSCE Parliamentary Assembly, July 2015, <https://www.oscepa.org/publications/all-documents/helsinki-40/final-report/2949-helsinki-40-final-report/file>, 28/08/2015.
- „Jugoslovenski nacrt Deklaracije”, *Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1973.
- „Jugoslovenski pogledi na probleme evropske saradnje i bezbednosti”, Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, 1970.
- Kennan, G. F., “The Sources of Soviet Conduct, *Foreign Affairs*, July 1947, www.digitalhistory.uh.edu/disptextbook.cfm?smtID=3&psid=3629, 20/09/2015.
- Knapp, Wilfrid, *A History of War and Peace, 1939–1965*, Oxford University Press, London, 1967.
- “Lisbon Declaration on a Common and Comprehensive Security Model for Europe for the Twenty-First Century”, Lisbon Document, DOC.S/1/96, 3 December 1996, www.osce.org/mc/39539?download=true, 25/08/2015.
- Lukacs, John, *A New History of the Cold War*, Doubleday, Garden City, New York, 1965.
- “Military Aspects of Security in Europe: Measures Intended to Strengthen Confidence”, CSCE/II/C/3.
- “Military Aspects of Security in Europe: Arms Limitation and Disarmament”, CSCE/II/C/7.
- Ninčić, Đura, “Les implications générales juridiques et historiques de la Déclaration d’Helsinki”, *Academie de Droit International, Recueil des Cours*, vol. I, 1977.
- Ninčić, Đura, *Problem suverenosti u Povelji i praksi Ujedinjenih nacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967.
- „Prednacrt Deklaracije principa o evropskoj saradnji i bezbednosti”, Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, 1970.
- “Role of the OSCE Chairmanship-in-Office (MC(10)DEC/8)”, 10th Meeting of the Ministerial Council, OSCE, 6–7 December 2002, Porto, www.osce.org/mc/40521?download=true, 15/09/2015.
- „Regionalne mere razoružanja u Evropi”, Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove SFRJ, 1970.
- Russell, H. S., “The Helsinki Declaration: Brobdingnag or Lilliput?”, *American Journal of International Law*, Vol. 70, No. 2, April 1976.
- Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1973.
- Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1975.
- Šahović, Milan, *Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade and Oceana Publications, Dubbs Ferry (NY), 1972.

DIMITRIJEVIĆ D., *Osvrt na konferenciju o bezbednosti i saradnji u Evropi: 40 godina nakon Helsinkija*, MP 4, 2015 (str. 365–390)

- “Towards a Genuine Partnership in a New Era”, Budapest Summit Declaration, Budapest Document 1994, 21 December 1994, www.osce.org/mc/39554?download=true, 21/08/2015.
- Trapara, Vladimir, „Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji”, *Međunarodni problemi*, vol. LXIII, br. 1, 2011.
- Trefousse, Hans Louis, *The Cold War: A Book of Documents*, Caricorn Books, New York, 1966.
- 30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Misija OEBS u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd, 2005.
- Truman, Harry S., *Memoirs*, Doubleday, Garden City, New York, 1956.
- Vasić, Dušan, „Marginalizacija uloge i značaja OEBS na međunarodnoj sceni”, *Pravni život*, tom IV, br. 12, 2006.
- Vukadinović, Radovan, „Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i saradnji”, *Politička misao*, vol. 16, br. 2, 1979.

Duško DIMITRIJEVIĆ

REVIEW OF THE CONFERENCE ON SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE: 40 YEARS AFTER HELSINKI

ABSTRACT

The paper deals with the genesis of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) as the important pan-European forum for addressing security issues during the Cold War era, and, secondly, analyses the dynamics of institutional changes that led to establishment of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE). As an active factor in the process of détente and the easing of tensions between the then USSR and the United States, the CSCE was the place in which were flowing all initiatives related to overcoming the security problems in bipolar Europe. The paper provides a brief of negotiation process that produced the Helsinki Final Act of 1975, an international political document that laid down the basic principles of interstate relations and political commitments in a number of areas, from military-political security, to economic and environmental co-operation and human rights. The author concludes that the role of the OSCE is likely to stagnate in the 21st century, for it will not be sufficiently capable to influence Euro-Atlantic and Euroasian affairs, and to maintain its function as an important consultative and negotiating mechanism, as well as a platform for regional security and cooperation.

Key words: Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), Helsinki Final Act, Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE).

Dr Pero PETROVIĆ¹
Dr Duško KOSTIĆ²

UDK:338.124.4:[338.23:336.74
Biblid: 0025-8555, 67(2015)
Vol. LXVII, br. 4, str. 391–410
Pregledni rad
jul 2015.
DOI:10.2298/MEDJP1504391P

UTICAJ SVETSKE EKONOMSKE KRIZE NA GLOBALNI VALUTNI RAT

APSTRAKT

Rad razmatra kako se produbljivanje globalne ekonomske krize odražava na svetske finansijske tokove i funkcionisanje međunarodnih finansijskih institucija, sa posebnim fokusom na pitanja da li je sa padom evra počeo globalni valutni rat i da li se stvara svojevrsna bankarska zavera na svetskom tržištu zlata. Dugoročna finansijska kriza stavlja zahteve za odlučujuće reformske poteze u funkcionisanju i strukturi MMF-a, Svetske banke i drugih globalnih i regionalnih finansijskih institucija. Kina postaje sve izdašniji zajmodavac, u krajnjoj instanci za veliki broj finansijski osiromašenih država, nudeći im iz geopolitičkih razloga sve značajniju podršku u juanima. Kina i Rusija se u domenu ekonomskog razvoja jako dopunjuju: delokrug saradnje je jako širok a postoji snažan potencijal za uspostavljanje druge svetske valute, čime bi se potisnuo dolar kao dominantna valuta u svetskim robnim i finansijskim transakcijama. Autori zaključuju da se borba za povećanje konkurentnosti nacionalne države, na štetu drugih, nastavlja i u eri najdublje svetske finansijske krize.

Ključne reči: globalna ekonomska kriza, monetarna politika, američki dolar, rezervna valuta, valutni rat, trgovina zlatom.

Svetska ekonomska kriza umnogome utiče na brojne, uglavnom evolutivne promene u funkcionisanju međunarodnih finansijskih institucija i na promenu svetske finansijske arhitekture sve do rata valutama. Usred globalne finansijske krize monetarne vlasti pojedinih zemalja naglo povećavaju

¹ Dr Pero Petrović je naučni savetnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: pero@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. OI179023 za period 2011–2015.

² Doc dr Duško Kostić, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Beograd, e-mail: dusko.kostic@gmail.com.

vlastitu novčanu masu na tržištu, te tim novcem kupuju strane deonice (akcije), obveznice ili novčanice u cilju depresijacije vlastite valute. Već decenijama u središtu stručnih rasprava stoji pitanje koja će valuta zameniti američki dolar kao „svetski novac”, odnosno ima li uopšte zamene za dolar. Pojavom evra sve je išlo u tom pravcu da on bude dominantna valuta u međunarodnim finansijskim tokovima. Međutim, u drugoj deceniji XXI veka postavlja se pitanje hoće li siloviti prodor juana na međunarodno finansijsko tržište ugroziti dominaciju dolara?

Kina i Rusija su u 2014. godini sklopili dva ključna sporazuma: o tridesetogodišnjoj energetske saradnji (težak oko 400 milijardi dolara) i o trogodišnjoj zameni valuta mimo dolarskog obračuna (nominovan na oko 24 milijarde dolara, sa mogućnošću uvećanja i produženja). Kina je do kraja 2014. godine aktivirala ukupno 28 valutnih aranžmana potpisanih sa državama širom sveta, čime je potvrđena spremnost vlade u Pekingu za restrukturiranje međunarodnih finansijskih ova zemlje sa oko 3890 milijardi dolara deviznih rezervi. Brojni eksperti smatraju da su sankcije Rusiji kontraproduktivne i da Zapad tek počinje da uočava neželjene posledice takvog pristupa. U eri pojačanih geopolitičkih tenzija na jugozapadu Azije, Kini ne odgovara oslabljena Rusija. Međutim, ukoliko ipak postane glavni ruski zajmodavac, Kina bi, u krajnjoj instanci, stekla priliku da dodatno iskaže snagu svoje valute u međunarodnim finansijskim odnosima i procesima. Godinama unazad postavlja se pitanje kakva globalna finansijska prava (i obaveze) treba da ima Kina kao država sa ovako velikim deviznim rezervama i sa 1,35 milijardi stanovnika.

Pojavljuje se i neizvesnost na tržištima u usponu usled očekivanog rasta referentne kamatne stope Sistema federalnih rezervi SAD-a (*Federal Reserve System*), na srednji rok.³ Sa aspekta Srbije nameće se pitanje da li skup dolar ugrožava dužnički položaj Srbije. S druge strane, banke u Srbiji imaju visoku likvidnost, ali raspoloživi novac ne ulažu u privredu nego u kupovinu deviza. Brojne promene u međunarodnim finansijskim odnosima ukazuju da se tzv. valutni rat tek rasplamsava i da ćemo rezultate gledati u narednom periodu, a prvenstveno pod uticajem Kine koja je preuzela ulogu prve ekonomije sveta.

MEĐUNARODNE FINANSIJE I SLABLJENJE DOMINACIJE DOLARA

Odnosi u međunarodnim finansijama u XXI veku ubrzano se menjaju. Do kraja XX veka međunarodni poredak kontrolišu SAD, ne samo sa aspekta

³ „Izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema za 2014. godinu”, Narodna banka Srbije, 30. jul 2015, www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2014.pdf.

međunarodnih finansija tj. uvođenjem bretonvudskih globalnih institucija, nego preko američkog dolara kao nezvanične svetske valute. Pošto se globalne transakcije uglavnom odvijaju u dolarima, SAD mogu da isključe „neposlušnu” državu iz globalnih finansijskih tokova – kao što se, na primer, desilo uvođenjem sankcija Rusiji i snažnim padom cene nafte koja se uglavnom obračunava u dolarima. Reč je o svojevrsnom geofinansijskom ratu.⁴ Međutim, ranjivost SAD-a ogleda se u tome što je pad cene nafte izazvao nesrazmeran rast dolara, dok se valute drugih proizvođača energije sunovraćuju, a njihovi dolarski dugovi rastu – sa neizvesnim krajem. Taj nepoznat, ogroman iznos u dolarima opterećuje zapadne strukture koje drže te dugove.⁵ Zbog devalvacije, sav novac uložen u tržišta u razvoju, u vreme dok su davala veći prinos, pretvara se u loše i sumnjive zajmove. To znači da se odvija rat valutama koje svakodnevno fluktuiraju, a padaju i vrednosti deonica (akcija). Sve više država trguje van dolarske osnove, za koju se SAD još uvek grčevito bori. To će nekim zemljama nametnuti donošenje odluke da li će ostati u dolarskom sistemu, preći u nezapadni finansijski sistem ili pokušati oboje, pa rizikovati da budu i dalje pod američkim pritiskom.

Uvođenjem sankcija Rusiji, SAD su ugrozile evropske partnere jer zbog skupe energije opada kompetitivnost zajedničkog tržišta Unije. Trka oko smanjenja kursa domaće valute znači da Kina ne devalvira svoju valutu, već jednostavno ne dopušta da ona postane jaka. To je izraz političke volje. Devizni kurs kineske valute u odnosu na američki dolar određuje vlada.⁶ Vlada u Pekingu ima čvrst kurs u odnosu na SAD, što znači da kurs između dveju valuta minimalno osciluje. Jednom mesečno se kurs malo koriguje, ali kinesko ministarstvo finansija donosi odluke koje bi inače trebalo da budu u nadležnosti centralne banke. Kineska strana odnose dveju valuta održava onako kako joj odgovara kupovinom odnosno prodajom američkih državnih obveznica. Očekivanja u pogledu momenta povećanja referentne kamatne stope Sistema federalnih rezervi SAD-a su različita, ali preovladava očekivanje za kraj 2015. godine, što može uticati na ponašanje stranih investitora. Tržišta u razvoju i dalje su osetljiva na odluke centralnih banaka razvijenih zemalja. Najavljen rast kamatnih stopa Sistema federalnih rezervi SAD, za tržišta u usponu, može da bude izazov kad je u pitanju eksterno zaduživanje. Međutim, s druge strane, rizik može biti ublažen programom Evropske centralne banke (*European Central Bank*).

⁴ Ministarstvo finansija SAD-a isključivanje neke zemlje iz globalnih finansijskih tokova poredi sa „neutronskom bombom”, koja je primenjena na Rusiju zbog ukrajinske krize. Međutim, treba imati u vidu neraspoloženje vlada zemalja članica Evropske unije zbog pada evropskog izvoza u Rusiju, nasuprot rasta američke privrede.

⁵ „Izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema za 2014. godinu”, op. cit.

⁶ Holger Bar, *The Economist*, 5 March 2015, p. 4.

DA LI TEKUĆA EKONOMSKA KRIZA SMENJUJE DOLAR KAO „SVETSKU VALUTU”?

Aktuelna ekonomska kriza zahvatila je sve nacionalne privrede, ali su politički potresi poprimili dramatične razmere tek pojavom i razbuktavanjem ukrajinske krize u 2014. i 2015. godini. Nakon okončanja Hladnog rata odnosi između SAD-a i Rusije nisu bili na nižem nivou i to ima odraza na svetske finansijske tokove koji su sve osetljiviji i na najmanje političke potrebe. Tako je, na primer, izjava kineskog ministra krajem 2014. godine ojačala rublju koja je tada imala vrtoglavi pad vrednosti od oko 59 odsto u odnosu na prethodnu godinu.⁷ Izjava je imala trenutno dejstvo na moskovsku valutnu berzu, prvu na kojoj je kineski juan zvanično izašao u međunarodnu razmenu. Dva važna pomenuta sporazuma zaključena su između Kine i Rusije u rubljama i juanima, u skladu sa objavom Moskve i Pekinga još 2010. godine da će radi zaštite domaće ekonomije nastojati da se okanu upotrebe američkog dolara u međusobnom poslovanju. Kina je krajem 2014. godine u okviru programa direktne zamene valuta Argentini obezbedila 2,3 milijardi dolara, a Venecueli, po istom principu, pozajmila četiri milijarde dolara.

Međunarodni monetarni fond (*International Monetary Fund*), početkom 2015. godine, procenio je da će globalna privreda u toj godini rasti još sporije nego što je ova međunarodna finansijska institucija prognozirala u jesen 2014. godine – 3,5 odsto umesto 3,8 odsto. Izuzetak po Međunarodnom monetarnom fondu (MMF) je SAD koja je trebalo da zabeleži rast od 3,6 odsto, umesto 3,1 odsto. MMF, pritom, od evrozone očekuje sićušni privredni rast od 1,2 odsto (bez obzira na rekordan pad cena nafte), umesto prethodne prognoze (jesen 2014. godine) od 1,3 odsto. U takvom egzistencijalnom sivilu, Evropska centralna banka je objavom basnoslovnog paketa kupovine obveznica javnog i privatnog sektora i institucija Evropske unije *de facto* devalvirala evro. Tim potezom bi komercijalne banke trebalo da se oslobode hartija od vrednosti, a novcem koje bi dobile njihovom prodajom mogle bi da kreditiraju novi privredni investicioni

⁷ Kineski ministar inostranih poslova Vang Ji (Wang Yi) izjavio je decembra 2014. godine u Bangkoku: „Kina je voljna da pomogne Rusiji, ali veruje da ona ima sposobnosti da prevaziđe tekuće ekonomske probleme. Ukoliko ruskoj strani bude neophodno obezbedićemo podršku u okviru naših mogućnosti” (“Beijing ready to help Russia’s rattled economy, Chinese foreign minister says”, *South China Morning Post*, 22 December 2014, www.scmp.com/news/china/article/1667633/beijing-ready-help-russias-rattled-economy-chinese-foreign-minister-says, 14/05/2015). Izjava je data u trenutku kad Moskva procenjuje da će zbog zapadnih sankcija u 2014. pretrpeti štetu od 140 milijardi dolara. Rublja je momentalno ojačala 3,1% u odnosu na američki dolar zbog obnovljenog poverenja investitora da postoji način na koji Rusija može da izbegne omču zapadnih sankcija.

ciklus. Problem je u tome što bi komercijalne banke mogle (a u stvari nisu obavezne) da se u vremenu kompleksnih i jakih poprečnih struja bace na odobravanje novih kredita.

Plan za snalaženje nemaju, osim evrozona, ni vlade u drugim delovima sveta. Verovatno su zato centralne banke Indije, Kanade, Danske, Švajcarske, Kine i dr. u poslednje vreme povukle niz drastičnih poteza kojima su iznenadile berze: bilo da je u pitanju sniženje referentnih kamatnih stopa, odvajanje od pariteta sa evrom, bilo ubrizgavanje velikih količina gotovine radi obezbeđenja likvidnosti.⁸ Naglo ojačani američki dolar pretili da ugrozi snažan rast američke privrede i izvoza, pa sada treba iznaći rešenje kako da se američke kompanije nose sa konkurencijom koja drastično obara vrednost svoje valute i svoju deflaciju izvozi drugima. SAD u novonastaloj situaciji, u kojoj su na svetskom finansijskom tržištu sve izraženije manipulacije valutama, pokušavaju da iznađu način kako da sprovedu novu efikasnu i efektivnu valutnu politiku.⁹ U međuvremenu, investitori i građani zamoreni najnovijim komešanjem na globalnom tržištu papirnatih valuta vraćaju se dokazanom kriznom „džokeru” – zlatu. Nakon objave Evropske centralne banke o doštampavanju evra, unca zlata vrednovana u evrima poskupela je za tri odsto, dok u dolarima i funtama taj rast cene iznosi oko jedan odsto. Predviđa se da će zlato, pod ovakvim okolnostima, biti još skuplje do kraja 2016. godine.

PAD EVRA I GLOBALNI VALUTNI RAT

Sa padom evra i produbljivanjem finansijske krize intenziviran je globalni valutni rat. Početkom 2015. godine vrednost evra u odnosu na američki dolar pala je na najniži nivo, pa se postavlja pitanje da li poplava jeftinog štampanog novca Evropske unije podiže vrednost zlata i zaoštrava svetske trgovinske odnose. Nakon objave programa Evropske centralne banke o kupovini državnih obveznica u vrednosti od 60 milijardi evra mesečno, evro je od marta do septembra 2015. godine pao na najniži nivo u poslednjih 11 godina – u januaru 2015. godine vredeo je samo 1,12 dolara, a godinu dana ranije 1,37 dolara. Dakle, globalizovani svet je već usred rata valuta. Među ekspertima za međunarodne finansije prevladava mišljenje da je devalvacija valute lakši put za stimulaciju privrede. Tako je Evropska centralna banka sredinom januara 2015. godine počela

⁸ World Bank, *Working Paper*, Washington, D.C., june 2015, pristupljeno: 22.06.2015.

⁹ Phoebus Athanassiou, “Withdrawal and expulsion from the EU and EMU: Some reflections”, *Legal Working Paper Series*, No. 10, European Central Bank, December 2009, www.ecb.int/pub/pdf/scplps/ecblwp10.pdf, 11/06/2015.

sa doštampavanjem evra, a plan je da se od marta 2015. godine do septembra 2016. godine doštampa preko 1,1 bilion evra radi eventualnog privrednog oporavka evrozona. Odmah nakon ove objave vrednost evra se naglo sunovratila na najniži nivo od 2003. godine, dok su zlato i srebro odmah poskupeli. Među investitorima odnosno finansijerima slučaj Grčke podstiče uverenje da je sadašnji profil Evropske monetarne unije dalje neodrživ u ovakvom formatu i sa ovakvom kreditnom i monetarnom politikom. Pre toga, tokom 2014. godine evro je izgubio 18 odsto vrednosti u odnosu na američki dolar.¹⁰ Novo slabljenje evra dovelo je do toga da on postaje najnovija karika u globalnom ratu valutama. Sada pojeftinjeni evro znači, na primer, da nemački izvoznici automobila postaju direktna konkurencija japanskim i američkim proizvođačima vozila. Primera kojim devalvirane valute podstiču izvoz proizvoda određene države, direktno rušeći ponudu industrija drugih zemalja, ima na pretek. U godinama posle finansijske krize, sve veći broj preduzeća i domaćinstava širom sveta suočava se sa poteškoćama u otplati kamata po osnovu njihovih dugova.

SARADNJA RUSIJE I KINE I UTICAJ NA MEĐUNARODNE FINANSIJE

Kina krajem 2014. godine ističe sve veći značaj strateškog partnerstva sa Rusijom. Iako se obe države po pojedinačnim geografskim, ekonomskim i vojnim pokazateljima, kao i po političkom značaju, ubrajaju u vodeće zemlje sveta, njihov partnerski odnos ih čini daleko snažnijim.¹¹ Početkom ovog veka Rusija je uvozila kinesku robu za manje od milijardu dolara, dok je izvoz bio šest milijardi dolara. Međutim, suficit se, u međuvremenu, pretvorio u deficit.¹² Finansijsko-ekonomska kriza Rusije, jedna je u nizu „transformacionih pomaka” u predstojećih 12 do 18 meseci.¹³ Ukoliko bi Kina juanima sanirala dugove Rusiji, bio bi to prvi slučaj takve vrste angažovanja u globalnim finansijskim procesima.

Dosadašnja situacija da SAD i Evropska unija kontrolišu ceo svet finansija – oko 70 odsto globalne trgovine i celokupni promet zlata i nafte obračunava se u

¹⁰ Samo za 30 dana u decembru 2014. evro se u odnosu na dolar srozao za 8,5%. U međuvremenu svetske valutne berze počele su krajem januara 2015. da se klade hoće li evro vredeti 0,9 američkih dolara i pre 2016. godine.

¹¹ Ivona Lađevac, „Strateško partnerstvo Rusije i Kine”, *Međunarodni problemi*, vol. LXVII, br. 2–3, 2015, str. 239.

¹² Na primer, Rusija je 2013. uvezla robu u vrednosti od 56 milijardi dolara, dok je izvezla za 40 milijardi. U istoj godini je osam odsto trgovinske razmene Kine i Rusije obračunato u juanima i rubljama, što je četiri puta više nego tokom 2012. godine.

¹³ Prema proceni Svetskog ekonomskog foruma iz Davosa, decembar 2014.

američkoj valuti – počinje u drugoj deceniji XXI veka da se menja. Kina će nastaviti da traga za načinima da u narednim godinama prikaže ekonomsku snagu.¹⁴ Izraz poverenja Kine u sposobnost Rusije da prebrodi tekuće nevolje izazvane sankcijama Zapada u širokom je raskoraku sa procenom Zapada da Rusija ubrzano klizi u ekonomsko-finansijski, a samim tim i politički ćorsokak. Ova teza zasnovana je na pretpostavci da Rusija neće još zadugo moći da izdrži zabranu pristupa međunarodnom finansijskom tržištu koja je odlukom vlade SAD-a stupila na snagu sredinom jula 2014. godine, odnosno dve nedelje kasnije sličnim potezom Evropske unije. Analitičari sa američkog Volstrita i londonskog Sitija smatraju da ukoliko želi da obezbedi refinansiranje pristizućih dolarskih denominovanih dugova kompanija, banaka ali i državnih hartija od vrednosti, Rusija mora da napravi kompromis sa Zapadom oko krize u Ukrajini, ili da krene u prodaju zlatnih poluga.

Rusija će, u međuvremenu, ipak morati da vraća pozamašan spoljni dug, čega su svesni zapadna finansijska tržišta i Kina kojoj ne odgovara slabljenje Rusije. Dve države danas imaju obostrane dugoročne interese da aktiviraju valutni aranžman težak oko 20 milijardi dolara koji zamenjuje dolarski obračun. Peking nastoji da dodatno iskaže snagu domaće valute u globalnoj finansijskoj areni, povrh „cementiranja” veza sa Moskvom u trenutku njene priznate slabosti. Moskva bi, istovremeno, mogla da demonstrira svetu, kao i domaćim biračima, da ima finansijskog saveznika u vremenu otvorenog sukoba sa Zapadom. Roba iz zemlje sa jakom valutom je skupa ako se plaća slabijim valutama, pa takva roba najčešće nema kupca. Otuda velike države poput Kine održavaju nižu vrednost domaće valute i podstiču izvoz. Dakle, ne dozvoljavajući snažan juan, Kina jeftinom robom koju izvozi utiče na odnose u međunarodnim finansijskim transakcijama. Jeftinim izvozom Peking održava vrednost juana na 20 do 30 odsto ispod nivoa koji bi odgovarao realnoj tržišnoj proceni. Tržišna cena robe iz Kine je toliko niska da američki proizvođači ne mogu da drže korak, pa je vlada u Vašingtonu odgovorila devalvacijom dolara. Takva novčana politika bi trebalo da pomogne bankama da održe kredite jeftinim da bi bio podstaknut privredni rast. Agresivna novčana politika SAD-a, usmerena na smanjenje nezaposlenosti i davanje impulsa privrednom rastu, odražava se i na devizne kurseve u susednim zemljama i onima koje su njeni trgovinski partneri. Tamo valute postaju jake, što može dovesti do problema u međunarodnim transakcijama i valutnim

¹⁴ Prekogranična trgovina u juanima dostigla je 2014. godine 4,63 biliona (približno 746 milijardi dolara), uz povećanje od 57,5 posto u odnosu na 2012. godinu; ovaj iznos predstavlja 2,5 posto ukupne svetske trgovine. Do kraja 2013. direktne investicije plasirane u juanima dostigle su 533 milijarde juana, uz povećanje od 1,9 puta u odnosu na isto razdoblje 2012. godine.

obračunima. Međunarodna upotreba juana ubrzano raste, a Narodna banka Kine nedavno je potpisala memorandume o razumevanju i sporazume o korišćenju nacionalnih valuta sa centralnim bankama Velike Britanije, Nemačke, Luksemburga, Francuske i Južne Koreje.

ODNOS KINE I SAD-A

Kina daje sve veću finansijsku pomoć u juanima zemljama širom sveta iz geopolitičkih razloga, odnosno radi ekonomskog pozicioniranja, te time preuzima ulogu mogućeg rivala MMF-u i dolarskom svetu, sa važnim kvalitetnim preimućtvom. Dok MMF uz dolarske kredite koje nudi zahteva stroge reforme, Kina ne ističe slične zahteve. Platežna moć Kine i širok izlazak na međunarodnu političku, finansijsku i ekonomsku scenu menja globalnu finansijsku arhitekturu.¹⁵ Siloviti prodor juana na međunarodno finansijsko tržište, kojim od Bretonvudskog sporazuma od 1944. godine suvereno dominira američki dolar, deluje kao jedna od neizbežnih posledica ekonomskog jačanja Kine i slabljenja dugogodišnje pozicije SAD-a kao jedine globalne ekonomske sile. Sredinom XX veka, tačnije 1950. godine, 29 odsto svetskog stanovništva živelo je u Kini, dok je njen udeo u ekonomskoj proizvodnji po paritetu kupovne moći iznosio svega pet odsto. U isto vreme, u SAD-u je živelo oko osam odsto svetskog stanovništva koje je stvaralo 28 odsto vrednosti svetske proizvodnje. Najrealističnija dijagnoza današnjeg ekonomskog (pa i političkog) svetskog poretka, u stvari, glasi da SAD ostaju najveća ekonomija i najveća politička i vojna sila – ali u promenjenom svetu.¹⁶ Glavna karakteristika tih promena je „uspon ostalih”. Ulogu lokomotive globalne privrede preuzeli su Kina, Indija, Brazil, Južna Afrika, itd.

SAD se u sadašnjim uslovima potrage za profitom suočava sa „osvetom globalizacije”, jer su američke korporacije proizvodnju preselile tamo gde je radna snaga jeftinija i tamo investirale u industrijske pogone. Rezultat su velike zarade, ali i deindustrijalizacija SAD-a koja još traje.¹⁷ Ipak, najveći fenomen i najveći paradoks globalne ekonomije je „Kimerika”, kako se odnedavno naziva simbioza najveće svetske ekonomije i najbrže rastuće svetske privrede. SAD i Kina su istovremeno rivali i partneri. „Kimerika” je ekonomski organizam nastao

¹⁵ Pero Petrović, *Međunarodne finansije u novoj arhitekturi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014, str. 56.

¹⁶ Mada se očekuje da Kina uskoro postane svetska ekonomija broj jedan, to ne znači da će Kinezi biti bogatiji od Amerikanaca. Prosečan američki dohodak po glavi danas je oko 48.000 dolara, a kineski svega 4000.

¹⁷ „Reindustrijalizacija” je zato politička parola dana koja je više želja nego stvarnost.

kombinacijom kineskog razvoja i američke superpotrošnje. SAD svoj deficit, odnosno potrošnju, finansiraju prodajom državnih obveznica Kini koja ih kupuje dolarima zarađenim iz trgovinskog suficita sa SAD-om.

U bici za likvidnost na međunarodnom finansijskom tržištu, Kina i Rusija treba da podstaknu ostale članice BRIKS-a da što brže aktiviraju razvojnu banku sa najavljenih 100 milijardi dolara kapitala. Uopšteno, brojni poverioci čekaju sredstva upravo iz Kine, mada treba imati u vidu da je kineska ekonomija od 2007. godine povećala dugove za 20,8 biliona dolara, što je više od trećine ukupnog svetskog porasta dugova u periodu do kraja 2014. godine. Ukupan kineski dug (državni, privredni i privatnih lica) iznosi oko 18 biliona dolara, odnosno oko 200 procenata BDP-a. Najveće postkrizno zaduživanje Kine vezano je za bum tržišta nekretnina. SAD su sa Kinom u 2012. godini imale suficit u trgovini uslugama u iznosu od 17 milijardi dolara. U istoj godini, američke strane direktne investicije su u Kini iznosile 51,4 milijarde dolara, što je 7,1% manje nego u 2011. godini. Kineske investicije u SAD-u su u 2012. godini iznosile 5,2 milijarde dolara, što je za 38,2% više nego u 2011. godini.¹⁸ Kina je petogodišnjim razvojnim planom nagovestila nastavak ekonomskih reformi i povećanje investicija i domaće potrošnje, a to znači i povećanje spoljnotrgovinske razmene sa SAD-om u cilju smanjenja aktuelnog spoljnotrgovinskog deficita koji je na kraju 2014. godine iznosio 343 milijarde dolara. I u narednom periodu očekuje se nastavak ovog trenda, odnosno smanjenje spoljnotrgovinskog deficita.

SARADNJA KINE SA 16 ZEMALJA SREDNJE I ISTOČNE EVROPE

Nakon što je u Pekingu, posle prvog takvog samita u Varšavi, septembra 2012. godine održan sastanak državnih koordinatora i predstavnika Kine i šesnaest zemalja Srednje i Istočne Evrope, među kojima je bila i Srbija, novi samit je u istom sastavu održan u Bukureštu (2013), a potom u Beogradu decembra 2014. godine. Svi učesnici foruma saglasili su se da zajednički postave mehanizme za saradnju. Primena tzv. regionalnog pristupa u vidu jačanja odnosa sa zemljama Srednje i Istočne Evrope može se smatrati probijem kineske spoljne politike u ovom delu sveta. Okvir za saradnju „16+1” uobličavan je tokom prethodne tri godine i može se reći da, onoliko koliko je Kina ponovo otkrila zemlje Srednje i Istočne Evrope toliko su i ove zemlje ponovo otkrile jednu novu i različitu Kinu, te je došlo do međusobnog zblizavanja uslovljenog zajedničkim interesima.¹⁹

¹⁸ United States Census Bureau, May 2015, www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html.

¹⁹ Kong Tianping, “‘16+1’ Cooperation Framework: Genesis, Characteristics and Prospects”, *Međunarodni problemi*, vol. LXVII, br. 2–3, 2015, str. 183.

Kina je apostrofirala dvanaest konkretnih mera za razvoj saradnje i uspostavljanje posebne kreditne linije vredne preko 10 milijardi dolara, sa fokusom na projekte u oblasti izgradnje infrastrukture, visokih tehnologija, tzv. zelene ekonomije i za uspostavljanje investicionog fonda. Kineska strana nastojeće da obim trgovinske razmene sa ovih 16 zemalja do kraja 2015. godine dostigne iznos od 100 milijardi dolara.²⁰ Osim toga, kineska preduzeća trebalo bi da u narednih pet godina izgrade po jednu ekonomsko-tehnološku zonu u svakoj od zemalja ovog dela Evrope. Razvoj saradnje Kine i zemalja Srednje i Istočne Evrope ima jedinstvene prioritete i ciljeve:

- Postoji tradicionalno prijateljstvo Kine i zemalja Srednje i Istočne Evrope, jer između njih ne postoje otvorena pitanja, odnosno bilateralna saradnja je bez preduslova;
- Kina i ove zemlje žele da jačaju saradnju, što predstavlja početnu snagu i za produbljanje konkretnih bilateralnih odnosa;
- Kina i ovih 16 zemalja suočavaju se sa zajedničkim zadacima razvoja, što svim stranama pruža mogućnost da ostvare obostrano korisnu saradnju;
- Saradnja Kine sa svakom od zemalja Srednje i Istočne Evrope je komplementarna, što je isto jedan od neophodnih uslova za obostrano korisnu saradnju;

Saradnja Kine i zemalja Srednje i Istočne Evrope sve više će dobijati na značaju. Na primer, obim međusobne trgovine iznosio je 2001. godine samo 4,3 miliona dolara, da bi već 2011. dostigao 52,9 milijardi dolara, sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 27,6 odsto. Po izbijanju međunarodne finansijske krize prosečna godišnja stopa rasta kineskog uvoza iz zemalja ovog dela Evrope iznosila je oko 30 odsto. Cilj Kine je da u narednih pet godina međusobna trgovinska razmena dosegne vrednost od preko 120 milijardi dolara.²¹ Evropska unija je najveći trgovinski partner Kine, dok je Kina drugi trgovinski partner Unije posle SAD-a. U 2013. godini obim trgovinske razmene EU i Kine iznosio je 560 milijardi evra.

RAZVOJ BRAZILA

Poznato je da nagla ekspanzija globalne ekonomije u ogromnoj meri komplikuje ekonomsku strategiju i svakodnevicu ekonomske politike pojedinih

²⁰ U 2013. godini je ukupna spoljnotrgovinska razmena Kine i ovih 16 zemalja iznosila 50 milijardi dolara, što je ekvivalentno obimu trgovine između Kine i Italije.

²¹ Jasminka Simić, „Ekonomske pojase novog Puta svile: kineski prodor na Zapad ili odgovor na azijske izazove”, *Međunarodni problemi*, vol. LXVII, br. 2–3, 2015, str. 205.

država. Ekonomska suverenost države ne samo da je sužena nego se neprestano dovodi u pitanje, te i u daleko razvijenijim zemljama novi odnosi moći, nove tehnologije i novi tipovi finansijskih instrumenata znatno otežavaju uvođenje efektivne kontrole kretanja kapitala.²² Brazil se, uostalom kao i ostale zemlje BRIKS-a, ubrzano razvijao u prvoj deceniji XXI veka. Međutim u drugoj dekadi ovog veka Brazil i dalje privlači investitore iz celog sveta, ali se njegov privredni rast znatno usporava. Na devalvaciju domaće valute reala od šest odsto u 2012. godini, Brazil se odlučio zbog njene precenjenosti, a u sklopu niza ekonomskih mera koje treba da omoguće priliv inostranog kapitala. Brazil je u 2012. godini ostvario rast BDP-a od 4,5 odsto, ali se već 2013. godine taj rast usporio na 3,5 odsto na godišnjem nivou. Međutim treba imati u vidu da ova ogromna zemlja – četvrta po veličini u svetu – obiluje rudnim blagom, kafom, naftom, šumama, rekama, voćem i povrćem i još je neodoljivo privlačna kako za posao tako i za uživanje. Nezaposlenost je i dalje niska (oko šest odsto), i dalje postoji tražnja za visokokvalifikovanim stručnjacima, a investicije su u 2011. godini dostigle rekordnih 67 milijardi dolara tako da Brazil ima stabilnu stopu rasta i u 2013. i 2014. godini od 3,5 odsto, bez opasnosti da će time podstaći visoku inflaciju. U svetu vlada veliko interesovanje za ulaganja u ogromna novootkrivena nalazišta nafte i podjednako su privlačne visokoproduktivne poljoprivredne firme.

U poređenju sa Rusijom i Kinom, čak i Indijom, Brazil ima predvidljivije zakonske propise koji se uglavnom poštuju. Investitorima, takođe, odgovara što je država socijalno odgovorna i tako smanjuje jaz između ekstremno siromašnih i bogatih.²³ Ipak, „veliki biznis” zazire od „apsurdno komplikovanog sistema dažbina i poreza” što, donekle, usporava strana direktna ulaganja.²⁴ Pozitivna su nastojanja da se značajno smanji budžetski deficit i nameti za automobilsku i rudnu industriju.

Primer Brazila jasno pokazuje kako se može sniziti cena novca; velika količina dolara koje u sistem upumpava američki Sistem federalnih rezervi moraju negde da se ulože. Zato su se investitori okrenuli Brazilu, gde dolare moraju da zamene za reale, odnosno, gde dolarima kupuju reale. A to dovodi do povećanja kursa reala. Brazilska vlada pokušala je to da spreči, pa je uvela porez

²² Rast i dominacija transnacionalnih kompanija, koje po obrtu kapitala premašuju društveni bruto proizvod srednje razvijene zemlje, čini beskorisnim uvođenje ili održavanje trgovinskih barijera. Dakle, proces globalizacije u kojem „pravila igre” nameću veliki i moćni ne može se zaustaviti.

²³ Paradoksalno, one koji jure velike profite u isto vreme odbija to što je minimalna plata u Brazilu tri puta viša od vijetnamske ili indonežanske.

²⁴ Brazil bi morao da se oslobodi još jedne latinoameričke boljke: glomaznog i preplaćenog državnog aparata koji raskošno živi na račun poreskih obveznika.

na strane investicije – što je još jedan od načina da se smanji kurs domaće valute. To, međutim, može da se postigne i intervencijom na tržištu deviza: jedna centralna banka prodaje sopstvenu valutu da bi joj snizila cenu. To su učinili Švajcarska i Japan. Nemačka se još dobro drži i pored povećanja vrednosti evra. Razlog tome je pre svega specifičnost i kvalitet nemačkih proizvoda.

RAZVOJ INDIJE

U poslednje dve godine privreda Indije raste brže od privrede Kine, te je prema procenama od februara 2015. godine treća po veličini svetska ekonomija na sigurnom putu da po tempu ekspanzije nadmaši prvu. Pripremajući se za novu fiskalnu godinu (počela 1. aprila), indijska vlada je objavila nove projekcije rasta koje je svrstavaju među „visokoletače” globalne ekonomije i stavljaju u ulogu predvodnika jata dinamičnih privreda.²⁵ Za 2015. godinu je predviđen rast do 8,5 odsto, i ako se to bude ostvarilo Indija će po tempu ekonomske ekspanzije, u ovoj kalendarskoj godini, prvi put nadmašiti Kinu. Time treća po veličini svetska ekonomija (prema projekciji MMF-a iz oktobra 2014. godine) postaje dinamičnija od prve, koja je mereno metodologijom pariteta kupovne moći u 2014. pretekla SAD. Kineski privredni rast za 2015. godinu projektovan je na sedam odsto, a u kontekstu sazrevanja i generalnog usporavanja kineske ekonomije. Indija po ekspanziji odskoče i od rasta privreda ostalih članica zemalja BRIKS-a koje su u stalnom usponu.²⁶ Pri tome treba imati u vidu da jeftina nafta predstavlja istinski poklon za nacionalnu ekonomiju koja poput Indije uvozi 75 odsto svoje potrošnje, a taj poklon je prema procenama vredan čak 50 milijardi dolara. Dakle, ako bi cene ostale na sadašnjem nivou Indija bi mogla da ubrza stopu privrednog rasta i na preko deset odsto godišnje i tako postane zamajac globalne privrede, odnosno privreda sa najvišom godišnjom stopom rasta.

Indijski potencijali su svakako veliki, ali i prepreke na putu njihove realizacije. Od predimenzionirane i tromer birokratije preko zastarelih i potrebama ekonomije neodgovarajućih zakona, preterane regulative, loše infrastrukture do zastoja na administrativnim granicama 27 saveznih država, što ima negativan odraz na nivo konkurentnosti indijske privrede. Indijska privreda ide dalje u sveobuhvatne

²⁵ Pošto je metodologija izračunavanja ukupnog godišnjeg učinka ekonomije prethodno usklađena sa praksom većine industrijalizovanih zemalja, pokazalo se da su indijska ostvarenja i potencijali znatno veći nego što su to pokazivali dosadašnji indikatori. Tekući rast je tako revidiran sa 4,7 na 6,9 odsto, dok su prognoze za fiskalnu 2015. umesto 7,4 odsto sada projektovane na 8,1–8,5 odsto.

²⁶ S obzirom da je Brazil zaglavljen u staglaciji, a Rusija u recesiji zbog visoke cene svog glavnog izvoznog artikla, nafte i dejstva zapadnih sankcija.

reforme, tako da je i najnoviji državni budžet reformski orijentisan. U njemu se veliki naglasak stavlja na proširenje i obnovu infrastrukture: za puteve, pruge, luke, aerodrome i dr., a predviđa se da će ukupne investicije u infrastrukturu u 2015. godini iznositi preko 11 milijardi dolara.²⁷ Ukupni budžet Indije za fiskalnu 2015. godinu projektovan je na 287 milijardi dolara i za 5,7 odsto je veći od prošlogodišnjeg, uz deficit od 3,8 odsto BDP-a, koji je za 0,2 odsto manji nego 2014. godine.

Pošto domaći proizvodi u inostranstvu postaju jeftiniji, a uvozni skuplji, raste konkurentnost indijske privrede. Tada i druge države radi zaštite sopstvene konkurentnosti postupaju na isti način, te pokretači valutnog rata moraju ponoviti postupak, što dovodi do prevelike količine novca na tržištu i višeg nivoa inflacije koja smanjuje produktivnost i standard. Sa značajnijim rastom inflacije štetiše povlače štednju i kupuju devize, što dovodi do još veće devalvacije domaće valute i naglog ubrzanja inflacije, naročito u privredno slabijim državama. Svakako da ekonomska politika koju vodi Indija to treba da ima u vidu, te da se prilagođava situaciji na globalnom finansijskom tržištu.

EVROPSKA CENTRALNA BANKA I NOVI ODNOSI U EVROZONI

Više zemalja Evropske unije, a pre svih Grčka, Portugalija, Španija, Irska i Italija, moraju da prođu kroz težak proces prilagođavanja vladinih finansija i spoljne konkurentnosti da bi pozicija njihovog javnog duga ponovo postala održiva. Imajući u vidu intenzivan pritisak finansijskih tržišta, u nekim slučajevima deluje malo verovatno da će podešavanje fiskalnog programa biti dovoljno da se izbegne „iznenadno kočenje” neophodnog spoljnog finansiranja javnog sektora. Smatra se, da kada se to desi, Evropska unija neće više biti u stanju da izbegne pitanje da li (i u kom obliku) može da obezbedi javnu finansijsku podršku jednoj od zemalja članica. Mehanizam za stabilizaciju i nove mere Evropske centralne banke dokazuju rešenost Unije da štiti finansijsku stabilnost u evrozoni i umanjiti kratkoročnu zabrinutost za solventnost pojedinih članica evrozone kod kojih je došlo do pogoršanja fiskalnog položaja i dinamike dugovanja.

Evropska centralna banka treba da od marta 2015. do septembra 2016. godine masovno kupi obveznice javnog i privatnog sektora država evrozone i institucija Evropske unije, ulažući u taj posao 60 milijardi evra mesečno (za sada ne i Grčke obveznice). Štampajući evro, uslovno rečeno, Evropska centralna banka će podići

²⁷ To što će indijska ekonomija rasti brže od kineske ne znači, međutim, da će je i preteći: BDP Indije (7,2 biliona dolara u 2014 godini) višestruko je manji od kineskog (117,6 biliona) – pa bi za dostizanje, s obzirom da Kina neće stajati u mestu, bile potrebne decenije.

inflaciju na viši nivo, potrošnju, privredni rast i zaposlenost, jer sve prethodne mere nisu dale rezultate.²⁸ Početak tzv. labavljenja Evropske centralne banke izazvao je dramatičan pad vrednosti evra na globalnim finansijskim tržištima. U odnosu na američki dolar, valuta evrozona srozala se na najniži kurs od septembra 2003. godine (1,08). Uz evro vrednost su izgubile i akcije evropskih kompanija, dok je vrednost premije na rizik (očekivane zarade) od posedovanja obveznica, pojedinih članica evrozona, prilično skliznula nadole. Sumnja međunarodnih investitora u isplativost postkriznih ulaganja u evrozonu proteže se još od prve finansijske krize iz 2008. godine. Politički nesložna, ekonomski podeljena na snažnije severno i problematično jugoistočno krilo, načeta upornim problemom rekordne nezaposlenosti, evrozona je globalnim finansijskim manje profitno atraktivna od Azije, čak i Afrike. Ozbiljni investitori i dalje imaju nove dileme da li da učestvuju u kupoprodaji dugova Evropske monetarne unije čiji je profit sve više neizvestan.

Pojavom finansijske krize u evrozoni dolazi i do promene odnosa između Evropske unije i MMF-a. Prema novoj recepturi MMF-a, predloženi sistem efikasne budžetske koordinacije predstavljao bi korak ka zajedničkom, centralizovanom ekonomskom upravljanju unutar evrozona. Međutim, neophodna je bolja unutrašnja monetarno-fiskalna kontrola, odnosno povećana koordinacija na planu fiskalne i ekonomske politike.²⁹

U sadašnjoj situaciji nameće se pitanje koja bi institucija bila u boljem položaju da projektuje i nadzire strog program prilagođavanja koji bi opravdavao obimnu finansijsku podršku: Unija ili MMF. Razlika se svodi na sledeće: MMF ima novca, stručnost i malo političkih ograničenja; institucije EU imaju novac i stručnost, ali Evropska komisija se suočava sa ozbiljnim političkim ograničenjima u osmišljavanju prilagođavanja programa.³⁰ Ovde nije reč o tome da li bi Evropska unija bila „mekša” od MMF-a, nego koja bi institucija imala jači mehanizam prisile u slučaju da pojedine zemlje (kao npr. Grčka) jednostavno ne sprovede

²⁸ Tim povodom Evropska centralna banka je marta 2015. godine krenula da emituje „elektronsku gotovinu” i da virtuelnim evrima prvo kupuje nemački, italijanski, belgijski i francuski dug uobličen u državne obveznice.

²⁹ Ideja o Evropskom monetarnom fondu je prvi put predstavljena javnosti 6. marta 2010. u intervjuu nemačkog ministra finansija Wolfganga Šojblea (Wolfgang Schäuble), u kojem je rekao da je Evropi potrebna institucija nalik MMF-u koja bi se nosila sa situacijama poput grčke dužničke krize. Navedeno prema: Gerrit Wiesmann and Ralph Atkins, “Schäuble calls for tough EMF sanctions”, *The Financial Times*, 11 March 2010, www.ft.com/cms/s/0/c36bf126-2d41-11df-9c5b-00144feabdc0.html#axzz3nj6j9UBa, 02/06/2015.

³⁰ U velikoj meri to zavisi od stava Nemačke, čija je moć finansiranja u evro zoni, najveća.

podešavanje programa. MMF može da učini vrlo malo ako zemlja koja je u pitanju jednostavno ne održi preuzete obaveze – osim da joj uskrati dalje finansiranje.

Nasuprot tome, Evropska unija ima nekoliko drugih instrumenata na raspolaganju: može da uskrati finansiranje iz strukturnih (i drugih) fondova. Pored toga, Evropska centralna banka može da vrši ogroman pritisak diskvalifikujući javni dug zemlje članice (ili uopšte njena sredstva) iz upotrebe u okviru operacija svoje monetarne politike. Dakle, Unija bi mogla da osmisli mehanizam koji bi bio sposoban da se nosi sa problemom neizvršenja novčanih obaveza. Brojni eksperti i državnici smatraju da se ta dilema može izbeći stvaranjem Evropskog monetarnog fonda, koji bi bio u stanju da organizuje i realizuje uredno izvršavanje obaveza kao poslednju moguću meru. Pri tome, razlika se sastoji u tome što bi evropski pandan MMF-a delovao u slučaju da nekoj od članica evrozona zatreba finansijska pomoć, jer se pokazalo da na evropskom finansijskom polju nedostaje slična institucija da pomaže zemljama koje su zapale u ozbiljnu finansijsku krizu.³¹

Evropska komisija smatra da može da iskoristi svoja prava u oblasti privredne konkurencije, što bi podrazumevalo jačanje saradnje s drugim akterima na međunarodnoj sceni (kao što je G20), ali i vršenje pritiska jer se smatra da su svetska finansijska tržišta promenljiva i nepregledna.³² Ideja o Evropskom monetarnom fondu nailazi na široku podršku u zemljama evrozona. Kao što Međunarodni monetarni fond čini na svetskoj sceni, tako bi i njegov evropski parnjak bio poslednje sredstvo za članice u evrozoni koje dospeju u finansijsku krizu. Evropski monetarni fond bi, pre svega, bio monetarni stabilizator tako što bi najpe uspostavljao finansijsku disciplinu, a potom davao zajmove na kratak rok. Skeptičniji komentatori kažu da je problem odložen, ali ne i rešen, jer nema jasnog odgovora na to kako će se slabe i prezadužene ekonomije izboriti sa dugovima i sa zajmovima za njihovo saniranje. Pojedini makroekonomisti smatraju da zajednička evropska valuta nije dobra za sve članice Evropske unije, jer onemogućava njihovo ekonomsko prilagođavanje u vreme krize. Predlažu se dve zone: zona jakog i zona slabog evra.

Na primeru Grčke pokazalo se da je evro dobra valuta u dobrim vremenima i loša za vreme krize jer onemogućava samostalnu monetarnu politiku državama koje bi u krizi inače mogle da sprovedu devalvaciju nacionalne valute kako bi povećale konkurentnost i prevazišle krizu. U zonu jakog evra bi spadale severne

³¹ Phoebus Athanassiou, “Withdrawal and expulsion from the EU and EMU: Some reflections”, op. cit.

³² Jean Pisani-Ferry and André Sapir, “The best course for Greece is to call in the Fund”, *The Financial Times*, 1 February 2010, www.ft.com/intl/cms/s/0/01554c86-0f69-11df-a450-00144feabdc0.html#axzz3nj6j9UBa, 06/06/2015.

evropske države i one države koje su nekad spadale u monetarnu zonu nemačke marke, među njima i Slovenija, a imaju suficit u robnoj razmeni.³³

Svakako da će se u naporima za obuzdavanje krize u pojedinim zemljama evrozone odnosi između Evropske unije i MMF-a u budućnosti i dalje komplikovati, uostalom kao i odnosi pojedinih zemalja u okviru same evrozone. Evropska unija pod hitno se mora suprotstaviti rastućoj sumi nenaplativih zajmova ako želi oporavak bankarskog kreditiranja koje je od ključnog značaja za ekonomski oporavak evropskog kontinenta.

BANKE „ŠTIMAJU” KURSEVE VALUTA

Najveće svetske banke iz SAD-a, Velike Britanije i Švajcarske su još od početka svetske finansijske i opšte ekonomske krize, od 2008. do kraja 2013. godine, štimovale kurseve svetskih valuta.³⁴ Probrana grupa trgovaca devizama pet moćnih svetskih banaka štimovala je kursne razlike u korist poslodavaca i pojedinih klijenata. Ovo otkriće rezultat je gotovo dvogodišnje istrage Uprave za kontrolu i nadzor finansijskog sektora Velike Britanije (*Financial Conduct Authority – FCA*) i Komisije za trgovanje berzanskim proizvodima SAD-a (*Commodity Futures Trading Commission – CFTC*). Globalni regulatori su kvintetu megabanaka odredili zbirnu kaznu zbog neregularnog trgovanja devizama, odnosno žustrog manipulisanja kursovima deset svetskih valuta. Britanska FCA naložila je da pet banaka plate kaznu od 1,8 milijardi dolara zbog propusta u kontroli deviznog poslovanja, dok je američka CFTC izrekla kaznu za istih pet banaka u iznosu od 1,5 milijardi dolara sa obrazloženjem da su pokušale da manipulišu i pomažu drugim bankama u mahinacijama sa globalnim deviznim kursom u korist pojedinih trgovaca. Najveću kaznu u iznosu od 661 miliona dolara platiće švajcarski *UBS* i to zato što – uprkos blagovremenoj dojadi o smutnim radnjama u deviznoj sekciji – nije preduzeo ništa da spreči štimovanje valuta.³⁵ Zbirna kazna od 3,3 milijarde dolara na prvi pogled izgleda ogromna, a u stvari je to skromna suma, ako se zna da je američka *Citibank* sredinom 2014. godine, kažnjena sa sedam milijardi dolara zbog mahinacija kreditnim stopama. Uostalom ovih pet mega banaka su u

³³ J. Menciger, *Delo*, 5. septembar 2014.

³⁴ Novembra 2013. godine finansijske vlasti SAD-a, Velike Britanije i Švajcarske odredile su zbirnu kaznu od 3,3 milijarde dolara za pet najvećih banaka: *Citigroup*, *JP Morgan Chase*, *HSBC*, *Royal Bank of Scotland* i *UBS* (Antoine Gara, “JP Morgan, Citi Among Five Banks In \$3.3 Billion Forex Settlement”, *Forbes*, 15 November 2014, www.forbes.com/sites/antoinegara/2014/11/12/jpmorgan-citi-among-five-banks-in-3-3-billion-forex-settlement/).

³⁵ Švajcarska federalna vlast za nadzor banaka najavila je poravnanje sa bankom *UBS* u vrednosti od 139 miliona dolara.

iščekivanje kazne odvojile 5,2 milijarde dolara za tu namenu. Transatlantska istraga otkrila je da su male grupe bankarskih deviznih „eksperata” na Internetu međusobno razmenjivale šifrovane, a inače poverljive informacije o svojim klijentima i njihovim poslovnim planovima. Neidentifikovani bankarski službenici, usred finansijske krize, usaglašavali su gornji, srednji i donji kurs u kojima su njihovi poslodavci i razni drugi klijenti prodavali i kupovali devize.

Moguće finansijske posledice otkrivenih mahinacija mogu da budu ogromne. Svetsko devizno tržište, jedno od najvećih i finansijski najprotočnijih, dnevno obrne oko 5,4 biliona dolara, a pritom se više od 40 odsto tih transakcija obavlja u Londonu. Navedene banke uočile su profite u deviznom prometu, te su na nedozvoljenim tehnikama ostvarivale enormne zarade. Sredinom februara 2015. godine otkrivena je i bankarska zavera na svetskom tržištu zlata. Vašington je počeo da istražuje da li je desetak megabanaka godinama „štimalo” cenu dragocenih metala. Ministarstvo pravde SAD-a i Komisija za terminske robne transakcije otvorili su istragu o mogućim manipulacijama cenom dragocenih metala na svetskom tržištu. Reč je o dugogodišnjoj praksi učesnika takozvanog procesa londonskog fiksiranja cene zlata.³⁶ Najnovija američka provera poslovnih uzusa poslovnih banaka na Zapadu i eventualne štete nastale iz grupnih mahinacija, usledila je nakon što je od izbijanja globalne finansijske krize nadležnima postalo jasno da određene finansijske institucije manevrišu na tržištu hartija od vrednosti i akcija, istovremeno štimujući međubankarske kamatne stope i međunarodni kurs deviza.³⁷ Nakon dogovora nadmetanjem, vest o ceni četiri skupocena metala razliva se već decenijama razrađenim berzanskim kanalima na svetsko tržište metala i hartija od vrednosti. Promet ovim metalima je ogroman, a samo 2014. godine svetska tražnja za zlatom iznosila je 3924 tone. Samo jedan cent gore ili dole u dnevnoj ceni zlata i tri preostala dragocena metala donosi ili odnosi ogromne sume učesnicima ove trgovine. Zainteresovanih je mnogo, u rasponu od centralnih banaka širom sveta, preko juvelirske i drugih industrija koje koriste dragocene metale kao sirovinu, do špekulanata koji vezuju investicije za cenu zlatnih poluga ili količinu strateških metala, posebno paladijuma.³⁸

³⁶ Utvrđeno je neregularno postupanje sledećih megabanaka: *HSBC, Bank of Nova Scotia, Barclays, Credit Suisse, Deutsche Bank, Goldman Sachs, JP Morgan Chase, Société General, Standard bank* i *UBS*.

³⁷ Dva puta dnevno – u 10:30 i 15 časova po londonskom vremenu – grupa pažljivo probranih ljudi seda za telefon da se dogovore o ceni zlata, srebra, platine i paladijuma na svetskom tržištu. Dogovor se odvija nadmetanjem, dok, zvanično, ne procene trend na tržištu. Nezvanično, ekipa na telefonima procenjuje koja cena odgovara njima i njihovim klijentima (izraženo u dolarima, funtama ili evrima).

³⁸ Fantastična moć zatvorenih bankarskih krugova načeta je 2012. godine kada je istragom utvrđen grupni dosluh u nameštanju međubankarskih kamatnih stopa.

Dogovorno nameštanje tzv. libora (londonske međubankarske ponudene stope) i tzv. evrolibora omogućilo je investicionim ograncima megabanaka da mnogo duže nego što je realno prikazuju profit i zadrže uticaj na globalnom tržištu svakovrsnih jeftinih kredita. Taj bankarski „previd” potom je, na mnogo mesta, krpiljen novcem poreskih obveznika širom razvijenog sveta. Međutim, kako su istrage postajale sve upornije (a globe sve veće) bankari su žurno revidirali poslovni stil i na tržištu dragocenih metala. Elektronska referentna cena srebra na globalnom nivou sada je u rukama *Thomson Reuters*-a i *CME Group*, dok londonska berza metala dva puta dnevno utvrđuje referentnu cenu platine i paladijuma. Međunarodna asocijacija za referentne stope počela je od marta 2015. godine da elektronski utvrđuje cenu zlata, zamenjujući osporeni „londonski proces” određivanja.

ZAKLJUČAK

U stručnoj ekonomskoj javnosti preovlađuje mišljenje da su komešanja na tržištu valuta nastala pritiskom na nacionalne vlade da stvore nova radna mesta i podignu nivo životnog standarda. Jedan od instrumenata za to je povećanje izvoza, odnosno smanjenje vrednosti domaće valute i sledstveno podizanje nivoa konkurentnosti. Međutim, takav poduhvat izaziva izvesne reakcije i neželjene posledice. Do nove pojave valutnog rata došlo je 2008. godine kada su SAD počele ponovno da štampaju velike količine dolara, kako bi kupovinom drugih valuta spustile vrednost dolara i povećale domaći izvoz.

Na isti način su odgovorile Velika Britanija i Kina, dok je tada evrozona na čelu sa Nemačkom izbegla ulazak u finansijski sukob. To je u evrozoni izazvalo prenošenje krize sa bankarskog sektora na periferne države članice Unije, koje su svoje proizvode prodavale na dolarskom tržištu, a gde su zbog rasta vrednosti evra njihovi proizvodi postali nekonkurentni.

Finansijsko tržište može da funkcioniše samo ako ljudi veruju da su procesi kojima se utvrđuju devizni standardi pošteni i pravični, a ne korumpirani manipulacijama nekih od najvećih banaka na svetu. Izbegavanje valutnog rata moguće je na više načina. Snažne države obično negativne efekte valutnog rata pokušavaju da izbegnu istovremenim povlačenjem više raznih poteza koji imaju za cilj povećanje konkurentnosti. Politički slabe države, u strahu od socijalnih nemira izbegavaju smanjenje državnih troškova i racionalizaciju državne uprave, te se radije odlučuju na štampanje novčanica i inflacijsko sniženje realnog dohotka stanovništva. Druga krajnost koja se javlja u državama kod kojih je preveliki uticaj banaka, uvoznika i štediša na politiku je potpuno izbegavanje

valutnog rata u sukobu sa drugim državama, što dovodi do apresijacije domaće valute i slabljenja konkurentnost domaće proizvodnje.

LITERATURA

- Athanassiou, Phoebus, “Withdrawal and expulsion from the EU and EMU: Some reflections”, *Legal Working Paper Series*, No. 10, European Central Bank, December 2009, www.ecb.int/pub/pdf/scplps/ecblwp10.pdf, 11/06/2015.
- Gros, Daniel and Mayer, Thomas, “How to deal with sovereign default in Europe: Create the European Monetary Fund now!”, *CEPS Policy Brief*, No. 202, February 2010, www.ceps.eu/system/files/book/2010/02/No%20202%20EMF%20e-version%20update%2017%20May.pdf.
- „Izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema za 2014. godinu”, Narodna banka Srbije, 30. jul 2015, www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2014.pdf.
- Lađevac, Ivona, „Strateško partnerstvo Rusije i Kine”, *Međunarodni problemi*, vol. LXVII, br. 2–3, 2015.
- Mayer, Thomas, “The case for a European Monetary Fund”, *Intereconomics*, May–June 2009.
- Paunović, Sanja, *Uloga međunarodnog monetarnog fonda u savremenoj ekonomskoj krizi*, doktorska disertacija, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2011.
- Petrović, Pero, *Međunarodne finansije u novoj arhitekturi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014.
- Simić, Jasminka, „Ekonomski pojas novog Puta svile: kineski prodor na Zapad ili odgovor na azijske izazove”, *Međunarodni problemi*, vol. LXVII, br. 2–3, 2015.
- Tianping, Kong, “‘16+1’ Cooperation Framework: Genesis, Characteristics and Prospects”, *Međunarodni problemi*, vol. LXVII, br. 2–3, 2015.
- Truman, Edwin M., “The IMF and the Global Crisis: Role and Reform”, Peterson Institute for International Economics, 2009.
- United States Census Bureau, May 2015., www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html.

Pero PETROVIĆ and Duško KOSTIĆ

**THE IMPACT OF WORLD ECONOMIC CRISIS
ON GLOBAL CURRENCY WAR**

ABSTRACT

The article examines how the deepening of the world economic crisis impacts global financial flows and performance of international financial institutions, with focus on two issues: 1) did the decrease of the Euro mean the beginning of the global currency war?; 2) is there any sort of banks' "conspiracy" in the world gold market? Long-term financial crisis demands a decisive reform measure to mend the functioning and structure of the IMF, World Bank Group and other global and regional financial institutions. This means that the outcome of their policies has been inadequate, so far, and that their role is subjected to a critical observation in finding an efficient performance of financial markets. Beijing is becoming more generous lender for a large number of the low-performing countries, offering them the significant support in Yuans due to Chinese geopolitical interests. China and Russia in the field of economic development are strongly complemented: the scope of cooperation is very broad, and there is a strong potential for the establishment of other world currencies, which would suppress the U.S. dollar as the dominant currency in global commodity and financial transactions. The authors conclude that the struggle to increase the competitiveness of the national state, at the expense of others, continues in the era of the deepest global financial crisis.

Key words: global economic crisis, monetary policy, US dolar, reserve currency, currency war, gold trade.

DUNAVSKA STRATEGIJA EVROPSKE UNIJE U XXI VEKU

Dunav ima veliki geostrateški, ekonomski i politički značaj za Srbiju i druge zemlje koje se prostiru u slivu ove velike evropske reke. Dunav odavno nije samo geografski pojam, već svojevrsan potencijal koji države podunavskog regiona treba da iskoriste i time ojačaju političke, ekonomske i kulturne veze. Utoliko ne čudi što Dunavska strategija Evropske unije usvojena 2011. godine zagovara čvršće povezivanje i dalji razvoj različitih oblika saradnje između podunavskih zemalja sa krajnjom idejom da Dunav pretvori u most koji spaja susedne narode. Četiri osnovna stuba na kojima počiva Dunavska strategija su povezivanje Podunavlja posredstvom unapređenja pokretljivosti saobraćajnim pravcima i turizma, zaštita životne sredine, prosperitet kroz izgradnju društva znanja i kompetitivnost, kao i jačanje bezbednosti regiona kroz saradnju.

Zbog strateškog značaja koji Dunav ima za Srbiju, Institut za međunarodnu politiku i privredu je u saradnji sa Međunarodnim naučnim forumom „Dunav – reka saradnje” 28. septembra 2015. godine organizovao dvadesetšestu naučnu konferenciju posvećenu Podunavlju, pod radnim nazivom „Dunavska strategija Evropske unije u XXI veku”. Ovogodišnja konferencija otvorena je forumom povodom Dana evropske kulturne baštine i Svetskog dana reka, koji je održan tokom plovidbe Dunavom i Savom. Konferencija je tradicionalno okupila preko 30 istraživača iz zemlje i inostranstva, a ove godine predmet diskusije bio je značaj Dunavske strategije Evropske unije za unapređenje različitih oblika regionalne saradnje. Posebno mesto u tri tematska panela zauzela su pitanja poput bezbednosti rečne plovidbe, ekološke zaštite Dunava, institucionalnih aspekata saradnje država regiona, kao i pitanja o aktivnostima Srbije u oblasti zaštite životne sredine kao cilju Dunavske strategije.

Skup je svečano otvorio direktor Instituta za međunarodnu politiku i privredu prof. dr Branislav Đorđević, koji je istakao da Dunav oličava jedinstvo evropskih naroda i država i da Dunavska strategija Evropske unije treba da podstakne naučne radnike u Srbiji da više pažnje posvete proučavanju Dunava. Državni sekretar Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prof. dr Viktor Nedović naglasio je dugoročnu važnost unapređenja odnosa u Podunavlju kao jedan od ciljeva Dunavske strategije.

Prvi panel bio je posvećen značaju Dunavske strategije Evropske unije za unapređenje međunarodne saradnje i privrednog razvoja u slivu Dunava. Najveća diskusija razvila se povodom izlaganja dr Slobodana Zečevića, naučnog saradnika Instituta za evropske studije u Beogradu, o institucionalnim izazovima saradnje među državama Podunavlja. Oprečna mišljenja je izazvalo stanovište da je proces evropskih integracija doprineo uspostavljanju tešnje saradnje između podunavskih zemalja, budući

da su neke članice Unije, a neke tek nastoje da uđu u članstvo. U okviru prvog panela, učesnici su takođe diskutovali i o istorijskim, kulturnim i ekonomskim razlikama kao potencijalno najvećim preprekama punom ostvarenju Dunavske strategije u praksi. Ipak, izlagači su se složili u stavu da će razvoj turizma neminovno blagotvorno uticati na prevazilaženje ovih razlika, dok je prof. dr Marijana Dukić, iz Privredne akademije u Novom Sadu, iznela prednosti Dunavske strategije kao makroregionalnog projekta za privredni razvoj mikroregionalnih oblasti.

Učesnici drugog panela razmatrali su implikacije Dunavske strategije Evropske unije za unapređenje nacionalnih javnih institucija i vladavine prava, te za delotvorno suočavanje zemalja Podunavlja sa bezbednosnim izazovima i pretnjama. Izlagači su istakli koja to još otvorena pitanja postoje između država regiona, a ukazali su i na ulogu Dunava kao jugoistočne rute kojom se odvija krijumčarenje akciznih roba, narkotika i ljudi. Veliku pažnju diskutanta privuklo je izlaganje prof. dr Ratka Ljubojevića sa Akademije za nacionalnu bezbednost o realnosti terorističke pretnje za razvoj turističke privrede Dunavskog regiona. U okviru drugog panela bilo je reči i o institucionalnim aspektima saradnje država u slivu reke Dunav, kao i o aktivnostima Republike Srbije na planu zaštite životne sredine – jednog od osnovnih ciljeva Dunavske strategije Evropske unije.

Analiza ciljeva Dunavske strategije u kontekstu unapređenja naučnog i kulturnog razvoja bila je tema trećeg panela. Panelisti su izložili rezultate istraživanja posvećenih kulturno-istorijskom nasleđu Dunavske regije i istorijskom razvoju Dunavske konvencije kao pravne osnove međunarodne saradnje u ovoj regiji Evrope. Posebno interesovanje privuklo je izlaganje dr Sanje Jelisavac Trošić, naučnog saradnika Instituta za međunarodnu politiku i privredu, koje je bilo posvećeno razvoju društva znanja u Srbiji i njenom mestu u Dunavskom regionu. Učesnici panela su se tokom diskusije saglasili da Dunavska strategija ima veliki potencijal kao polazna osnova za dalje unapređenje naučnog i kulturnog razvoja.

Zaključna sesija dvodnevne konferencije „Dunavska strategija Evropske unije u XXI veku” iznedrila je konkretne preporuke o tome kako otkloniti postojeće poteškoće u odnosima podunavskih država, a poseban akcenat stavljen je na predloge rešavanja problema dela Dunava koji protiče kroz Srbiju. Učesnici su se saglasili u stavu da dosledno ostvarenje osnovnih ciljeva Dunavske strategije Evropske unije može da podstakne sveukupan ekonomski razvoj Republike Srbije i da poboljša njenu saradnju sa ostalim podunavskim državama.

Svi radovi izloženi na naučnom skupu „Dunavska strategija Evropske unije u XXI veku” biće štampani u zborniku radova i potom dostupni u elektronskoj formi na Internet prezentaciji Instituta za međunarodnu politiku i privredu (www.diplomacy.bg.ac.rs).

Mirjana MOMIĆ i Darjana MACANOVIĆ

Prof. dr David Đ. Dašić, ISTORIJA DIPLOMATIJE, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, 840 str.

Drugo i dopunjeno izdanje knjige *Istorija diplomatije: evolucija diplomatskog metoda u političkoj istoriji* iz pera prof. dr Davida Đ. Dašića po sveobuhvatnosti predstavlja jedinstveno i kapitalno delo u oblasti proučavanja međunarodne politike i međunarodnih odnosa bez presedana u domaćoj akademskoj literaturi i šire. Autoru treba odati priznanje za odvažnost da se sam, bez saradnika, uhvati u koštac sa obimnom domaćom i inostranom građom i izvorima radi izrade ovog, po svemu monumentalnog dela. Kao vrstan univerzitetski profesor, diplomata i ambasador, dr Dašić je uspeo da na jezgrovit, precizan i jednostavan način, strpljivo i vešto izbegavajući stereotipe i jednostranosti nacionalne mitologije i ideološke pristrasnosti, u samo jednoj knjizi obuhvati gotovo celokupnu povest međunarodnih odnosa od – civilizacija Starog veka do danas. Delo daje gotovo enciklopedijski prikaz praktično svih najvažnijih događaja, činioaca i ličnosti koji su u daljoj i bližoj prošlosti oblikovali svetske povodne tokove, globalnu političku geografiju i viševekovno regionalno i globalno nadmetanje za uticaj i nadmoć.

Monografija je podeljena na dva osnovna istorijska bloka: 1) Stara diplomatija (Knjiga I), gde se u prvom delu obrađuje diplomatija Starog veka od Vavilonskog carstva do pada Zapadnog rimskog carstva, a u drugom diplomatija srednjevekovnih istočnoevropskih država, zapadnoevropskih i, konačno, slovenskih srednjevekovnih zemalja; i 2) Nova diplomatija (Knjiga II), koja ima dvadeset i dva poglavlja koja pokrivaju razdoblje od otkrića tzv. Novog sveta do ukrajinske krize.

Izabrana sistematizacija monografije *Istorija diplomatije* omogućava čitaocu veliku preglednost i lak pristup željenoj povodnoj faktografiji, pri čemu je sačuvan jasan hronološki redosled istorijskih zbivanja i njihovog uticaja na oblikovanje sveta u određenim vremenskim razdobljima, uključujući tu i stanje, protivrečnosti, neravnoteže, izazove i probleme sa kojima se suočava svet današnjice.

Posebno pada u oči činjenica da je autor u obradi razdoblja koje je nastupilo posle Drugog svetskog rata uspeo da se odupre izazovima za svojevrsnu reviziju povesti a čemu su, inače, podlegli brojni srpski istoričari i publicisti posle pada Berlinskog zida i promene društveno-političkog sistema u našoj zemlji. Na tim linijama dat je objektivan prikaz hladnoratovske podele sveta, njenih ideoloških polazišta i ciljeva i posledica blokovskog nadmetanja na globalnom planu (trka u naoružanju, lokalni ratovi, mešanje u unutrašnje stvari suverenih zemalja i sl).

Za razliku od većine domaćih istoričara koji sa omalovažavaju, pa čak i izvesnim prezirom, gledaju na spoljnu politiku nekadašnje jugoslovenske države, autor je posvetio

pažnju i procesu dekolonizacije, kao i nastanku i aktivnostima Pokreta nesvrstanosti, te njegovom delovanju u savremenim međunarodnim uslovima, zahvaljujući kome je SFRJ uživala međunarodni ugled koji je daleko prevazilazio njenu veličinu i ekonomsku i vojnu moć. Nažalost, odricanje od osnovnih načela politike nesvrstanosti i Povelje Ujedinjenih nacija – kao što su suverena jednakost država bez obzira na njihovu veličinu i moć, zaštita suvereniteta i teritorijalnog integriteta, poštovanje međunarodno priznatih granica, nemešanje u unutrašnje stvari drugih zemalja, pravo na izbor sopstvenog puta unutrašnjeg razvoja i međunarodnog položaja, mirno rešavanje sporova – gotovo da su zaboravljene kategorije u rečniku naših autora iz oblasti međunarodne politike i odnosa, a gotovo anatemisane od strane političara bez obzira na njihovu partijsku pripadnost.

Najbolji argument relevantnosti osnivanja Pokreta nesvrstanosti je Deo V (Knjiga II), koji nosi naziv „'Ratna' diplomatija posle Drugog svetskog rata”, čija su tri poglavlja posvećena lokalnim oružanim sukobima u vreme tzv. Hladnog rata, državnim udarima i „revolucijama”, te lokalnim ratovima i prevratima posle pada Berlinskog zida.

Drugo, aktuelizovano izdanje knjige prof. dr Davida Đ. Dašića *Istorija diplomatije: evolucija diplomatskog metoda u političkoj istoriji* zaslužuje pažnju ne samo stručnih krugova, političara, diplomata, spoljnopolitičkih novinara i medijskih analitičara, već i šire čitalačke publike, jer predstavlja svojevrsnu potvrdu maksime *historia est magistra vite*, i zato što omogućava da se kroz podsećanje na istorijske činjenice bolje razumeju i sagledaju savremeni svetski konflikti i sporovi, koji gotovo po pravilu imaju duboke istorijske uzroke i korene i opredeljuju sudbine i položaj država i naroda u savremenim međunarodnim odnosima.

Milisav PAIĆ



MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11000 Beograd, Srbija,
E-mail: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO ZA AUTORE

Autori treba da se u pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava:

1. Članke pisati korišćenjem latiničnog pisma, font *Times New Roman*, veličina 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
2. Autorski prilozi treba da budu obima od 16 do 24 stranice jednostrukog proreda (*single*) u Word formatu. Obim prikaza knjiga može da bude do tri stranice.
3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka *Italic*-u.
4. U napomeni koja u vidu fusnote stoji uz ime i prezime, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti autor može da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.
5. Ispod naslova stoji apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči, koji treba da pruži kratak informativan prikaz članka predstavljanjem osnovnih hipoteza, cilja, metoda i rezultata istraživanja. Ispod apstrakta autor prilaže najviše 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka.
6. Osnovni tekst i prateće fusnote treba da budu poravnati u skladu sa opcijom *justify*, dok naslovi treba da budu napisani izborom opcije *center*.
7. Podnaslovi u radu se pišu zadebljano (*bold*), dok se pod-podnaslovi pišu u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.
8. Početni red u svakom pasusu nikako ne uvlačiti tabulatorom – opcija *tab*.
9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire* itd).

10. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika – „, i ”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: ‘ i ’.

12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic*-u), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 221–256.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic*-u), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, "Ethics and Intelligence After September 2001", in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Liesbet Hooghe, "Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission", *British Journal of Political Science*, Vol. 29, No. 2, April 1999, pp. 55–76.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic-u*), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

“The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe”, speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/01/2015.

Guri Rosén, “Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy”, *ARENA Working Paper*, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2014, p. 3.

Kristof Clerix, “Ilkka Salmi, the EU’s spymaster”, *Mondial Nieuws*, online edition, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2014.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fusnoti, koristi se *ibid.* – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Liesbet Hooghe, “Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission”, op. cit., p. 58.

Ibid., p. 59.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov (npr. *Tabela br. 1: Pregled etničke strukture Kosova i Metohije od 1945. do 2005. godine* ili *Prilog br. 3: Karta naselja sa srpskim kulturnim spomenicima na Kosovu i Metohiji*). Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ispod njega navesti izvor.

15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljanim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. Redosled bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosljeđivati na recenziranje.

17. Autorski prilozi moraju da predstavljaju rezultate sopstvenih ili zajedničkih istraživanja. Prilog se prihvata za objavljivanje ako dobije dve pozitivne anonimne recenzije.

18. Autori su dužni da poštuju autorska prava trećih lica. Prilozi koji su već objavljeni u drugoj publikaciji neće biti objavljivani. Izuzetno pod uslovom da Uređivački odbor oceni da njihov kvalitet može biti od koristi za unapređenje naučnoistraživačke delatnosti, pojedini radovi se mogu objaviti u celini ili u delovima uz poštovanje svih autorskih prava i prava na intelektualnu svojinu. U tom slučaju se u fusnoti navodi da je dobijena saglasnost od prvog izdavača i unosi se izvor iz koga je prilog preuzet.

Članke i prikaze slati na elektronsku adresu: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

Uređivački odbor



THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECO-NOMICS (IPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems : časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu / glavni i odgovorni urednik Branislav Đorđević. - God. 1, br. 1 (1949)- . - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Novi Sad : Mala knjiga +). - 24 cm

Tromesečno.

Drugo izdanje na drugom medijumu:

Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

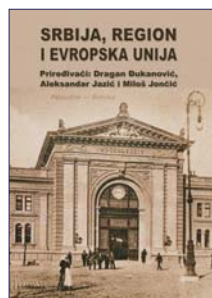
COBISS.SR-ID 6012674



Savremeni terorizam, 2015,
Branislav Đorđević (ur.)



Dragan Petrović, Ana Jokić,
Energetska politika Rusije,
2015.



Srbija, region i Evropska unija,
zbornik radova, 2015, *Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić i Miloš Jončić* (priredio: M. Jončić)



Ana Jovičić-Lazić,
Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije – kraj XX i početak XXI veka, 2015.



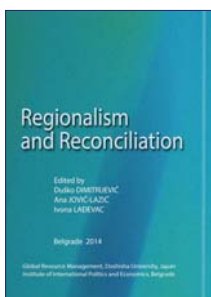
Brano Mijuš
Evropska unija – najuspešnija integracionistička politika Evrope, 2015.



Sanja Jelisavac Trošić,
Pregovori u okviru GATT i STO, 2015.



Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe, zbornik radova, 2015,
Taro Tsukimura, Ivona Lađević (priredio: I. Lađević)



Regionalism and Reconciliation, zbornik radova, 2014,
Duško Dimitrijević, Ana Jovičić-Lazić, Ivona Lađević (priredio: D. Dimitrijević)



The Old and the New World Order – between European integration and the historical burdens, zbornik radova, 2014,
Duško Dimitrijević (priredio: D. Dimitrijević)

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu



Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 3373 633, fax: 3373 824, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs